BİR DÜNYA SORUNU OLARAK YOKSULLUĞUN ETİK VE İNSANSAL BOYUTU

Tuğrul Özkaracalar
141150202

DOKTORA TEZİ
Felsefe Anabilim Dalı
Doktora Programı
Danışman: Prof. Dr. Betül Çotuksöken

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Şubat, 2019

JÜRİ VE ONAY SAYFASI

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

TEŞEKKÜR

Doktora tezimin hazırlanması sürecinde bana destek olan insanlara teşekkür etmek isterim. Onların verdikleri destek olmadan bu zorlu süreci tamamlayabilmem söz konusu olamazdı.

Öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Betül Çotuksöken'e teşekkür etmek istiyorum. Kendisi, zorlu tez yazım sürecinde bir danışman olarak bana her zaman destek olmuş ve gerekli yönlendirmeleri gerçekleştirmiştir. Ayrıca bir felsefe doktora tezinin sadece felsefi bakımdan değil, dil ve anlatım bakımından da tatmin edici bir düzeyde olması gerektiğini de bana en iyi şekilde göstermiştir.

Tezimin yazım sürecinde vermiş oldukları destekten ötürü Doç. Dr. Muttalip Özcan ve Doç. Dr. Kurtul Gülenç'e de teşekkür etmek isterim. Her iki hocam da eleştirileri ve literatürle ilgili yönlendirmeleriyle beni aydınlatmışlar ve yazım sürecinde doğru yönde ilerlememe yardımcı olmuşlardır.

Bana maddi ve manevi destek veren aileme ve dostlarıma da teşekkür etmek istiyorum. İçinde bulunduğum zorlu süreçte bana anlayışla yaklaşmışlar ve çalışmalarım sırasında kendime olan güvenimi tazelememe yardımcı olmuşlardır.

Tuğrul Özkaracalar

Şubat, 2019

ÖZ

BİR DÜNYA SORUNU OLARAK YOKSULLUĞUN ETİK VE İNSANSAL BOYUTU

Tuğrul Özkaracalar
Doktora Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Doktora Programı
Danışman: Prof. Dr. Betül Çotuksöken
Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019

Çağımızın en önemli dünya sorunlarından biri yoksulluk sorunudur. Yoksulluk doğrudan ya da dolaylı bir biçimde dünyamız ve insanlar için birçok olumsuzluğu beraberinde getiren karmaşık bir sorundur. Öte yandan, empirik veriler dünyamızda yoksulluğun bütün gösterilen çabalara rağmen küresel boyutta derinleştiğini göstermektedir. Böylesine önemli bir dünya sorunun giderek derinleşmesi, bizi yoksullukla mücadelede neyin yanlış yapıldığı sorusuna yöneltmektedir. Bu çalışma temel olarak, yoksullukla mücadelede yoksulluğun hangi boyutuna odaklanmamız ve bununla bağlantılı olarak hangi mücadele yöntemine öncelik vermemiz gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır.

Yoksulluk sorununun sahip olduğu birçok boyuttan biri de etik ve insansal boyuttur. Bu dünya sorunu, bir canlı türü olarak insanın olanaklarını gerçekleştirmesine engel olmakta ve dolayısıyla da onu 'insanlaşma' sürecinde geride bırakabilmektedir. Bu anlamda yoksulluk sorunu, insanlara zarar verme özelliğiyle bir temel hakların ihlali sorunu olarak karşımıza çıkar. Söz konusu edilen etik ve insansal boyut, yoksulluk çalışmalarında, ağırlıklı olarak ekonomik boyuta öncelik verildiğinden ötürü, ihmal edilmiştir.

Yoksulluğun etik açıdan birçok olumsuzluğu beraberinde getiren bir insan hakları sorunu olduğunu görmek yoksullukla mücadelede önceliğe sahip olmalıdır. Bu mücadelede ise, hayırseverlik gibi pozitif sorumlukların ön plana alınması yerine, yoksullara zarar vermemeyi hedefleyen negatif sorumluluklar ön planda bulunmalıdır. Çünkü ancak böyle bir yaklaşım, yoksulluğun giderek derinleşmesine yol açan şartların orta ve uzun vadede değiştirilebilmesini sağlayabilecektir. Söz konusu yaklaşımın başarıya ulaşabilmesi ise etkin öznelerin eylemlerini gerektirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yoksulluk, İnsan Hakları, Adalet, Eşitlik, Gelişme, Sorumluluklar.

ABSTRACT

ETHICAL AND HUMAN DIMENSION OF POVERTY AS A WORLD PROBLEM

Tuğrul Özkaracalar
Phd Thesis
Philosophy Department
Phd Programme
Thesis Advisor: Prof. Dr. Betül Çotuksöken
Maltepe University Social Sciences Graduate School, 2019

One of the most important problems of the world is the problem of poverty. Poverty is a complex problem that brings about many negativities for our world and people, either directly or indirectly. On the other hand, empirical data show that poverty in our world has deepened globally despite all efforts. The deepening of such an important world problem leads us to the question of what is wrong with fighting poverty. This study mainly focuses on which dimension of poverty we should concentrate in the fight against poverty, and also on the need to prioritize which method of struggle in relation to that dimension.

One of the many dimensions of the problem of poverty is the ethical and human dimension. This world problem, prevents humans, as a living species, from realizing their possibilities and therefore, it can leave them behind in the process of humanization. In this sense, the problem of poverty appears to be a problem of violation of fundamental rights with the potentiality to harm people. The mentioned ethical and human dimension has been neglected in the studies of poverty because the priority has been given to the economic dimension.

Seeing poverty as a human rights problem which brings many ethical problems alongside should have priority in the fight against poverty. In this fight, instead of putting forward positive responsibilities such as philanthropy, negative responsibilities aiming not to harm the poor should be at the forefront. Because only such an approach would allow the change in the medium and long-term conditions that lead to the deepening of poverty. The success of this approach requires the action of active subjects.

Key Words: Poverty, Human Rights, Justice, Equality, Development, Responsibilities.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI……..…...…ii

İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI……..……iii

TEŞEKKÜR……...…….iv

ÖZ……..……...……v

ABSTRACT……..…….....vi

İÇİNDEKİLER……...…….....vii

ÖZGEÇMİŞ…….....x

GİRİŞ……..……...……...1

BİRİNCİ BÖLÜM: YOKSULLUK DURUMU VE GELİŞME SORUNU……...15

Bir Dünya Sorunu Olarak Yoksulluk……...…….....15

Yoksulluk Kavramı……...……..…….17

Yoksulluğun Tarihçesi……...…….....21

Yoksulluk-Gelişme Bağı…….……...….30

Gelişme Kavramı, Tarihsel Kökenleri ve Eleştirisi…….36

Gelişme-Yoksulluk İlişkisi ve Gelişmenin Yeniden Tanımlanması……...……....45

İKİNCİ BÖLÜM: YOKSULLUK KARŞISINDA ADALET…….……60

Eşitlik Kavramı……61

Sosyal Adalet Teorileri ve Eşitlik…….….63

John Rawls ve Robert Nozick'in Sosyal Adalet Teorileri…….…….……65

Nelerde Eşitlik Sorusu……....78

Amartya Sen'in Yapabilirlikler Yaklaşımı……....81

Thomas Pogge'un Kaynaklar Vurgusu……..83

Küresel Adalet Sorunu……...…….....86

Küresel Güç Yapıları ve Güç İlişkileri…….……..88

Kurumların Reformasyonu Üzerine…….…….....95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YOKSULLUKLA MÜCADELEDE ÖNCELİKLER VE ÇÖZÜM YOLLARI……...…….....99

Yoksullukta Etik ve İnsansal Boyut…….....…….....99

Zarar Görme Üzerine……..……..…….102

İnsan Felsefesi Bağlamında Aristoteles'in Yoksullukla İlgili Görüşleri……...106

Yoksulluk Bağlamında Karl Marx'ın Kapitalizm Eleştirisi……..…118

Yoksulluk Sorununda İnsan Hakları Bağlamı……..123

Yoksullukla Mücadelede Sorumluluklar……..…….130

Farklı Öznelerin Sorumlulukları Üzerine……..……131

Sorumlulukların Doğası…….....134

Etkin Özne Olma……..…….139

Yoksulluk Karşısındaki Duruş…….……..……...145

SONUÇ ……...……..……153

KAYNAKÇA……...……..……...161

ÖZGEÇMİŞ

Tuğrul Özkaracalar

Felsefe Anabilim Dalı

Eğitim

Y. Ls. 2005 Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı

Ls. 2002 Boğaziçi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Anabilim Dalı

Lise 1991 Kadıköy Anadolu Lisesi

İş/İstihdam

2008- Üniversitelerde Saat Ücretli Öğretim Görevlisi

2006-2008. Araştırma Görevlisi. State University of New York Graduate School

Alınan Burs ve Ödüller

2006 State University of New York Eğitim Bursu

Yayınlar ve Diğer Bilimsel Faaliyetler

Özkaracalar T., "Türk İş Dünyasında Etik Eğitimi", ***Harvard Business Review Türkiye***, Temmuz-Ağustos 2014, s. 38. [Hakemsiz]

Marta J., Singhapakdi A., Burnaz S., Topcu Y. Ilker, Atakan S., Ozkaracalar T., "A Cross-Cultural Study of Personal Moral Philosophies and Perception of Unethical Marketing Practices: Turkish, Thai, and American Businesspeople", ***Journal of Business Ethics***, Volume 106, Number 2 / March 2012 p: 229-241.

Özkaracalar T., "Moral Particularism and Cultural Relativism", ***Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi***, 2007/2, s. 1-18.

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri/yılı: İstanbul, 1971 Cinsiyet: E

Yabancı diller : İngilizce (çok iyi)

GSM/e-posta : 05395218018 / tugrul.ozkaracalar.2002@alumni.boun.edu.tr

GİRİŞ

Çağımızda insanlığın yüz yüze olduğu en önemli sorunlardan biri yoksulluktur. Bu iddiayı konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda öne çıkan istatistiksel bilgiler de destekler niteliktedir. Bugün dünyada her gün 50 bin insan yoksulluk kaynaklı nedenlerden ölmektedir (Pogge, 2006, s. 4). Bu sayı, ayda yaklaşık olarak 1.5 milyon insan anlamına gelir. Yoksulluk kaynaklı günlük 50 bin ölümün 34 binini beş yaş altındaki çocukların oluşturduğunu öğrendiğimizde, ayda yaklaşık olarak 1 milyon çocuğun dünyanın herhangi bir yerinde yoksulluğa bağlı herhangi bir nedenden ötürü yaşamını kaybettiğini görürüz (a.g.y.s. 4). Gelişmekte olan ülkelerde 1 milyarın üzerinde insan temiz suya ulaşamamakta, yaklaşık olarak 2.5 milyar insan temel sağlık hizmeti alamamakta, dünya üzerindeki bütün insanların yaklaşık yüzde 17'si ise yetersiz beslenmektedir (Birleşmiş Milletler Millenyum Deklarasyonu, 2000).

Bu verilerle ilgili olarak daha da rahatsız edici olan durum, istatistiklerde ciddi bir iyiye gidişin olmamasıdır. Gerçekten de günümüzde, yoksulluk sorununda olumlu bir gidişatın söz konusu olduğunu söyleyecek neredeyse hiçbir araştırma bulunmamaktadır. Yoksulluk; göç, işsizlik, suç oranlarının artışı, savaş, vb. gibi diğer başka sorunlarla beraber değerlendirilmekte, kimi zaman bu sorunların nedeni, kimi zaman da sonucu olarak ele alınmaktadır. Söz konusu sorunların günümüzde giderek daha belirgin hale gelmeleri, yoksulluk durumunun giderek daha vahim bir hal aldığını düşündürtmektedir.

Yoksulluk durumunun giderek daha vahim bir hal aldığı görüşünü savunmayan çevreler de vardır. Bu çevrelerin önde gelen temsilcilerinden Steven Pinker, dünyadaki hayatın genel gidişatını ele alırken, refah seviyesi üzerinde durarak iyimser saptamalarda bulunmaktadır.

> İki yüzyıl önce, dünya nüfusunun yüzde 85'i aşırı yoksulluk içinde yaşıyordu. Bugün bu oran yüzde 10'un altına indi. Birleşmiş Milletler'e göre 2030'da sıfırlanabilir. Dünyanın tüm kıtalarında insanlar daha az saat çalışıyor, kazandıkları ise daha çok şeye yetiyor: daha çok yemek, daha çok giysi, daha çok

> ışık, daha çok eğlence, daha çok telefon görüşmesi, daha çok veri ve daha çok gezi (Griffiths, 2017, s. 7)

Steven Pinker'in saptamasında yer alan iyimser bakış açısındaki sorunlu noktalara her ne kadar tezin ilerideki bölümlerinde eğilecek olsak da, bu aşamada sadece Alain de Botton'un Pinker'a verdiği yanıta kısaca başvurulabilir. De Botton öncelikle, "gayrisafi yurtiçi hasılayı artırmakla yoksulluğun ortadan kalkmadığını" vurgular (a.g.y.s. 13). Ardından, yoksulluğun "asıl tanımının, yeterince şeye sahip olmadığın hissi" (a.g.y.s. 13) olduğunu belirterek yoksullukta görelilik boyutuna, dolayısıyla da insanlar arasındaki eşitsizlik ve adalet sorunlarına dikkat çeker. Gerçekten de yoksulluk durumunu ele alırken, yoksulluğun kendilerinden beslendiği ve aynı zamanda da beraberinde getirdiği eşitsizlik ve adalet sorunları büyük önem taşımaktadırlar. Temel sorun, toplam servetin artmasından ayrı olarak, bu servetin dağıtımında yatar gibi görünmektedir.

Yoksulluk sorunu bütün dünyada, özellikle 2. Dünya Savaşından beri yoğun bir biçimde mercek altına alınan ve tartışılan bir konudur. Sosyoloji, Psikoloji, İktisat, Felsefe gibi farklı disiplinlerden bilim insanları ve düşünürler konuyla ilgili pek çok çalışmaya imza atmışlardır. Konuyla ilgili pek çok konferans, seminer ve toplantı gerçekleştirilmiştir. Yoksullukla ilgili bu tip çalışmalar hükümetler tarafından da desteklenmekte, yoksullukla ilgili alanyazın giderek büyümektedir. Bu çalışmalara ek olarak, hemen herkes yoksulluk konusunda asgari bir farkındalığa sahip gibi görünmektedir. Hükümetler, zengin insanlar veya yardım kuruluşları, yoksullarla ilgili iyi niyetlerini her fırsatta ifade etmekte, yoksulların şartlarının iyileştirilmesi konusunda yapıcı tutumlara sahip olmaya önem veren bir tavır sergilemektedirler. Hatta bu bağlamda bir 'Yoksulluk Retorik'inden de söz edilebilir. Bu sıcak tavrın belki de doğal bir sonucu olarak, yoksul ülkelere azımsanmayacak bir yardım akışı da söz konusudur. Bu uğurda geniş kapsamlı ve çarpıcı kampanyalar gerçekleştirilmekte, insanlar seferber olmaya çalışmaktadırlar. Örneğin, 1985 yılında popüler müzik tarihinin belki de en büyük konserler dizisi 'Live Aid' adı altında gerçekleştirilmiş, bu etkinlikten elde edilen hatırı sayılır miktarda para Afrika'daki açlara gönderilmiştir. Kısacası, yoksulluk

sorunu, günümüzde insanların en hassas oldukları dünya sorunlarından biri olarak görülmekte ve bu görüşü hemen hemen her insan ya da kurum onaylamaktadır.

Yoksulluğa karşı dünyada genel eğilim böyleyken, o zaman şu soruları sormaya hakkımız var gibi görünmektedir: Yoksullukla ilgili bu kadar yoğun tartışmaya ve sergilenen iyi niyete rağmen sonuçlar neden hâlâ bu kadar umut kırıcıdır? Yapılan tartışmalar ve sergilenen iyi niyet nasıl oluyor da bu sorunda kayda değer bir iyileşmeye yol açamıyor? Gelinen noktada, çelişkili olarak adlandırabileceğimiz bir durum yok mudur? Görünen amaçlarla ve sahip olunan motivasyonla, elde edilen sonuçlar neden ve nasıl bu kadar farklılaşmaktadır? Bu sorulara yanıt verebilmek, günümüzde yoksullukla mücadelede benimsenen temel anlayışlarla ve kullanılmakta olan popüler yöntemlerle belirli bir hesaplaşmayı içerir. Bu uğurda da öncelikle, günümüzde yoksullukla mücadelede en popüler yöntem olarak ön plana çıkan 'hayırseverlik' yaklaşımını ele almak uygun olabilir. Ayrıca yoksullukla mücadelede benimsenen temel anlayışı görebilmek için de son dönemlerde akademide, siyasette ve ekonomide söz sahibi olmuş adalet teorilerinin adalet kavramını değerlendirme tarzlarını incelemek, yukarıdaki soruları yanıtlamada yararlı olabilecektir.

Faydacılık akımının çağımızdaki en önemli isimlerinden birisi olan Peter Singer'ın ön plana çıkardığı hayırseverlik yaklaşımı, günümüzde yoksullukla mücadelede başat yaklaşım olarak görünmektedir. Singer, hayırseverlik yaklaşımını şu akıl yürütmeyle temellendirmektedir:

> İlk öncül: Eğer kötü olanı, benzer ahlaki öneme sahip hiçbir şeyi feda etmeden önleyebiliyorsak, önlememiz gerekir. İkinci öncül: Aşırı yoksulluk kötüdür. Üçüncü öncül: Benzer ahlaki öneme sahip hiçbir şeyi feda etmeden önleyebileceğimiz bazı aşırı yoksulluklar var. Sonuç: Bazı aşırı yoksullukları önlememiz gerekir (Singer, 2012, s. 302).

Yukarıda belirtilen bu akıl yürütmeyle bağlantılı olarak, hayırseverlik yaklaşımında, yoksullara yardım etmek konusunda insanların tartıştıkları daha çok şunlar olmaktadır: Yoksullara yardım etmeli miyiz? Hangi yoksullara yardım etmeliyiz? Yoksullara ne kadar yardım etmeliyiz? Yardım etmeyi hangi tarzda gerçekleştirmeliyiz? Hangi yardım kuruluşlarını tercih etmeliyiz? Bu sorular üzerine tartışmak her ne kadar belirli bir çabayı gerektirse de hayırseverliğin, doğası gereği çok da zor ve zahmetli bir

iş olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü hayırseverlik yaklaşımı her ne kadar, etik açıdan olumlu bakabileceğimiz bir "Bu sorunla ilgili bir şeyler yapılmalı" anlayışından hareket etse de, söz konusu sorunun kökenlerine inmeyi öncelik olarak görmez. Bu yaklaşımda öncelik, daha çok, eldeki sorunun belirtilerini ortadan kaldırmaya yöneliktir ve doğal olarak da kısa ve orta vadeli kaygılara sahiptir. Bu yapısıyla hayırseverlik, yoksulluk sorununun ortadan kaldırılmasında bir hayli yetersiz görünmektedir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, dünyada bugün geldiğimiz noktada empirik çalışmaların da gösterdiği gibi, bu bağlamdaki mücadelede yetersiz kalınmıştır. Fakirlere 'vermek', verilen miktarlar ne kadar artarsa artsın, yoksulluk sorununun çözülmesinde insanlığı olumlu bir noktaya getirememiştir. Gelişmiş ülkeler, bu çalışmamızda işlemeye çalışacağımız gibi, yoksul ülkelere hayırseverlik yaklaşımıyla yardım etmenin gerçek çözüm olmadığını anlamaktan uzak bir noktada bulunmaktadırlar. Tam da bu aşamada, bugünkü gelişmişlik düzeylerine başkalarının hayırseverlik faaliyetleriyle değil, çok başka unsurların rol oynaması sonucunda gelmiş olan gelişmiş ülkelere şu soru sorulabilir: Gelişmiş ülkelerin gelişmesinde kullanılmamış bir yöntem, gelişmemiş ülkelerin gelişmesinde nasıl en etkili yöntem olarak önerilebilir?

Hayırseverlik yaklaşımının sahip olduğu ağırlığın yanında, son dönemlerde söz sahibi adalet teorilerinin önemli bir çoğunluğu, adalet kavramını daha çok ulusal düzeyde ele almayı tercih etmişlerdir. Bu tutum da yoksullukla mücadelede hedeften saptıran bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Ulusal düzeydeki mal ve hizmet dağıtımı sorunları daha çok dikkat çekmiş, bunun doğal bir sonucu olarak da ilgili ulus-içi kurumlar mercek altına alınmıştır. Küresel adalet ve küresel adaletten sorumlu küresel kurumlar uzun yıllar boyunca hep ikinci planda ele alınmışlardır. Örneğin, çağımızın önemli adalet teorisyenlerinden birisi olan John Rawls, küresel adalet tartışmasını öncelikle hükümetler-arası bir dış politika konusuna indirger gibi görünmektedir. Rawls'un çizdiği tabloda, küresel adalet konusunda, savaş ve barışla ilgili diplomatik kararlar dışında hükümetlerin başka bir sorumluluğu yok gibi görünmektedir (Rawls, 2006). Yoksullar bu tabloda sadece kendilerine belirli oranlarda destek verilmesi gereken 'edilgin' öznelerdir. Sonuçta, dünyada var olan yoksulluk sorununun küresel adalet tartışmasıyla olan bağlarının gevşemesi, bu dünya sorunuyla mücadele etmenin belki de asıl platformu olan küresel düzeyin unutulmasına yol açmıştır.

Oysa yoksullukla küresel adalet anlayışıyla mücadele edilmelidir. Yoksulluk sorununa küresel adalet perspektifinden baktığımızda, yoksulluğun temel unsuru olan kaynaklara ve mallara erişim problemi çok daha farklı bir bakışla değerlendirilebilir. Çünkü küresel yoksulluktan söz ediyorsak, insanca bir yaşam için gerekli olan minimum kaynaklara ve mallara ulaşma çabasından söz ediyoruz demektir; başka bir deyişle herhangi bir ulusa ait olmaksızın bütün insanların söz konusu kaynaklara ve mallara ulaşma çabasından. Tam da bu noktada karşımıza bir dizi önemli felsefi soru çıkmaktadır. Bunların en önde geleni, kanımızca, ahlak felsefesini de ilgilendiren bir sorudur: Dünyadaki yoksul insanların yoksulluğunun genel doğası nedir? Ayrıntılarına inecek olursak, tartıştığımız bu yoksulluk 'kazara' mı ortaya çıkmıştır, hep olagelen doğal bir şey midir, yoksa bu insanların hayatlarına yapılmış bir tür 'müdahale' sonucunda oluşmuş, doğal olmayan bir şey midir? Bir başka deyişle, yoksulluk konusunda bir 'zarar verme' durumu söz konusu mudur? Öte yandan, eğer 'yoksulluk' kavramını ahlak felsefesinde İngilizce *thick concepts* olarak adlandırılan kavramlardan biri olarak alırsak, o zaman bu kavram doğası gereği hem betimleyici hem de normatiftir. Böyle olmakla da, karşımıza kendisine dikkatle yaklaşılması gereken felsefi bir tartışma konusu çıkarmaktadır. Yoksulluk kavramı, bir yandan yoksulluk durumunu somut gerçekliği içinde kendine özgü özellikleriyle birlikte tam ve açık seçik bir biçimde göz önüne sermeye çalışmaktadır. Bu yönüyle betimleyicidir. Aynı zamanda, yoksulluk kavramında, ilgili durumda yapılacak yargılama ve değerlendirmelerin kendisine göre yapıldığı ölçütler ve uyulması gerekli kurallar ve yönergeler de içerilmektedir. Yoksulluk kavramı bu yönüyle de normatiftir. Zaten yukarıdaki soruları karşımıza çıkartan da onun bu normatif yönüdür.

İnsan yoksulluğunun doğası sorusu beraberinde ek bir soru olarak, hak ediş sorununu da getirmektedir. Yoksulluk, yoksul kişi tarafından hak edilmiş bir durum mudur? Hangi insan neyi hak eder? Yukarıda ima ettiğimiz 'insanca' yaşamdan ne anlaşılmaktadır? Bu noktada ortaya çıkan tamamlayıcı bir başka felsefi soru da hangi mal ve hizmetlerin, insanca bir yaşam için gerekli olduğu sorusudur.

Bu durumda, yoksullukla mücadeledeki sorumluluklarımız konusu, azımsanmayacak önemde bir felsefe sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümetlerin, kurumların ve bireylerin yoksulluk sorunundaki sorumlulukları nelerdir? Felsefe tarihinde bu konuyla ilgili çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Yoksullara ve yoksulluk sorununa karşı olan sorumluluklarımız konusu geniş bir spektrum içinde tartışılmıştır. Bu tartışma kapsamında, sorumluluklar konusunda verilebilecek yanıtlarda kanımızca iki unsur başat olmalıdır: Sosyal adaletin oluşmasına doğrudan ya da dolaylı bir biçimde katkıda bulunmak ve başkalarına zarar veren davranış ve süreçlere katkıda bulunmaktan kaçınmak.

İnsanca bir yaşam sürmek; yaşamaya değer, anlamlı ve düzgün bir yaşam sürebilme olarak görülürse, böylesi bir yaşama sahip olabilmek için, gerekli mal ve hizmetlere ulaşabilmek büyük önem taşımaktadır. Söz konusu mal ve hizmetlerin toplumdaki herkes için ulaşılabilir olması da sosyal adaletin alanına girer. Sosyal adalete önem vermek, liberal teorilerin ağırlıklı olarak ileri sürdüğü gibi, yaşamları içinde âdeta bir yarış içinde olan bireylerin söz konusu yarışma içindeki birtakım özgürlüklerini korumak değil, toplumdaki tüm bireylerin adil ve eşitlikçi bir düzende yaşamalarını sağlamaya önem vermek anlamına gelmektedir. Kısacası, sosyal adaletin sağlanması için uğraşmak ve bunu da sadece ulusal düzeyde değil, küresel düzeyde gerçekleştirmek yoksullukla mücadelede en önemli sorumluluklarımızdan biri olarak değerlendirilebilir.

Sosyal adalet için mücadeleye ek olarak, yoksul insanların görmekte olduğu ve göreceği zarara yol açmaktan veya katkıda bulunmaktan kaçınmak da önemli bir sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada etik temelli sosyal kaygılar ön planda olmak durumundadır. Örneğin, sürekli olarak kendi bireysel arzu ve isteklerinin peşinde koşan bir tüketici olmak, dünyayı hep faydacı bir perspektiften görmek yerine, yaşadığı dünya için sorumluluk duygusuna sahip, dünyaya karşı ödevlerinin bilincinde bireyler olmak üzerinde durulması gereken bir başka noktadır. Özellikle de kıt olan kaynakların kullanımında dikkatli olmak, bu kaynaklara ulaşamayan milyonlarca insan açısından büyük önem taşımaktadır. Bireyler ve ülkeler yoksulluğun ortadan kaldırılması için gayret etmelidirler. Çünkü günümüzde yoksulluk, insanların insanca

bir hayat yaşayabilmek için gereksinim duydukları koşullar üzerinde son derece olumsuz etkileri olan bir durumdur. Yoksulluğun bu özelliği, tezimiz açısından temel öneme sahiptir ve sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Değinmiş olduğumuz sosyal adalet ve zarar vermeme prensiplerinden yola çıkarak denilebilir ki, yoksullukla mücadele konusunda geliştirilecek adalet temelli bir hareket tarzı, etkin özneleri gerektirmektedir. Başka bir deyişle bu özneler, yoksulların yaşamlarını bu kadar güçleştiren siyasi mekanizmaları sorgulayan ve gerekirse bunlarla siyaset yoluyla mücadele etmeye önem veren bireylerdir. Bu özneler aynı zamanda, günümüzde önemli güce sahip kimi siyasi ideolojilerin felsefeye, sosyal bilimlere ve ekonomi bilimlerine sızmasına karşı eleştirel duruşa sahip bireylerdir.

Bu çalışmanın Birinci Bölümündeki iki ana temadan birincisi yoksulluk nedir, ne anlama gelir sorusuna verilen yanıtlardır. İkinci ana tema ise, günümüzde bir dünya sorunu olarak ortaya çıkan yaygın yoksulluğun, dünyamıza son 200-300 yılda âdeta damgasını vurmuş olan ‘gelişme’ kavramıyla olan ilişkisidir. Söz konusu iki temanın aynı bölümde ele alınmasının temel nedeni, yoksulluğun bir sorun olarak görülmeye başlamasıyla, gelişme kavramının dünya tarihinde ön plana çıkması arasında tespit ettiğimiz tarihsel koşutluktur. Günümüzde yoksulluğun tüm şiddetiyle etkisini devam ettirmesi ve yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, içinde bulunduğumuz koşullar altında daha iyiye doğru bir gidişin olmadığının işaretini vermesi, bizi içinde bulunulan koşulları sorgulamaya götürmektedir. Bu sorgulama sonucunda da günümüz dünyasına damgasını vuran gelişme düşüncesinin varolan yoksullukla ve en az onun kadar önemli olan başka bir konuyla, yoksulluğun insanlar tarafından nasıl algılandığıyla çok yakından ilişkili olduğu görülebilmektedir.

Yoksulluk nedir, ne anlama gelir sorusuna yanıt ararken, yoksulluğun ahlak felsefesini ilgilendiren, etik ve insansal boyutları olan bir sorun olduğu açık-seçik bir biçimde görülebilir. Çünkü öncelikle yoksul insanlar yoksulluklarından dolayı acı çekmektedirler. Temiz suya ulaşamamakta, sağlık hizmetlerinden gereğince yararlanamamakta, barınma konularında ciddi sıkıntılar yaşamaktadırlar. Ayrıca bu yoksunluklar insanları potansiyellerini gerçekleştirmekten uzaklaştırmakta, dolayısıyla da insanların insanca bir yaşam sürmelerini engellemektedir. Yoksulluğun böyle bir

sorun olmasının yanında, onun sosyal düzenlemelerle de çok yakından ilişkili olduğu açıktır. Yani yoksulluk, sosyal adaletle doğrudan bağlantılıdır. Bu durum da onu özel bir tür sorun haline getirmektedir. Üstelik burada sosyal adalet konusu, küresel düzeyde ele alınması gereken bir konudur. Çünkü küresel yoksulluk, sonuçları bakımından dünyadaki neredeyse bütün insanları ilgilendirmekte, aynı zamanda kendisi de küresel düzeydeki sosyal adalet düzenlemelerinden doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkilenmektedir. Bir başka deyişle, bir sorun olarak yoksulluk, bireysel düzeyden çok küresel düzeyle ilgili ve küresel önlemlerle çözülebilecek bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Birinci Bölümde yoksulluğun birçok disiplindeki tartışmalarında fazla gündeme gelmeyen bazı olumsuz özelliklerine de değinilecektir. Bu özellikler, yoksul insanların içinde bulunduğu ve onların insanca bir yaşam sürmelerine engel olan şartlarla ilgilidir. Bir başka deyişle, sorunun etik ve insansal boyutunu gündeme getiren türden özelliklerdir. Örneğin, söz konusu özellikleri incelerken, 'incinebilirlik' konusu önemli bir başlık olarak karşımıza çıkar. 'İncinebilirlik' terimiyle, fiziksel ya da duygusal olarak saldırıya uğrama ya da zarar görme olasılığına maruz kalma durumuna göndermede bulunuyoruz. Yoksullar içinde bulundukları güvenli olmayan, risklere açık koşullardan dolayı orta ve üst sınıf mensubu insanlara göre daha kolay incinebilirler. Bu 'incinebilirlik' de onların yaşamlarının sadece psikolojik boyutunu değil, etik boyutunu da, yani ahlaksal konularda verdikleri kararlarla kendileri ve diğer insanlarla olan ilişkilerini doğrudan etkileyebilmektedir. Dolayısıyla etikle ilgili sorunlarla 'incinebilirlik' arasında belirli bir ilgi kurulabilir. Çünkü yoksulluk insanların karşısına, yoksul olmayan insanların uğraşmak zorunda kalmayabilecekleri türden sorunlar çıkarmaktadır. Tezimizde yoksul insanların üst düzeydeki incinebilirliklerine değinilirken, aynı zamanda onların bu durumlarının toplumdaki sosyal adaletle ve güç ilişkileriyle bağlantısı üzerinde de durulacaktır.

Yoksulluk nedir, ne anlama gelir sorusu, yoksulluk türleri tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Bu noktada karşımıza iki yeni kavram çıkmaktadır: 'Mutlak' yoksulluk ve 'göreli' yoksulluk. En temel insansal gereksinimlerin karşılanamaması durumlarında kullanılan mutlak yoksulluk kavramıyla, daha çok, yiyecek dışındaki

gereksinimlerin karşılanamaması durumlarında kullanılan göreli yoksulluk kavramları konumuz açısından belirli bir önem taşımaktadır. Burada özellikle göreli yoksulluk dikkat edilmesi gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi, yoksulluk sadece, en temel ihtiyaçları karşılanamaması durumuyla açıklanamayacak kadar karmaşık bir sorundur. Bunun en önemli nedeni de her türlü yoksulluğun içinde bir yoksunluğu da taşıyor olmasıdır. Yoksulluk üzerine çalışan hemen her düşünürün, kendisine dikkatle yaklaştığı yoksunluk kavramı gerçekten de bu dünya sorununun belki de en önemli anahtar kavramlarından biri olarak karşımıza çıkar. Çünkü yoksunluk duygusu günümüzün ağırlıklı olarak ekonomik temelli gelişme yanlısı dünya sisteminde çok belirleyici bir duygu halini almıştır; öyle ki, gelişmiş bir toplumdaki görece yoksul birinin hissedeceği yoksunluk duygusu, onun kendini ne kadar dışlanmış hissedebileceğiyle de yakından ilgili bir hale gelmiştir. Çünkü örneğin, herkesin belirli bir refah seviyesinin üzerinde olduğu gelişmiş bir toplumda hissedilecek yoksunluk ve dışlanmışlıkla, nüfusun büyük çoğunluğunun dünya standartlarına göre yoksul olduğu azgelişmiş bir ülkenin toplumunda hissedilecek yoksunluk ve dışlanmışlık hiç kuşkusuz aynı düzeyde olmayacaktır. Birinci durumdaki yoksunluk ve dışlanmışlık duygusu hiç kuşkusuz ikinci duruma oranla psikolojik açıdan daha acı verici olabilecektir.

Mutlak ve göreli yoksulluğun bu şekilde ele alınmasından sonra yoksulluğun tarihçesi üzerinde özetle durulacaktır. Burada, yoksulluğun modernlik öncesi ve sonrası görünümlerinin incelenmesine ağırlık verilecektir. Bu inceleme sırasında, Bronislaw Geremek'in Ortaçağ ile karşılaştırmalı olarak incelediği günümüz toplumundaki yoksulluk algısı üzerinde de durulacaktır.

Birinci Bölümün ikinci ana teması olan gelişme sorunu, üç aşamada ele alınacaktır. Birinci aşamada gelişme kavramının tarihsel kökenlerine inilmeye çalışılacaktır. Bunu yapmaktaki neden şu şekilde açıklanabilir: Günümüzde yoksullukla mücadelede kullanılacak anahtar önemdeki araç olarak sunulan gelişme kavramında felsefi olarak analiz edilmesi gereken ciddi sorunlar vardır. Bu sorunların kökeninde de Aydınlanmanın ilerlemeci mirasının zaman içerisinde, ağırlıklı olarak kapitalizmin etkisiyle, sadece ekonomik büyüme terimleriyle yorumlanmaya çalışılması yatmaktadır.

Büyümeye karşı duyulan bu tutkulu bağlılık, insanları giderek yoksulluğun da büyümenin yardımıyla çözülebilecek bir sorun olduğunu düşünmeye götürmüştür. Genellikle ekonomik büyüme olarak anlaşılan gelişme, neredeyse olumsuz hiçbir özelliğe sahip olmadığı düşünülen âdeta sihirli olarak değerlendirilen bir yönteme dönüşmüştür.

Oysa gelişme kendi içinde çeşitli ikilemler, hatta kimi anlamsal çelişkiler de barındırabilen, ideolojik yükü bir hayli fazla, sorunlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tezimizde, gelişme sorunu başlığının ikinci aşaması da bu sorunlu durumun sonuçlarının yoksullukla olan ilişkisini incelemeye ayrılmıştır. Sadece 'büyüme' olarak anlaşılan gelişmenin toplumda eşitsizlikleri gidermede nasıl başarısız olduğu ve hatta yeni eşitsizlikler yarattığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Gelişme sorununun incelenmesinde üçüncü aşamayı ise gelişme konusunun yeniden tanımlanması konusu oluşturmaktadır. Tıpkı yoksulluk gibi bir *thick concept* olan, yani hem betimleyici hem de normatif özelliğe sahip gelişme kavramını incelerken, bu kavramın, doğası gereği, etik ve insansal boyutlarla ilgili yönünün kesinlikle unutulmaması gerekmektedir. Yoksulluk sorununun günümüzde vahim boyutlara ulaşmasının ve ileride bu durumla ilgili fazla bir umut ışığının görünmemesinin temel nedeni belki de söz konusu yönün unutulmuş olmasıdır. Öyleyse gelişme, etik ve insansal boyutla ilgili bazı yönelimlerle yeniden tanımlanmalıdır.

Tezin İkinci Bölümü adalet konusuna ayrılmıştır. Bölüm, eşitlikçi adalet ve küresel adalet başlıklarını işleyen iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmın çıkış noktası, gelişme fikriyle sosyal adaletin bağlantısının kurulmasının önemi açısından değerlendirilebilir. Burada gündeme gelen anhtar kavram eşitlik olmaktadır. Çünkü eşitlik, Birinci Bölümün sonunda da belirtilmeye çalışıldığı gibi, gelişmenin etik ve insansal boyuta sahip bir tanımının önemli bir parçası olmak durumundadır.

Eşitlik, bu çalışmada önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu kavramın kabaca iki boyutunun olduğu ileri sürülebilir: Daha çok, 'insan'ın değerinin felsefi tartışma konusu yapıldığı, insanların eşitliği boyutu ve birinci boyuttan ayrı düşünülemeyecek, onu âdeta tamamlayan, mal, hizmet ve kaynaklara ulaşmadaki eşitlik boyutu. Eşitlik başlığı altında her ne kadar birinci boyuta değinilecek olsa da, kavramın ikinci boyutu

da tezin amaçları açısından en az birinci boyut kadar önem taşımaktadır. Mal, hizmet ve kaynaklara ulaşmada eşitlik konusunda, dağıtıcı adaletin önemi ortaya çıkmaktadır. Durumu yoksulluk konusunun diline tercüme edersek, insanlar yukarıda sözü edilen metalardan eşit ve adaletli olarak yararlanmalıdırlar. Metaların paylaşılmasında eşitlik ilkesine dikkat edilmelidir. Ancak burada şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır ve bu soru tartışmamız açısından önemlidir: İnsanlar tam olarak 'nelerden' eşit pay almalılar? Başka bir deyişle tam da nelerde eşitlik söz konusu olmalıdır? Tezimizin eşitlikle ilgili başlığı altında bu soru üzerine de yoğunlaşmaya çalışılacaktır. Bunu gerçekleştirirken de Amartya Sen ve Thomas Pogge'un konuyla ilgili teorilerine değinilecektir.

İkinci Bölümün bir sonraki başlığı küresel adalete ayrılmıştır. Adalet konusunun küresel boyutta da ele alınması gereği, varolan uluslararası güç dengelerinin hep uluslararası hukuksal ve siyasal düzenlemeler sayesinde oluştuğu ve devam ettiği gerçeğinden çıkmaktadır. Dolayısıyla söz konusu düzenlemeler, küresel bir sorun olan yoksulluğun sürmesinde etkili olmaktadırlar. Bu olumsuz tabloda, sınırlı politik güce sahip olan yoksul ülkeler, içinde bulundukları yoksulluktan bir türlü çıkamamaktadırlar.

Bu nedenlerden ötürü küresel adaletle ilgili bölümün ilk başlığında öncelikle küresel güç yapıları ve güç ilişkileri üzerinde durulacaktır. Bu başlıkta ilk önce genel olarak 'güç' kavramı üzerinde kısaca durulacak, ardından da küresel güç yapıları ve güç ilişkilerinin analizine geçilecektir. Bu sayede küresel adaletsizliğin kaynaklarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Tezimizin "Yoksulluk Karşısında Adalet" başlığını taşıyan ikinci ana bölümünün nihai hedefi de zaten söz konusu küresel adaletsizlik kaynaklarına ulaşmak olarak belirtilebilir. Küresel adalete ayrılan bölümün sonunda ise küresel düzendeki adaletsizlik sorunuyla ilgili reform önerileri üzerinde durulacaktır. Özellikle John Rawls, Thomas Pogge ve Amartyra Sen gibi düşünürlerin teorilerine geri dönülerek, küresel boyuttaki kaynak dağıtım sistemlerinin doğası tekrar gözden geçirilecek ve bu sistemlerin, genelde de bütün küresel sistemin nasıl bir reformasyondan geçirilmesi gerektiği üzerinde durulacaktır. Bu noktada, sorunun asıl kaynağının küresel sistem içinde yer alan kurumlarda mı yoksa bu kurumların içinde yer alan bireylerde mi olduğu sorusu da tartışmamız açısından önem taşımaktadır.

Tezimizin Üçüncü Bölümünde, yoksullukla mücadelede dikkate alınması gereken öncelikler ve çözüm yolları üzerinde duracağız. Öncelikle yoksulluktaki etik ve insansal boyut, Aristoteles ve Marx'ın yoksullukla ilgili görüşleri bağlamında, sonra da insan hakları bağlamında ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Tezimize adını veren 'yoksulluktaki etik ve insansal boyut'la ilgili başlık, tezin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Zarar kavramı, ilgili başlığın ilk bölümünde genel olarak ele alınacak ve bu kavramın konumuzu ilgilendiren anlamları karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu noktada, zarar kavramının özellikle iki anlamı üzerinde durulacaktır. Birinci anlam daha çok, doğrudan zarar veren spesifik bir eyleme işaret etmektedir. Söz konusu bu eylem sonucunda zarara uğrayanın koşulları, zararın gelmesinden önceki zamana oranla hızlı ve görünür bir şekilde kötüleşmiştir. Zarar kavramının ikinci anlamında ise âdeta bir 'durum' olarak zarardan söz edilebilir. Burada söz konusu olan, insanın potansiyellerinin gerçekleşmesini engelleyerek, onun insanca bir yaşamdan uzak kalmasına yol açarak kendisini gösteren bir zarar verme durumudur. Zarara uğrayan, belirli bir odak tarafından bir şekilde engellendiği için zarara uğramaktadır ve bu zarara uğramayı süreç içinde bir durum olarak yaşamaktadır. Başka bir anlatımla bu ikinci anlamda, zarara uğrayanın şartlarında hızlı ve görünür bir kötüleşme olması zorunlu değildir. Zarar, bir durum olarak ortada durmakta ve etkisini sürdürmektedir. İşte zararın bu ikinci anlama ağırlık verilerek ele alınması, kanımızca, yoksulluk tartışması içinde daha verimli bir tartışma alanı sunmaktadır. Çünkü zarar kavramı bu şekilde değerlendirildiği takdirde, yoksulların içinde bulundukları olumsuz durumun ve bu durumdan bir türlü çıkamamalarının daha net bir şekilde kavranacağını düşünmekteyiz. Kanımızca günümüz dünyasında, yoksulların durumunu sağlıklı bir şekilde görebilmek, zarar kavramını anlamadaki bu bulanıklıktan dolayı bir türlü gerçekleşememektedir.

Zararla ilgili bölüm, yoksulluğun etik ve insansal boyutunun tartışılacağı başlığın girişi olarak düşünülebilir. Bu girişten sonra sırasıyla Aristoteles, Karl Marx ve insan hakları bağlamında söz konusu boyut ayrıntılarıyla incelenecek ve yoksulluğun sahip olduğu etik ve insansal boyutun önemi üzerinde durulacaktır. Çok çeşitli açılardan ele alınabilecek bir konu olan yoksulluk, hiç kuşkusuz insansal ve etik açıdan da ele alınmaya muhtaçtır. Çünkü yoksulluk insana özgü bir sorundur ve dünyanın her yerinde yoksul bireylerin insana yakışan bir yaşam sürmesini engellemektedir. Yoksulluk

sorununun günümüzde bir türlü çözüme kavuşturulamamasında, söz konusu etik ve insansal boyutun gözden kaçırılması yatmaktadır. İnsanların gereksinimlerinin giderilemediği ve haklarının korunmadığı ve/veya çiğnendiği, bir ortamda, yoksulluğun etik ve insansal boyutu gözetmeyen yöntemlerle çözülmesinin olanaksız olduğu günümüzde anlaşılmaya başlanmıştır.

Tezimizin üçüncü ana bölümünün ikinci ana başlığı sorumluluklarla ilgilidir. Sorumluluk tartışması üç başlıkta ele alınacaktır. Birinci başlık giriş niteliğindedir ve burada günümüz dünyasında farklı öznelerin sorumlulukları üzerinde durulacaktır. Ardından, küresel yoksulluğun insanların gündemine soktuğu temel sorumluluklardan ilkinin, hayırseverlik yaklaşımını benimseyerek yoksullara yardımda bulunmak yerine, onların yukarıda belirtilmiş olan anlamıyla zarara uğramalarına yol açan engellemeleri ortaya çıkartan güç ilişkilerini değiştirmek olduğu savunulacaktır. Bu 'negatif' sorumluluk beraberinde, kime ne kadar yardım edileceği tartışmasını değil, engelleme/zarar görme durumunun nasıl düzeltileceği tartışmasını getirmektedir. Söz konusu düzeltme eyleminin günümüz dünyasındaki gerekliliği de tartışmaya 'etkin özne' kavramını sokmaktadır. Çünkü bu türden bir sorumluluk, edilgin değil, etkin öznelere gerek duyacaktır. Üçüncü Bölümün ilgili kısmında bu kavramın analizine ve yoksulluk sorununun çözümüyle olan ilişkisine değinilecektir.

Üçüncü Bölümün 'Yoksulluk Karşısındaki Duruşumuz' ismini taşıyan son kısmında bir dünya sorunu olarak yoksulluk karşısında eylemin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Ancak burada asıl önemli olan, eylemin nasıl bir eylem olacağı ve hangi nedenlere dayanacağıdır. Hangi eylemin doğru eylem olduğu ise, bize göre, etkin özne kavramının analizinde yatıyor gibi görünmektedir. Öncelikle yoksulları, zenginlerden yardım bekleyen edilgin özneler olarak görmemek; hepsi olmasa da çoğu yoksulun yoksulluktan kurtulmak ve kendi kaderini eline alabilmek için gösterdiği etkin çabaların farkında olmak gerekmektedir. Bir sonraki ve daha önemli adım ise yoksulluğun ortaya çıkmasına ve devamına yol açan zarar verme mekanizmalarıyla mücadele etmektir. Bu mücadele de ancak haklarının, sorumluluklarının ve ödevlerinin farkında olan ve buna göre eylemde bulunan etkin özneler tarafından verilebilir. Dolayısıyla yukarıda

belirtilen doğru eylemin hangi eylem olacağı sorusu, etkin öznelerin gerçekleştireceği eylem olarak yanıtlanabilir.

Tezin Sonuç bölümünde ise yoksulluk ile etik ve insanlaşma arasında bağa tekrar dikkat çekilecek ve bu nokta insan hakları bağlamında bir kez daha özet olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda, ‘insanın değeri’ ve ‘insan onuru’ kavramlarına bir kez daha kısaca odaklanılacaktır. Sonuç bölümünde ayrıca, yoksullukla mücadelede negatif sorumluluğu ön plana çıkaran yaklaşımın bazı olası kısıtlarına da değinilecektir.

1. BÖLÜM: YOKSULLUK DURUMU VE GELİŞME SORUNU

Tezimizin Birinci Bölümünde iki ana tema yer almaktadır. Bunlardan ilki yoksulluk nedir, ne anlama gelir sorusuna verilen yanıtlardır. İkinci ana tema ise, günümüzde bir dünya sorunu olarak ortaya çıkan yaygın yoksulluğun, dünyamıza Ortaçağın sonlarından itibaren âdeta damgasını vurmuş olan 'gelişme' kavramıyla olan ilişkisidir. Söz konusu iki temanın bu bölümde birlikte ele alınmasının temel nedeni, yoksulluğun bir sorun olarak görülmeye başlamasıyla, gelişme kavramının dünya tarihinde önem kazanması arasında tespit ettiğimiz tarihsel koşutluktur. Günümüzde yoksulluğun etkisini hiç azaltmadan devam ettirmesi ve yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, içinde bulunduğumuz koşullar altında farklı bir gidişatın işaretini vermemesi, bizi günümüzde içinde bulunulan koşulları sorgulamaya götürmektedir. Bu sorgulama sonucunda da günümüz dünyasına damgasını vuran gelişme düşüncesinin varolan yoksullukla ve en az onun kadar önemli olan başka bir konuyla, yoksulluğun insanlar tarafından nasıl algılandığıyla çok yakından ilişkili olduğu görülebilmektedir.

Bir Dünya Sorunu Olarak Yoksulluk

Günümüzde 'dünya sorunu' terimi, bütün dünya ülkelerinin doğrudan ya da dolaylı bir biçimde, az ya da çok miktarda etkilendikleri sorunları adlandırmada kullanılmaktadır. Bir dünya sorununun iki önemli özelliğinin olduğu söylenebilir: Birincisi, ortaya çıkması çok seyrek olarak 'aniden' gerçekleşir. Bir başka deyişle, zaman içerisinde ağır bir seyirle oluşmuştur. Bu durum da önemli oranda uluslararası ilişkilerin ve bu ilişkilerde izlenen "çeşitli stratejilerin sonucu olarak" karşımıza çıkmaktadır (Geremek, 1994, s. 245). Bu anlamda, bir dünya sorunu 'verili' değildir; insanların uygulamaları sonucunda ortaya çıkmıştır. İkincisi, bir dünya sorunu, geniş halk kitlelerini doğrudan ya da dolaylı olumsuz bir biçimde etkilemekte, onların "insan olarak olanaklarını gerçekleştirmelerini sürekli ya da zaman zaman engellemektedir" (Çotuksöken, 2016, s. 20). Etkilenenlerin dünyanın hemen her bölgesindeki geniş halk kitleleri olması nedeniyle, bu türden bir sorunun çözümü tek bir ülkenin başarabileceği bir iş değildir. Bu olumsuz durumda, bir dünya sorununun yukarıda belirttiğimiz birinci özelliğinin de rolü vardır. Bu özellik gereği, bir dünya sorunu, zaman içinde birçok

ülkenin etkisiyle oluşmuş bir sorundur ve bir bakıma ulus-ötesi bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden de tek bir ülkenin uygulamalarıyla çözüme kavuşması olanaksızdır.

Bugünün dünyasında akla gelen açlık, işsizlik, göç, savaş, yolsuzluk, küresel ısınma gibi dünya sorunlarından belki de en önemlilerinden biri yoksulluktur. Çünkü yoksulluk, kendisi bir sorun olmasının yanında, başka dünya sorunlarının da ya en etkili nedenidir ya da en etkili nedenleri arasında yer almaktadır. Örneğin, özellikle 3. Dünya ülkelerinde yaygın olarak görülen açlık ya da yetersiz beslenme sorunları ağırlıklı olarak yoksulluğun beraberinde getirdiği durumlardır. Bunun yanında, son yıllarda dünyanın en önemli gündem maddelerinden birini oluşturan ve dünyanın ekonomik, sosyal ve siyasal yapısında ciddi değişiklikler yaratan göç olgusunda yoksulluğun payı büyüktür. Ayrıca günümüzde dünyanın gelişmekte olan ya da azgelişmiş birçok ülkesinde yaşanan savaşların ya da iç çatışmaların önemli nedenlerinden biri bu ülkelerin içinde bulunduğu yoksulluk durumu ve bu durumun yol açtığı kaynak savaşımıdır.

Belki de yoksulluk asıl, ifade ettiği 'yoksunluk' anlamında bir dünya sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksunluk, giderilemediğinde çaresizlik gibi bir başka insanlık durumuna neden olabilmekte, bu da insanların kendi yaşamları üzerinde kontrolleri olmadığı düşüncesine yol açabilmektedir. Kontrole sahip olmama düşüncesi de hiç kuşkusuz insanı güçsüzleştiren ve onun sahip olduğu olanakları gerçekleştirmesini engelleyen bir durum yaratmaktadır. Yoksulluğun psikolojik boyutu olarak adlandırabileceğimiz bu olgu, insanın özerkliği ve özgürlüğüyle son derece bağlantılıdır. Yoksulluk bireyin özerkliğini etkilemektedir çünkü onun seçimlerini ve "yaşamla ilgili olarak yaptığı planları kısıtlamaktadır" (Vaughan, 2009, s. 6). Ayrıca yoksulluk, insanı "dıştan gelen müdahalelere de açık bir hale getirmekte", başka bir deyişle, onun negatif özgürlüğünü olumsuz bir biçimde etkilemektedir (a.g.y.s. 6). Dünyada özgürlüğü ve özerkliği kısıtlanmış bireylerin sayısının artması da giderek daha fazla insanın, Immanuel Kant'ın deyimiyle, amaç olarak değil araç olarak görülmesine yol açmaktadır. İnsanların başkalarının amaçları için bu şekilde kullanılması durumu da dünyada önemli sorunların ortaya çıkmasına ya da varolan sorunların keskinleşmesine ve süreklilik kazanmasına neden olmaktadır. Örneğin bu bağlamda, farklı sektörlerde

yasadışı olarak çalıştırılan insanların büyük çoğunluğunun yoksul kesim insanlarından devşirilmesi bir tesadüf değildir. Kendileri yasadışı olan sektörler de benzer uygulamaya gitmektedirler.

Bu bağlamda, bir dünya sorunu olarak yoksullukla mücadelenin "hem sonuçları hem de mücadelenin kendi içkinliği bakımından olumlu bir eylem olduğu" söylenmelidir (Vaughan, 2009, s. 195). Mücadelenin kendisi açısından olumlu bir eylemdir çünkü onurlu bir yaşam sürmek için büyük önem taşıyan kimi ihtiyaçların giderilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaçların giderilmesinin önündeki engelleri kaldırmak da etik açıdan övgüye değer bir eylem olmaktadır. Çünkü onurlu bir yaşam sürmek her bireyin temel bir hakkıdır. Yoksullukla mücadele, sonuç temelli bakıldığında da değerli olarak görülebilir. Bunun nedeni yoksulluğun azaltılması ve/veya giderilmesinin toplumlar açısından büyük önem taşımasıdır. Yoksulluğun ağır bir sorun olarak kendini gösterdiği toplumların esenliğe ulaşmaları son derecede zordur. Yoksullukla mücadele, barış ve huzur içinde bir dünyanın oluşmasına önemli katkıda bulunabilecek bir eylem olarak ortaya çıkmaktadır.

Yoksulluk kavramı

Yoksulluk kavramının ele alınmasında tarihsel süreç içinde temel olarak "3 farklı ölçütün" kullanıldığını görmekteyiz (Koray, 2011, s. 51): Gelir, kaynaklar ve yapabilirlik. Gelir ölçütü, Dünya Bankasının mutlak yoksulluğu tanımlarken koyduğu bir ölçüttür. Bu ölçütte kullanılan birim, günlük gelirin Dolar üzerinden ifadesine dayanmaktadır. Eğer günlük gelir iki doların altındaysa, mutlak bir yoksulluktan söz ediyoruz demektir. Gelir ölçütü, çoğu çevrelerce, yoksulluğu tanımlayabilmede yetersiz bulunmuş ve başka ölçütler önerilmiştir. Bu önerilerden en başta geleni kaynaklara ilişkin olanıdır. Bu bağlamda, yoksulluk kaynaklara erişim durumu bakımından tanımlanmaya çalışılır. 'Kaynak' teriminden kastedilen, temel mal ve ihtiyaçlardır. Bu kaynaklara erişimde belirli bazı ciddi yetersizlikler varsa, orada bir yoksulluk durumundan söz edilebilir. Yoksulluğun tanımlanmasında kullanılan en yeni ölçüt ise Amartya Sen'in önerdiği 'yapabilirlik ölçütü'dür. Burada asıl önemli olan, sahip olunan gelir ve kaynaklar değil, bunların "bireylerin yaşamlarını değiştirebilme kapasiteleridir"

(a.g.y.s. 51). Bireyin insan olarak olanaklarını ne kadar gerçekleştirip ne kadar gerçekleştiremediği, yapabilirlik ölçütünde önemli görünmektedir.

Görüldüğü gibi, yoksulluğa ilişkin çizginin tam da nerede çekileceği, birbirinden farklı görüşlere yol açmıştır. Bu bağlamda, maddi yoksulluğu ölçmek için gerekli ölçütleri seçmek zorlu bir görev olarak karşımızda durmaktadır. Bu duruma ek olarak, maddi yoksulluğun maddi-olmayan görünüşlerinden ayrılması tartışması da büyük önem taşıyan zorlu bir tartışmadır. Örneğin maddi yoksulluğun önemli bir görünüşü eğitim alanındaki fırsatlar konusunda ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, eğer yoksulluğun tanımlanmasından ve ölçülmesinden söz ediliyorsa, yoksulluğun mesleki niteliklere ve iş olanaklarına sahip olma konusundaki etkisi üzerinde de düşünmek gerekmektedir. Bu maddi-olmayan görünüşleri hesaba kattığımızda da yoksulluğun tanımlanması ve ölçülmesi daha zorlu bir iş olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda belirtilen duruma ek olarak, günümüz toplumunda yoksulluk sadece maddi açıdan sahip olunan bir olumsuzluğun belirtisi olarak değil, "bir sosyal statü göstergesi olarak" da algılanmaktadır (Geremek, 1994, s. 3). Bu durum da bizi yoksulluğun göreliliği konusuna götürmektedir. Gerçekten de yoksulluğun tanımı yapılırken iki temel yoksulluk türünden söz edilmektedir: Mutlak yoksulluk ve göreli yoksulluk. Bu türlerin ilki olan mutlak yoksullukta, onurlu ve düzgün bir yaşam için gerekli barınma, yiyecek, temel sağlık hizmetleri gibi temel unsurlardan yoksun olma durumu ön plandadır. Göreli yoksullukta ise yine belirli bir yoksunluktan söz ediyor olsak da "asıl vurgu eşitsizliğe" yapılmaktadır (Vaughan, 2009, s. 4). Bu tür yoksullukta, toplumdaki belirli bir kesimin diğerlerine oranla daha az bir gelire sahip olması ve/veya kaynaklara erişim konusunda daha geri bir durumda bulunması söz konusudur. Göreli yoksulluk, farklı ülkelerin toplumsal yapılarını karşılaştırırken de sık kullanılan bir kavramdır. Örneğin; zenginler, yoksullar ve orta-gelirlilerin olduğu ve bu grupların yan yana yaşadığı toplumda hissedilecek yoksunluk ve dışlanmışlık duygularıyla, hemen herkesin yoksul olduğu azgelişmiş bir ülkenin toplumunda hissedilecek yoksunluk ve dışlanmışlık duygularının aynı düzeyde olmayacağı açıktır.

Yoksullukla mücadelede genel olarak yoksulluk kavramına hangi açıdan bakıldığı, mutlak ve göreli yoksulluk kavramlarıyla yakından ilintilidir. Çünkü yoksulluk üzerine düşünürken onun hangi unsurunun ön plana çıkarıldığı, yoksulluğun ne tür bir sorun olarak görüldüğü ve yoksullukla ne şekilde mücadele edilmesi gerektiğini belirlemek önemli bir sorundur. Dünya Bankası vb. kuruluşlar yoksulluğa mutlak yoksulluk anlayışıyla yaklaşırken, Avrupa İstatistik Kurumu Eurostat veya OECD gibi kuruluşlar ise göreli yoksulluk anlayışını benimsemektedirler (Buğra, 2015). Bu farklı tutumlardan Dünya Bankası gibi kuruluşların tutumunun temelinde yoksulluğu gelir ölçütüne göre değerlendirme tercihi yatmaktadır. Günlük geliri belli bir eşiğin altında olan kimseler yoksul ve dolayısıyla da muhtaç kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu tutumda başat dürtü muhtaçlara yardım olarak karşımıza çıkmaktadır ve ilerideki bölümlerde üzerinde duracağımız hayırseverlik yaklaşımıyla da kolaylıkla örtüşebilmektedir. Eurosat ve OECD gibi kuruluşların yoksulluğa karşı olan tutumlarının temelinde ise, yukarıda belirtmeye çalıştığımız, yoksulların dışlanma durumunu ortadan kaldırma ve "topluma eşit katılımı sağlama kaygısı" yer almaktadır (a.g.y.s.). Bir başka deyişle, bu ikinci tutumda, yoksulluk eşit haklar bağlamında ele alınmakta ve bir sosyal politika konusu olarak değerlendirilmektedir.

Yoksulluk kavramını incelerken, yoksullardan söz edilirken kullanılan terimlerin ardındaki kavramlar da önem taşımaktadır. Çünkü bu kavramlar yoksulluğun ahlaki açıdan nasıl bir durum olduğu konusunda belirlenen değerlendirmeleri çok iyi yansıtabilmektedir. Ayşe Buğra yoksullukla ilgili yazılarında, yoksullukla ilgili dört temel kavramdan söz eder: Korku, suçlama, çıkar ve acıma. Korku kavramının temelinde, "yoksulların tehlikeli insanlar olduğu algısı" yatmaktadır (Buğra, 2005a, s. 6). Bu algı, Buğra'ya göre, yoksullarla suç arasında ciddi bir ilişki olduğu görüşü sonucunda ortaya çıkmış ve yıllar içinde güçlenmiş bir algıdır. Günümüzde yoksul insan sayısının giderek artması ve bu yoksulların özellikle büyük kentlerde nüfusun geri kalanından giderek daha derin bir şekilde yalıtılması, Buğra'nın işaret ettiği korkunun giderek daha baskın bir hale geleceğinin işareti olarak görülebilir.

İkinci temel kavram olan suçlama, korku duygusuyla ilişkilendirilebilir çünkü "korku suçlamaya kolaylıkla dönüşebilmektedir" (Buğra, 2005b, s. 7). Ayşe Buğra'ya göre, "yoksulları kendi yoksulluklarından sorumlu tutma eğilimi, pek çok modern yoksullukla mücadele yöntemini tanımlayan unsur olarak" karşımıza çıkmaktadır (a.g.y.s. 7). Bu unsuru, yoksulların yaşamlarına atfedilen ahlaki bozulma kavramından ayrı düşünemeyiz. Bu bakış açısına göre, yoksulluk insanların yaşamlarına belirli bir ahlaki bozulmayı getirmektedir, çünkü yaşam içindeki maddi ihtiyaçlarını normal yollardan karşılayamayan insanlar, söz konusu ihtiyaçları yasadışı ve/veya etik olmayan yollardan karşılama yoluna giderler. Yoksulların ahlaki açıdan zayıf insanlar olarak toplum içinde âdeta damgalanmalarına yol açan böyle bir yaklaşım, yoksulluğun da zaten yoksul insanların kendi suçu olduğu yaklaşımıyla paralel gitmektedir.

Üçüncü temel kavram olan çıkar kavramı ise yoksulların belirli amaçlar doğrultusunda araç olarak değerlendirilmeleri bağlamında kendini göstermektedir. Örneğin, bu amaçlar yeri geldiğinde "ekonomik amaçlar", yeri geldiğinde ise "dinsel amaçlar" olabilmektedir (Buğra, 2005a, s.11). Ekonomik alanda yoksullar ucuz işgücü olarak kullanılabilmekte, böylece maliyetlerin düşmesi sağlanabilmektedir. Yasadışı iş ortamlarının çok önemli bir kısmının ağırlıklı olarak yoksulları istihdam ettiği de bilinen bir gerçektir. Dinsel alanda da tarih boyunca yoksullara yardımın kişisel çıkarlarla birlikte düşünüldüğü ileri sürülebilir. Yoksullara yardım ederek sevap kazanmak ve böylelikle bu dünyadaki yaşamdan sonraki yaşam için olumlu bir iş yapmış olmak, bir dine inanan insanlar için önem taşımaktadır.

Dördüncü ve son temel kavram, acımadır. Acıma, dinsel temelli çıkar yaklaşımıyla kolaylıkla ilişkilendirilebildiği gibi, "dinsel olmayan yaklaşımlarda" da kendini yaygın olarak göstermektedir (a.g.y.s. 11). Acıma kavramının, yoksulluğa mutlak yoksulluk temelli yaklaşımlarda daha ön planda olduğu belirtilebilir. Çünkü bu yaklaşımda yoksulların yardıma muhtaç ve edilgin kimseler olarak değerlendirilmesi sık görülen bir durumdur. Acıma duygusunun kendini ağırlıklı olarak belli ettiği hayırseverlik yaklaşımının da mutlak yoksulluk temelli yaklaşımlarla örtüşmesi bu bağlamda şaşırtıcı değildir.

Yoksulluğun algılanmasıyla ilgili bu özellikleri belirttikten sonra yoksulluk kavramıyla ilgili giriş niteliğindeki noktaları özet olarak sıralamış oluyoruz. Bu sıralamada öncelikle yoksulluğun tanımı yapılırken kullanılan ölçütler ele alındı. Ardından yoksulluğun türleri üzerinde duruldu. Yoksulluğun iki türü olan mutlak ve göreli yoksulluğa, yoksulluğun kavramsal olarak algılanmasındaki etkilerine değinildi. Son olarak da insanların yoksulluktan söz ederken kullandıkları bazı terimlerin içerdiği kavramlara yer verildi. Bu kavramların da yoksulluğun ne şekilde algılandığı konusunda önemli olduğu belirtildi. Bir sonraki bölümde ise yoksulluğun tarihçesi özet olarak verilmeye çalışılacak ve bu tarihçe içinde yoksulluk kavramının kendisinin tarihsel durumu hakkında da bazı saptamalar yapılacaktır.

Yoksulluğun tarihçesi

Robert Bernasconi, yoksulluk üzerine felsefi bir çalışma yapılırken, varolan ahlak felsefesi teorilerinin bu sorunu nasıl ele aldığını göstermek kadar, yoksulluk kavramının kendisinin "soykütüksel bir araştırmasının yapılmasının" da ne denli önemli olduğunun altını çizmiştir (Bernasconi, 2007, s. 170). Bernasconi'nin bu vurguyu yapmasının temel nedeni, bir felsefecinin üzerinde çalıştığı kavramı var olan düzenin kendisine sunduğu gibi değil, eleştirel bir bakışla ele alması gerekliliğine olan inancıdır. Ona göre, "felsefenin ödevi radikal bir görevdir" (a.g.y., s. 174). Yoksulluk konusunda bu ödev kendini, varolan düzende yoksulluk kavramından neyin anlaşıldığının dikkatlice saptanması ve neden başka şekilde değil de, o şekilde anlaşıldığının eleştirisinin yapılması olarak gösterir. Bu ödev yerine getirilmediği takdirde felsefeci, "varolan düzenin değiştirilip değiştirilmemesi gereğini sorgulamamış, aksine varolan düzeni güçlendirmiş olacaktır" (a.g.y., s. 172). Bu da felsefecinin yoksulluğun devam etmesine bir biçimde katkıda bulunması anlamına gelecektir.

Yoksulluğun kısa bir tarihçesinin sunulacağı bu bölümde, Bernasconi'nin yukarıda belirtilen kaygısı paylaşılarak yoksulluk kavramının, Bernasconi'nin deyimiyle, 'soykütüksel' bir araştırması yapılmaya çalışılacaktır. Bu araştırmada temel bakış açısı, yoksulluk kavramının modern öncesi dönemden modern döneme geçişte, bir başka deyişle Ortaçağın sona erip Yeniçağın başladığı dönem içinde önemli bir değişime uğradığı görüşüne dayanacaktır. Yine bu görüşe göre, söz konusu değişim, 18.

yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla kayda değer bir kırılma yaşayarak etkisini bugüne kadar devam ettirmiştir.

Bronislaw Geremek, *Poverty: A History* adlı kitabında, yoksulluk olgusuna karşı Ortaçağ toplumunun temel tepkisi olan hayırseverlik yaklaşımının, aynı çağın sonlarında ortaya çıkan yeni toplumsal gerçekliklerle karşılaşmasını ele alır. Yeni toplumsal gerçeklikler derken kastedilen, yoksulluğa karşı Avrupa'da günümüzde de görülmekte olan toplumsal tutumların ve yine günümüzde de uygulanan sosyal politika programlarının ortaya çıkması kastedilmektedir. Avrupa'nın toplumsal tarihinin yaklaşık son 200 yılında ise yoksulluk ve zenginlik arasındaki niceliksel ilişkiler önemli oranda değişmiş, "bir sorun olarak yoksulluk, endüstriyel gelişme bağlamına açık ve seçik bir şekilde yerleşmiştir" (Geremek, 1994, s. 230). Bu dönemde artık asıl sorun, örneğin dilenciler ya da boşta gezenlerle nasıl uğraşılacağı değil, giderek büyük bir kitle oluşturan bu insanların modern ekonomik sistemin içindeki yerlerini tanımlayabilmektir. Söz konusu tanımlayabilme işi de "yaygınlaşan yoksulluğun nedenlerini çözümleyip anlayarak gerçekleşecektir" (a.g.y., s. 231).

Geremek, yoksulluğun tarihçesine Ortaçağdan başlar. Ortaçağda yoksulluğa karşı olan genel tutum, onun önemli oranda Tanrının inayetine bağlı olduğu yönündedir. Tanrı "bazı insanlara güç ve zenginlik, bazılarına ise zayıflık ve yoksulluk" vermiştir (a.g.y., s. 17). İnsan kaderine razı olmalı ve Tanrının planına saygı göstermelidir. Bu bağlamda, yoksul olmanın herhangi bir içkin değeri ya da kutsallığı bulunmamaktadır. *Fuga mundi*, başka bir deyişle dünyadan kaçış ya da 'münzevilik', Kilise tarafından kendine ılımlı bakılan, ancak üstün bir değer de biçilmeyen bir seçimdir. Yoksulluk, olayların olmaları gerektiği gibi olmaları sonucunda gerçekleşmiş bir olgudur. Bu anlayış Ortaçağın çok büyük bir bölümünde etkisini gösteren yaygın anlayıştır. Söz konusu anlayış, Geremek'e göre 11. ve 12. yüzyıldan itibaren yavaş ama düzenli bir şekilde değişmeye başlar.

11. ve 12. yüzyıllar, para ekonomisine geçişin başladığı yüzyıllarıdır. Bu yüzyıllarda ticaret yapıp para kazanma giderek gelişir. Sahip olunan varlık artık "güç, toprak sahipliği ya da askeri fetihlerle değil, daha çok, sahip olunan paranın miktarıyla" ölçülmeye başlar (a.g.y.s. 22). Şehir uygarlığının doğuşu yeni ahlaki problemleri de

beraberinde getirmiştir. Bu problemlerle başa çıkmada kimi insanlar yukarıda işaret ettiğimiz *fuga mundi*'ye sığınmaya çalışırlar. Kilise, bu sığınma durumu bireysel karşı çıkışlar olarak kaldığı sürece *fuga mundi*'ye hoşgörülü bakmaya devam eder. Ancak ne zamanki bu dünyadan kaçıp yoksulluğa sığınma eylemi kitlesel bir tavra dönüşür, Kilise bu durumu artık bir tehlike olarak değerlendirmeye başlar. Çünkü söz konusu olan, para ekonomisinin getirdiği zenginliğe karşı olumsuz bir tavırdır. Geremek'e göre Kilisenin bu yeni bakışı, yoksulluğun karakterinde önemli bir değişikliğe işaret eder. Yoksulluk giderek, Tanrı tarafından verili bir durum olarak değil, sosyal yapı içerisinde dinamik bir unsur olarak görülmeye başlanır.

Yoksulluğun karakterinin değişmeye başladığı 11. ve 12. yüzyılın hemen ardından, 12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa'da hayırseverlik kurumunun da önemli bir şekilde genişlemeye ve serpilmeye başladığını görürüz (Geremek 1994, s. 23). Hemen belirtilmelidir ki, hayırseverlik işleri bu yüzyıllarda hâlâ ağırlıklı olarak Kilise tarafından yönlendirilmektedir. Devlet ve seküler nitelikli hayır kurumları bu konuda henüz Kilise karşısında ikincil konumdadır. Hayırseverlik işlerine hakim olan Kilise giderek, yoksullar arasında ayrıma gitmeye başlar ve böylelikle "iki farklı yoksulluk kategorisinin" formüle edilmesinin yolu açılır (a.g.y., s. 24). *Pauperes cum Petro* olarak adlandırılan kategoride yer alan ve kendi arzularıyla münzevi bir hayat yaşayıp yoksulluğu seçenler âdeta bir kenara ayırılır. Yukarıda da belirtilmeye çalışıldığı gibi, Kilise bu gruba karşı ılımlı ama kontrollü bakışını sürdürür. *Pauperes cum Lazaro* olarak kategorize edilen diğer grupta ise Kilise tarafından yardıma muhtaç durumda olan yoksul bireyler vardır. Bu gruptaki yoksullar etkin olmayan, yardıma muhtaç edilgin bireylerdir.

Yoksulların yukarıdaki biçimde kategorize edilmesi, Geremek'in deyimiyle, eşitlikçi hayırseverlik modelinin reddedilmesi anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, yoksulluk artık toplumda dinamik bir unsur olarak görülmeye başlanmış, yoksulluk kitleselleştikçe ve derinleştikçe de ona karşı olan tutum farklılaşmıştır. Bu noktada Geremek ilginç bir çelişkiye de dikkat çeker: Her ne kadar yüzyıllar boyunca yoksulluk Tanrının düzeninin doğal bir parçası sayılmışsa da, *fuga mundi* olarak adlandırılan ve dünya nimetlerinden kaçışı ifade eden gönüllü münzevilik Kilise tarafından ihtiyatlı bir

biçimde övülen bir olgu olarak değerlendirilir ve dolayısıyla, bu tür bir yoksulluğun belirli bir oranda spiritüel bir değere sahip olduğu ileri sürülebilir. Yaklaşık olarak 12. yüzyıldan itibaren ise, yoksulluk insanların gözünde giderek düşük bir sosyal statü anlamına gelmeye başladığında şu şekilde bir gelişme oldu: Yoksulluğa herhangi bir spiritüel değer atfetmek giderek, söz konusu düşük sosyal statü izlenimiyle bağdaşmaz hale geldi. Bir başka deyişle, düşük sosyal statü artık spiritüel bakımdan bir değer taşımıyordu. Bu bağdaşmazlık durumu yaklaşık iki yüzyıl sonra, 14. yüzyılın sonlarında, tam da Ortaçağın kapanmasının eşiğinde farklı bir duruma doğru evrildi. Bu zaman diliminden sonra Kilise, yoksulluğun insanların yaşamlarına onursuzluk getirebileceğine vurgu yapmaya başladı. Kilise her ne kadar modern öncesi dönemde hâkim olan, yoksulluğun ağırbaşlılıkla taşınması gereken bir olgu olduğu görüşünü hâlâ belirli bir ölçüde ifade etmeye devam etse de, yoksulluğun "beraberinde kıskançlık ve haset gibi günahları getirebileceğine de" dikkat çeker (a.g.y.s. 28). Bu durumda, Ortaçağın son döneminde düzenli bir şekilde artan ticaretin sonucunda geçilen piyasa ekonomisinde yoksulluğun giderek kitlesel bir hâl alması da bir ölçüde etkilidir. Yoksulluk artık eskisi kadar kolaylıkla kontrol edilemez boyutlara doğru ilerledikçe, yeni toplum düzeni içinde bazı olumsuzlukların işaretini vermeye başlamıştır. Bu durum da toplumun hâkim kesimlerini belli bir oranda endişelendiren bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

16. yüzyıl, Hıristiyan dünyanın Protestanlık ve Katoliklik olarak ikiye bölünmesi gibi çok önemli bir olaya tanıklık etmiştir. Bunun yanında, piyasa ekonomisinin giderek serpilmesine paralel olarak ortaya çıkmaya başlayan kimi unsurlar da bu yüzyıla damgasını vurmuştur: Temelde bugünkü anlamıyla işçi sınıfı olarak adlandırılamasa da 'çalışanlar' sınıfının doğuşu, çalışanlarla işverenler arasındaki anlaşmazlıklar, grevler, ekonomik krizler, enflasyon ve yoksulluk. Bu yüzyıl, insanlığın "toplumsal sorunların yeni bir boyutunu keşfettiği yüzyıl" olmuştur (a.g.y., s. 75). Bu keşfin beraberinde getirdiği en önemli sonuç ise, toplumun geleceğiyle ilgili olarak duyulmaya başlanan bir "kolektif endişedir" (a.g.y.s. 75). Eski toplumsal düzenin yetersizlikleri kendini iyiden iyiye göstermeye başlamış, dünyaya hâkim olan kapitalizmin doğasında var olan problemler artık yavaş yavaş görünür hale gelmiştir. Bu yüzyılda, "giderek genişleyen para temelli piyasa ekonomisi ve şehirlerin büyümesi", yoksulluğun büyük boyutlara

ulaşmasında iki önde gelen faktör olarak ön plana çıkmaktadır (a.g.y.s. 76). Söz konusu aynı faktörler, zenginliğin de boyutlarını arttırmış, böylelikle de yoksulluk ve zenginlik arasında önemli bir farklılaşma gerçekleşmeye başlamış, çeşitli toplumsal gruplar arasındaki bölünmeler de bu durumla koşutluk içinde hız kazanmıştır.

16. yüzyılda gerçekleşen 'Fiyat Devrimi' sırasında enflasyon artmış, fiyatlar yükselmiş, ancak reel ücretlerde ciddi düşüşler meydana gelmiştir. Bunun sonucunda da geniş halk kitlelerinin yaşam standardında olumsuzluklar baş göstermiştir. Bu yüzyıl ve takip eden 17. yüzyılda Avrupa'nın ekonomik genişlemesi devam etmiş, buna rağmen Ortaçağın tarım toplumunun feodal yapısı fazla değişmeden kalmış, bu durum da kendini ciddi bir kriz olarak göstermiştir. Sonuçta, kapitalist sistemin varlığını sürdürebilmesi için yaşamsal öneme sahip olan bu krizden çıkabilmek için, "ticaretle uğraşan ve hızla sermaye biriktiren burjuva sınıfına önemli ayrıcalıklar tanınması" yoluna gidilmiştir (a.g.y.s. 92). Bu karar, kısa bir süre sonra önce İngiltere'de, daha sonra da birçok Avrupa ülkesinde gerçekleşecek olan Sanayi Devriminin ilk adımı olarak değerlendirilebilir.

Ortaçağın kapanıp modern dönemin açılmaya başladığı dönemde, ticaretle uğraşan ve sermaye birikimi gerçekleştiren burjuva sınıfının güçlenmesinin yanında, yoksulluğun kitleselleşmesi de hızlanmıştır. Bu bağlamda söz konusu dönemin yoksulluğu arttırmaya eğilimli bir ekonomik yapısının olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Para temelli ekonomi ve şehirlerin giderek büyümesi, yoksulluğu yeni sistem içinde arttırmış ve derinleştirmiştir. Bu yeni kapitalist sistemin oluşmasında yoksulluğun nasıl bir rolü, ya da başka bir deyişle fonksiyonu olacağı sorusu toplumun önünde durmaktadır. Söz konusu fonksiyonun, değişen toplumsal yapı itibarıyla, Ortaçağdaki fonksiyonundan farklı olacağı açık olarak görünmektedir. Bronislaw Geremek'in konuyla ilgili vermiş olduğu bir örnek, durumu yansıtması açısından önemlidir: Ortaçağın kapanmasından itibaren giderek yoksullaşan küçük üreticinin bu yoksullaşmasının, yeni dönemdeki kapitalizmin gelişmesinde ve kapitalistlerin ilk sermaye birikimlerinin gerçekleşebilmesinde bir rolü vardır artık. Bu rol her ne kadar küçük üretici açısından istenmeden oynanıyor olsa da... Bir başka deyişle, "kapitalist

sermaye birikiminin olabilirliği bir ölçüde küçük üreticinin yoksullaşmasına bağlı olmaktadır" (a.g.y.s. 90).

Genel tabloyu gözden geçirmek gerekirse, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da görülen ekonomik dönüşüm, Avrupa'nın toplumsal gelişmesine de damgasını vurmuştur. Bu gelişme de önemli oranda günümüze kadar devam etmiştir. Söz konusu gelişme boyunca çeşitli evrelerden geçen kapitalist sermaye birikimi süreci içinde, yoksulluğun en önemli nedeni olarak görebileceğimiz düşük ücretler, kapitalistlerin kâr maksimizasyonunda önemli bir araçsal rol oynamıştır.

Yoksullukla mücadelede önemli bir yer tutan hayırseverlik konusunda da 16. ve ağırlıklı olarak 17. yüzyıldan itibaren önemli bir gelişme gerçekleşmiş, hayırseverlik faaliyetleri yavaş ama düzenli bir biçimde Kilisenin elinden alınmaya başlanmış ve sekülerleşmiştir. Yardım dağıtımı artık önemli oranda devletin denetimindedir. Ancak bu durum, devletin karşısına iki "sorun" çıkarır (a.g.y.s. 179): Zenginlerin, yoksullara kaynak aktarımı için vergilendirilmeye karşı çıkmaları ve Kilisenin gücünü kaybetmemek için bu konuda devletle girdiği rekabet. Devletin yüzleşmek zorunda olduğu bu iki çetin durum, eğer dikkat edilirse, ufak tefek farklılıklarla günümüzde de devam etmekte ve yoksullukla ilgili tartışmaların merkezinde yer alan en önemli unsurlardan iki tanesini oluşturmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında yoksulluğun tarihinde kritik bir dönemece gelinmiştir. Ortadaki temel soru, yaygın ve kitlesel yoksulluğun kapitalist gelişmenin doğrudan ve kaçınılmaz bir sonucu olup olmadığı sorusudur. Bu soru daha önce sorulmuş olan ve yoksullaşma ile kapitalizmin doğuşu arasındaki bağlantıyla ilgili sorudan bir ölçüde farklıdır ve modern toplumdaki yaşam standardının geleceğiyle daha yakından ilişkili olduğu için de belki daha önemlidir. Yoksulluğun kapitalist gelişmenin doğrudan ve kaçınılmaz bir sonucu olduğu sorusunun önemi, bu soruya verilen evetleyici yanıtların soruda anlatılan duruma nasıl bir tepki verildiğiyle ilişkisi bağlamında da ortaya çıkar. Çünkü eğer yoksulluk, kapitalizmde kaçınılmaz bir sonuç ise bunu doğru da bulabiliriz, yanlış da. Örneğin Bernard Mandeville, *Arılar Masalı* adlı eserinde, köleliğin olmadığı özgür bir toplumda, çalışan yoksulların varlığının o toplum için "hazine değerinde" olduğunu belirtmektedir (Mandeville, 1997, s. 212).

Mandeville'in görüşüne göre yoksulluk toplumda, çalışma dediğimiz şeyin olması için çok önemlidir ve bu anlamda bir gerekliliktir. Öte yandan Karl Marx, kapitalist sistemde yoksulluğun kaçınılmaz bir sonuç olduğunu belirtirken, bunun çok önemli etik bir sorun yarattığını öne sürer. Ona göre, zenginler birikim yaptıkça, yoksulluk ve onunla birlikte "acı çekme, kölelik, cahillik, acımasızlık ve etik açıdan bozulma da birikmektedir" (Marx, 1978, s.102). Dolayısıyla Marx'a göre yoksulluk kavramı, kapitalist sistemin kaçınılmaz olarak beraberinde getirdiği bir kötülük anlamına gelmektedir.

Tartışmaya, her ne kadar Marx'ın yaklaşımına bir ölçüde benzese de, daha farklı bir açıdan bakan bir diğer yaklaşım ise yoksulluğun kamu düzeni için bir tehlike oluşturduğuna ve toplumsal sistemin düzgün işlemesini engellediğine vurgu yapmaktadır. Özellikle Thomas Robert Malthus tarafından desteklenen bu görüş, yoksulluğu nüfusla ilgili öğelere ve özellikle de çalışan nüfusun hızlı artışına bağlar. Dolayısıyla da bu anlamda Marx'tan ayrılır. Malthus ve benzer görüşü savunanlar için yoksulluk, kapitalizmin beraberinde getirdiği doğrudan ve kaçınılmaz bir sonuç değildir; yoksulluk, hızlı nüfus artışının bir sonucudur.

Yoksulluğun modern dönemde kitleselleşmesiyle bağlantılı olarak, ilginç ve önemli bir nokta dikkat çekmektedir. 18. ve 19. yüzyıldan itibaren işçilerin ya da daha kapsamlı bir şekilde ifade edersek, hayatını çalışarak kazanmak zorunda olan insanların 'yoksul' kategorisine giderek daha fazla dahil edilmeleri yoksulluğun sosyal boyutunu arttırmıştır. Böylelikle yoksullaşma çok önemli kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Burada unutulmamalıdır ki, çalışan kitlelerin yaşam standartlarının giderek bozulmasında işsizlik de çok önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla işsizlik yoksulluğun tamamlayıcısı bir tarihsel gerçek olmaktadır. Ancak burada ilginç olan, işçilerin yoksul kategorisine giderek daha fazla dahil edilmelerine rağmen ve 19. yüzyıla kadar işçi ve yoksul kavramları zaten birbirinden pek ayrılmazken, 19. yüzyıldan itibaren bu kavramların birbirlerinden belirgin bir biçimde ayrılmaya başlamasıdır. Herhangi bir işi olanın yoksul olarak kabul edilmediği bu liberal ortamda, "çalışandan yoksul olarak bahsetmenin âdeta yasaklandığını" görmeye başlarız (Buğra, 2008, s. 9). Bir insanın herhangi bir işe sahip olduğu sürece yoksul kategorisine dahil

edilmek istenilmemesinden, günümüzde son yıllarda yoksulluk konusundaki farkındalığın artmasıyla önemli oranda vazgeçilmiştir. Çünkü anlaşılmıştır ki, asıl önemli olan, bir işe sahip olmak değil, o işten ne kadar gelir elde edildiği ve bu gelirle düzgün bir hayat standardının sağlanıp sağlanmadığıdır. Çalışmak ve yoksul olmak arasındaki bağlantıya dikkat çeken bu durum, kavramlardan ne anlaşıldığının tarihsel olarak değişime açık olmasının ilginç ve önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

20. yüzyıla girerken yoksullukla ilgili genel tabloda iki unsur dikkat çekmektedir: Öncelikle, çalışan nüfusun durumunda 18. ve 19. yüzyıldaki sanayi devrimi sırasındaki durumlarıyla karşılaştırılırsa görece bir iyileşme sağlanmasına rağmen, bu kesimin giderek yoksul kesime dahil edilmesinin önüne başarıyla geçilememiştir. İkinci olarak, dünya çapında kaydedilen ekonomik ilerleme "ne toplumsal eşitsizlikleri ne de küresel düzeyde elde edilen gelirin pay edilmesindeki dengesizliği giderebilmiştir" (Geremek, 1994, s. 234). Bu tabloyla bağlantılı olarak, İkinci Dünya Savaşının bitiş tarihi olan 1945'ten itibaren refah devleti uygulamalarına geçilmiş ve devletin sosyal politikalardaki etkinliğine önem verilmeye başlanmıştır (Özel, 2011, s. 34). Ancak refah devleti uygulamaları, kapitalizmin girdiği yeni bir kriz dönemi itibarıyla, bazı görüşlere göre 1960'lardan (Savaş, 2004, s. 53), çoğu görüşe göre ise 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başından itibaren adım adım terk edilmeye başlanmıştır. Söz konusu kriz temel olarak devletin, bir refah devleti olarak sosyal politika uygulamalarına önem vermekle, "kapitalist düzenin gerektirdiği sermaye birikimi ve ekonomik büyümeyi sağlamak arasında düştüğü ikilemden dolayı" ortaya çıkmıştır (Özel, 2011, s. 35). Krizin çözümü içinse özellikle 1990'lı yıllardan itibaren neoliberal politikalar devreye sokulmaya başlanmıştır.

Yoksulluğun tarihçesinde 20. yüzyıl, yoksulluğun tanımlanmasında ve ölçülmesinde sadece gelir ölçütü kullanılması yaklaşımının yetersizliğinin ortaya konması açısından da önem taşımaktadır. Yoksulluk dünya çapında yayılıp derinleştikçe onu tanımlamak ve ölçmek konusunda duyarlılık artmış ve konuya farklı bakış açıları getirilmiştir. Örneğin yoksulluğun sosyolojik ve psikolojik boyutlarına ağırlık verilmeye

başlanmış, gelir ölçütünün bu alanlarda yapılacak açıklamalarda yetersiz kaldığı vurgulanmıştır.

Yoksulluk konusunda artan duyarlılık ve farkındalığın yanında ona koşut olarak son derece kayda değer ve tezimiz açısından büyük önem taşıyan ve etik açıdan olumsuz bir yaklaşım daha gelişmiştir. Yoksullukla ilgili değerlendirmelerin içinde ahlaki ve dinsel değerlendirmelerin ağırlığı giderek azalmıştır. Yoksulluk sorunu giderek "politik, ama daha da ağırlıklı olarak ekonomik değerlendirmelerle" ele alınmaya başlanmıştır (Geremek, 1994, s. 238). Bu durumun temel nedeni, 16. yüzyıldan itibaren piyasa sistemine bağlı olarak gelişmekte olan ekonomik düşünce ve insanın giderek ekonomik faaliyetleriyle ele alınan bir *homo economicus* olarak değerlendirilmeye başlanması olarak görülebilir. Söz konusu eğilim beraberinde, yoksulluğun çaresinin temel olarak çalışmak olduğu düşüncesini getirmiştir. Bu bağlamda, çalışmak "bir tür yeniden eğitim ve toplumsal sorunların evrensel bir çaresi" olarak görülmüştür (a.g.y.s. 238). Yoksulluğun çaresi olarak çalışma düşüncesinin ağırlık kazanması, yoksul insanların bir insan olarak potansiyellerini gerçekleştirememeleriyle ilgili etik sorunun göz ardı edilmesine dolaylı yoldan da olsa katkıda bulunmuştur. Çünkü önceki paragraflarda da belirtilmeye çalışıldığı gibi, asıl önemli olan, bir işi olup çalışmak değil, o işten ne kadar gelir elde edildiği ve bu gelirle düzgün bir hayatın şartlarının ne kadarının ne şekilde sağlanabildiğidir.

Günümüzde, yoksullukla mücadelenin temel konularından biri olan yoksullara yardım konusunda iki unsur ön plandadır: Yoksullara devlet yardımı ve hayırseverlik. 19. yüzyılda devlet müdahalesinin azaltılması yönünde görüşler ağırlık kazanmışken, 20. yüzyılda bu müdahalenin arttırılması yönündeki görüşler de özellikle refah devleti uygulamaları döneminde kendilerine bir hayli taraftar bulmuştur. Yoksullara yardım konusunda yüzyılın belki de en popüler uygulaması olan hayırseverlik yaklaşımı ise aşağı yukarı son 20 yıl içinde ciddi eleştirilere uğramaya başlamıştır. Bu eleştirileri temel olarak üç noktada özetleyebiliriz: İlk olarak, hayırseverlik özünde sadece anlık ve geçici çözümler getiren, sorunun kendisini çözmeye kalkmayan bir yaklaşımdır eleştirisi. İkinci olarak, hayırseverlik özünde ataerkildir eleştirisi. Bir başka deyişle, yardım edenle yardım edilen arasında dengeli olmayan bir bağımlı kalma ilişkisinin

kurulduğu yönünde yapılan eleştiri. Üçüncü olarak, hayırseverlik yaklaşımının son çözümlemede içi boş bir retorik haline gelmiş olduğu eleştirisi.

Yoksulluğun tarihçesinde 21. yüzyılın ilk çeyreği içinde gelinen noktada yoksulluğun bir dünya sorunu olarak görülmesine rağmen, yoksullukla mücadelede elde edilen sonuçlar gelecekle ilgili olarak umut verici değildir. Empirik çalışmalar, yoksulluğun giderek yaygınlaştığını ve derinleştiğini göstermektedir. Üçüncü Dünya ülkeleri olarak adlandırılan ve az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeleri tanımlayan ana özelliklerden bir tanesi yoksulluk olmuştur. Bu ülkelerdeki yoksulluk sorununun ağırlıklı olarak uluslararası ilişkiler ve stratejiler sonucunda ortaya çıkmış olduğu ve dolayısıyla küresel bir sorun olduğu yönündeki farkındalık giderek artmıştır. Gerçekten, yavaş yavaş da olsa, modern dünyanın birleşmiş bir bütün olduğu, dolayısıyla da bir dünya sorunu olan yoksulluktan hiçbir ülkenin kendini ayrı tutamayacağı düşüncesi "kolektif bilince sızmaktadır" (a.g.y.s. 246).

Yoksullukla mücadelenin küresel bir mücadele olması gerektiği bilincinin artmasıyla birlikte, toplum tarafından yoksul insanların kendilerine olan bakışta da önemli bir değişiklik olmuştur: 'Küresel yoksullar' terimi, yoksullardan söz ederken kullanılan önemli bir terim haline gelmiştir. Bu durum, bütün dünyada kendini gösteren, konuyla ilgili kardeşlik ve dayanışma duygularının bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık bir ülke 'senin yoksulun, benim yoksulum' ayrımına eskisi kadar kolay gidememekte, sorunu farklı bir düzeyde, başka bir anlatımla kardeşlik ve dayanışma düzeyinde ele almaya kendini zorunlu hissetmektedir. Bunun anlamı da yoksullukla ilgili olarak politik ve ekonomik stratejilerin dilinden belirli bir oranda da olsa ayrılıp, onun etik ve insansal diline yaklaşılmış olduğudur.

Yoksulluk-Gelişme Bağı

Tezimizin bu bölümünde 21. yüzyılda bir dünya sorunu olarak karşımızda duran yoksulluğu anlama ve buna bağlı olarak da onunla mücadele etme konusunda bizim açımızdan son derece önemli bir kavram olduğunu düşündüğümüz 'gelişme' kavramını ele alacağız.

Tezin ilk bölümünün birinci ayrımında, yoksulluk sorununun etik ve insansal bir boyutunun olduğu ve bu sorunla mücadele etmek için eylemde bulunulması gereği ortaya konmaya çalışılmıştı. Ancak açıktır ki, söz konusu dünya sorununun karmaşık yapısı, yapılması gereken eylemin niteliğini de etkilemektedir. Sadece, eylemin yerine getirilmesi gereğine işaret etmek yeterli olamamaktadır. Bu noktada, yoksullukla mücadelede tam olarak hangi eylemlerin gerektiği konusu da önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Yoksulluğa bir çare bulmakla ilgili olarak yapılan önerilerin önemli bir kısmı yerel düzeyde, başka bir deyişle ülke ölçeğinde yeniden dağıtım mekanizmalarının harekete geçirilmesi gereğine vurgu yapmaktadır. Bu tür öneriler son yıllarda küresel düzeye taşınmaya çalışılmakta ve yerel düzeydeki yeniden dağıtım faaliyetlerinin altında yatan mantığın küresel düzeyde de hayata geçirilmesi konusunda çaba harcanmaktadır. Thomas Pogge, söz konusu uğraşın önemli isimlerinden birisi olarak karşımıza çıkar. Pogge, küresel toplam gelirin sadece %1'lik bir kısmının bile yoksullara bilinçli bir düzenlemeyle dağıtılması halinde, Dünya Bankasının yoksulluk sınırı olarak belirlediği günde 2 dolarlık gelir ortalamasıyla yaşamak zorunda olan geniş halk kitlelerinin durumunun fark edilir ölçüde iyileştirilebileceğini belirtmektedir (Ravallion, 1998, s. 55). Pogge'un söz konusu önerisinin gerçekçi olmadığı iddia edilebilir. Çünkü küresel kurumlar ve onların oluşturduğu yapıda köklü bir değişikliğe gitmeden böyle bir düzenlemenin gerçekleştirilmesi olanaksız görünmektedir. Ancak kanımızca Pogge'un böyle bir yeniden dağıtıma vurgu yapmasının altındaki motivasyon, yoksulluk sorununun büyüklüğü ve derinliği hakkında topluma bir şeyler göstermek ve belirli bir kamuoyu farkındalığının yolunu açmaktır.

Yeniden dağıtım konusuyla ilgili çalışmalar yapan bir başka felsefeci Peter Singer'dır. Singer, bu konuyla bağlantılı olarak, uzun vadeli gelişmenin önemi üzerinde durur. Ona göre yoksullukla mücadelede böyle bir anlayış çok daha güvenilir bir yöntemdir. Singer, aslında hayırseverlik yaklaşımının bir temsilcisi olsa da, yoksul ülkelere yapılacak doğrudan maddi yardım yerine, "uzun vadeli gelişmeyi destekleyecek yardımların" çok daha iyi olduğunu belirtmektedir (Singer, 2002, s.122-123).

Son dönemde, yoksulluk sorununu küresel düzeyde ele alan birçok düşünür, yapısal değişikliklerin üzerinde durmaktadır. Bu düşünürler, yoksulluğun sadece sosyal adalet ve dağıtım adaletiyle ilgili bir sorun olmadığını ileri sürmektedirler. Sosyal adalet ve dağıtım adaletinin, yoksullukla mücadelede hayati önem içeren koşullar olduğu açıktır. Ancak söz konusu düşünürlere göre, bu iki hayati önemdeki unsurun mümkün kılınabileceği zemini hazırlamak çok daha büyük önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, gelişmenin adaletli bir şekilde 'dağıtılması' burada asıl önemli konu haline gelmektedir.

Gelişmeye yapılan vurgunun arttığı bu noktada gündeme gelen sorun ise gelişme olgusunun içerdiği zorluklar ve beraberinde getirdiği sorulardır. Tam olarak neyin gelişme olarak değerlendirilebileceği sorusu, böyle bir sorudur. Başka bir soru ise, bir kavram olarak gelişmenin ne tür bir kavram olduğu sorusudur. Bu ikinci soruyu açarsak şu türden ek sorular karşımıza çıkmaktadır: Gelişme, normatif bir kavram mıdır, yoksa betimleyici (deskriptif) bir kavram mıdır? Herhangi bir politikaya ya da siyasi bir ideale mi işaret etmektedir? Dolayısıyla, gelişme eğer yoksullukla mücadelede çözüm yolu olarak ortaya konuyorsa, sadece gelişmenin yoksullukla mücadele bağlamında ne anlama geldiğini değil, gelişme kavramının kendisini ve bununla bağlantılı olarak da gelişmenin hayata nasıl uygulanabileceğini de çözümlememiz gerekmektedir.

İstatistiklere göre aslında dünya üzerindeki yoksul ülkelerin gelişme çabalarına harcanan para az değildir. Gerçekten de zengin ülkeler her yıl uluslararası düzeydeki yardım programı ve girişimlerine yaklaşık olarak 100 milyar dolar destek vermektedirler (OECD verileri, 2002). Ancak tezimizin Giriş bölümünde de gösterilmeye çalışıldığı gibi, bir dünya sorunu olarak yoksulluğun boyutları her sene biraz daha vahim bir hal almaktadır. Dolayısıyla, yoksullukla mücadelede küresel düzeyde kaygı verici bir başarısızlık göze çarpmaktadır.

Söz konusu başarısızlığı açıklama girişimleri son yıllarda yoğunlaşmıştır. Açıklamalar bize göre kabaca üç gruba ayrılabilir: Birinci grupta, yardım miktarının aslında yetersiz olduğuna vurgu yapan görüşler yer almaktadır. Örneğin Jeffrey Sachs, gelişme yardımına ayrılan paranın ilk bakışta yüksekmiş gibi göründüğünü, ama aslında bu miktarın diğer harcamaların yanında önemsiz kaldığını vurgular. Sachs, daha ileri giderek, yardım için ayrılan paranın kimi durumlarda "gelişmeyle ilgisiz bağlamlarda"

harcandığını savunur (Sachs, 2006, s. 288-308). İkinci grupta yer alan açıklamalar ise, gelişme yardımının aslında işlevsiz olduğunu ve ciddi yapısal sorunlar içerdiğini belirtir. Bu tür açıklamalarda daha çok uygulamaya yönelik bozukluklara dikkat çekilmeye çalışılır. Örneğin Graham Hancock, yardımların aslında "yardımda bulunanın çıkarlarına yönelik olduğunu" iddia eder (Hancock, 1989, s. 122-125). Thomas Dichter de benzer bir duruma işaret eder: Yardım, yapısal olarak bürokratik bir girişim halini almış, âdeta bir endüstriye dönüşmüştür. Dolayısıyla da bir noktadan sonra, tıpkı Hancock'un belirttiği gibi, bu durum, yardımı alandan ziyade "yardım edenin çıkarlarına hizmet eden" bir sürece dönüşmüştür (Dichter, 2003, s. 12-16). William Easterly ise yardım programlarının "tepeden inmeci ve özgün fikirlere yer vermeyen aşırı bir planlamacılığa indirgendiğini" belirtir (Easterly, 2006, s. 87). Toparlayacak olursak, üç düşünür de gelişme adına yapılan yardımların işlevsel olmadığını dile getirmektedirler. Bu işlevsel olamamanın sonucu olarak da araştırmacılar söz konusu çabaların dezavantajlarının avantajlarından daha fazla olduğunu iddia etmektedirler.

Gelişmeyle ilgili yardımların neden yoksulluk sorununa bir çözüm getiremediğine yönelik açıklamaların üçüncü ve bize göre en ilgi çekici olanı, 'gelişme' kavramını tutarlı bir şekilde anlamada karşılaşılan zorluklara vurgu yapar. Bir başka deyişle, gelişme teriminin kavramsal içeriğine yönelir. Bu tür açıklamalara göre, toplumda gelişme kavramıyla ilgili olarak ciddi bir algılama sorunu söz konusudur. Şimdi bu açıklamaya daha ayrıntılı bir şekilde bakmaya çalışalım.

Gelişme eğer bazı ölçütlerde sağlanan ilerlemelerin sonucunda meydana geliyorsa, söz konusu ölçütlerin varlığı gelişmenin tam da ne olduğunu açıklamada büyük önem taşımaktadır. Ancak bu söz konusu ölçütler eğer hatalı bir şekilde belirlenmişse, gelişme diye adlandırılan durum, beraberinde "azgelişmişliği" de getirebilir (Frank, 1971, s. 112). Çünkü ölçütlerin yanlışlığı görülmediği sürece, gelişme bazı problemler yaratacak ve bu problemler de aceleci bir şekilde azgelişmişlik olarak değerlendirilecektir. Azgelişmişlik sürüp gittiği sürece de, gelişim savunucularının önereceği, hiç kuşkusuz daha fazla gelişme olacaktır. Bu durumda da gelişme, "döngüsel ve kendi-kendini-haklı-çıkaran (*self-justifying*) bir kavrama" dönüşecektir (a.g.y.s. 116-117).

Eğer azgelişmişliğin çaresi daha fazla gelişme olarak görülüyorsa, burada akla "Tam olarak neyin daha fazlası?" sorusu gelebilir. Söz konusu soruya verilebilecek en dar anlamlı yanıt, bir toplumdaki ekonomik çıktıların artması ama toplumdaki diğer her şeyin aynı kalması şeklinde olabilir. Ancak bu soruya daha farklı bir yanıt da verilebilir: Gelişme, toplumdaki birden fazla unsurun 'olumlu' yöne doğru değişmesiyle ilgilidir. Ancak bu durumda da farklı unsurların iyileşmesiyle ilgili çabalar bazı noktalarda birbirleriyle çatışabilirler. Örneğin tüketimin artması ve bu sayede ekonominin büyümesi, çevre kirliliğine yol açabilir.

Bu bağlamda ayrıca, gelişme kavramının ideolojik bir içeriğe sahip olarak da kullanılabileceği belirtilmelidir. Yani kavrama ilişkin sorun sadece kavramın içeriğiyle ilgili karışıklıklarla değil, onun uygulamaya sokulmasıyla da ilgili olabilmektedir. Gelişme, ideolojik içeriğe iki farklı şekilde sahip oluyor gibi görünmektedir: Öncelikle, John Perkins'in de belirttiği üzere, gelişmiş ülkelerin azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri sömürmesini saklayan bir "paravan" olarak (Perkins, 2004, s. 343). Örneğin gelişmiş ülkeler azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere yaptıkları yatırımlarla o ülkeleri kendilerine ekonomik bakımdan bağımlı hale getirebilirler. Özellikle de bu yatırımlar yatırım yapılan ülkenin üretim gücünü arttırmaya yönelik değil de, bu ülkedeki tüketimin artmasına yönelik olarak yapılıyorsa. Bu ve benzeri durumlarda gelişme sonuçta gelişmiş ülkelerin çıkarına hizmet etmekte, azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler ise somut bir yarar elde edememektedirler.

Gelişme kavramının ideolojik bir içerikle yüklenmesi iyi niyetle de gerçekleşmiş olabilir. Uygulamadaki sorunlar iyi değerlendirilmediği sürece gelişme dünya şartlarının ortaya koyduğu bir gereklilik olarak görülebilir ve azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere önerilebilir. Örneğin, özellikle de ekonomik büyümeyle neredeyse eş anlamlı olarak görülen bir büyüme, yoksul bir ülkedeki bütün sorunların çözümü olarak değerlendirilebilir ve 'pasta'nın büyütülmesinin herkesin o pastadan alacağı payı otomatik olarak arttıracağı iddia edilebilir.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız yaklaşımlardan kişisel çıkarlara bağlı olan ilk yaklaşım etik bağlamda kolaylıkla eleştirilebilir. Belirli bir iyi niyet içeren ve gelişmeyi dünya şartlarının bir gerekliliği olarak gören ikinci yaklaşım ise Marksist bir eleştiriye

tabi tutulabilir. Öncelikle Karl Marx'ın kendisi, en genel anlamda ifade edersek, gelişmeyle aslında hiçbir zaman yoksulluğun sona erdirilmesinin hedeflenmediğini savunuyordu. Ayrıca, Marksist öğeleri sisteminde kullanmış bir düşünür olan Andre Gunder Frank da kendisine ait 'Bağımlılık Teorisi'nde, sonradan 'Frank Paradoksu' olarak adlandırılan (Lummis, 1996, s. 61) "azgelişmişliğin gelişmesi" ifadesini ortaya koymuştur. Bu düşünceye göre, kapitalizm öncesi bazı toplumlarda görülen azgelişmişlikle kapitalizm sonrası bazı toplumların azgelişmişliği arasında niteliksel bir fark vardı. Kapitalizm sonrasında görülen azgelişmişlik aslında gelişme projelerinin bir sonucuydu. Daha açık bir ifadeyle, bazı ülkelerin gelişmesiyle diğer bazı ülkelerin azgelişmişliği aynı sürecin farklı yüzlerini oluşturuyordu. Gelişmişlik ve azgelişmişlik bu anlamda birbirlerine bağlıydılar. Dünya çapında bir sermaye birikiminin sağlanabilmesi için dünya üzerindeki bazı ülkelerin kaynaklarının kendi arzuları dışında kullanılması bir gereklilik olarak ortaya çıkıyordu. Bunun sonucunda da kapitalist sermaye birikimine çeşitli nedenlerle diğer ülkelere oranla daha erken başlayan ülkeler, bu birikime başlayamamış ya da geç başlayan ülkelerin kaynaklarından, o ülkeler bunu çok arzu etmeseler de, önemli oranlarda yararlandılar. Sermaye birikiminin sonu olmaması gereken bir süreç olduğu düşünülürse, gelişmiş ülkelerin bu birikimi devam ettirebilmeleri için azgelişmiş ülkelerdeki kaynaklara yönelmesi çok doğaldı. Bu durum da beraberinde azgelişmiş ülkelerdeki azgelişmişliğin süreklilik kazanmasını getirdi.

Yukarıdaki değerlendirmelerin ışığında, gelişme teriminin hem kavramsal hem de pratik anlamda yeniden ele alınması gereği ortaya çıkmaktadır. Çünkü eğer gelişmeyi desteklemek, iddia edildiği gibi, günümüzdeki en önemli ödevlerimizden biriyse, gelişmenin yoksulluğu gidermede gerçekten de yararlı olduğu net bir şekilde gösterilmelidir. Eğer bu gösterilemiyorsa, gelişmeyle ilgili olarak ciddi bir sorunla karşı karşıyayız demektir. Çünkü gelişmeyi önemli bir ödev olarak göstermek demek, yoksulluğun ortaya çıkardığı etik sorunların çözümünün neredeyse tamamıyla gelişmede yattığını iddia etmektir. Eğer yoksulluğun giderilmesinde gelişmenin rolüyle ilgili ciddi soru işaretleri oluşmuşsa, olumsuz bir durumla karşı karşıyayız demektir. Bu durum da şu üç acil soruyu sormamızı gerektirir: Gelişme ve yoksulluk arasındaki ilişki nedir? Gelişmeyle adalet arasındaki ilişki nedir? Gelişme kavramının hem normatif hem de betimleyici bir kavram olmasının anlamı nedir? Gelişme kavramından söz ediyorsak

eğer, belki de azgelişmişlik kavramının karşısına koymamız gereken ‘gelişmişlik’ değil, ‘gereğinden fazla gelişmişlik’ ya da ‘kötü gelişmişlik’ olabilir.

Gelişme kavramı, tarihsel kökenleri ve eleştirisi

Yoksulluk tartışmasında, gelişmenin yeri ve önemini anlamak istiyorsak, öncelikle, bir kavram olarak gelişmenin ifade ettiği anlamları çözümlemeliyiz. Çünkü kavramlar bizi belirli bir tarzda düşünmeye doğru iterler ve sonuçta hayalgücümüzün ilgili konuda nasıl çalıştığını bile etkileyebilirler. Bir kavramın örtük anlamlarının olduğu çok iyi bilinen bir durumdur. Bu örtük anlamların her zaman farkına varamayabiliriz. Dolayısıyla da bu örtük anlamlar biz farkına varamadan bizi belirli bir yönde düşünmeye, algılamaya ve hayal etmeye yöneltebilirler. Siyasette sözcüklerin bu tip metaforik anlamları, “gerçekliğin bazı yönlerini saklayarak kitlelerin yönlendirilmesinde kullanılabilir” (Lakoff & Johnson, 1980, s. 236-237). Bu yüzden de bir metafor olarak gelişmenin ne olduğunu anlayabilmek, gerçek hayatta gelişmenin ne olduğunu anlamak konusunda yabana atılmayacak bir önem taşımaktadır. Sonuç olarak, şu soruyu sormalıyız: Bir kavram olarak gelişme, toplumların değişmesi hakkında metaforik olarak ne söyler?

Gelişme kavramı, sosyal bilimlerde kullanılmadan önce de varolan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımın gerçekleştiği ilk yerlerden birinin biyoloji bilimi olduğunu görüyoruz. Darwin öncesi biyoloji, canlıların nasıl geliştiklerini belirli bir mantığa bağlı olarak açıklamayı kendine amaç edinmiştir. Canlılar dünyasında sürekli bir değişim vardır ve dışarıdan bakıldığında aslında “kaotik bir tablo” ortaya koyar (Rist, 1997, s. 29-31). Bu ‘kaotik’ değişim tablosunun ardında yatan birliği tespit edip açıklamak modern öncesi dönemdeki biyoloji disiplininin öncelikli konularından biri olarak karşımıza çıkar. Buna ek olarak biyoloji, gelişmenin aslında “uygun olan bir form elde edilinceye kadar devam eden sonlu bir süreç” olduğunu da vurgular (a.g.y.s. 29-31).

Modern döneme baktığımızda ise, yukarıda belirttiğimiz temel üzerinde yükselen gelişme düşüncesinin modern öncesi döneme oranla ciddi bir değişiklik geçirdiğini gözlemlemekteyiz. Gelişme artık biyoloji dışı alana da kaymış ve bu alanda bir hayli farklı bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu kavram artık uygun

bir form kazanmaya yönelik sonlu bir süreç olarak değerlendirilmemektedir. Artık gelişme kavramı sürekli bir "daha iyi hale gelmeyi" ifade etmek için kullanılmaktadır ve belki daha da önemlisi, "sonlu bir süreç" değildir (Sachs, 1992, s. 8). Wolfgang Sachs söz konusu anlam değişiminin 19. yüzyılın başları itibarıyla gerçekleştiğini belirtir.

Gelişme kavramının yukarıda aktardığımız biyolojik kökeni, kavramın metaforik anlamını çok önemli oranda belirlemektedir. Gelişme, sosyal bilimlerde kullanıma girdiğinde bu biyolojik köken kendini hissettirmeye devam etmiştir. Sonuç olarak da insanlar toplumsal değişimleri "biyolojik değişimlere benzer olarak algılamaya eğilimli" bir hale gelmişlerdir (Lakoff & Johnson, 1980, s. 242). Gilbert Rist bu biyolojik metaforun içindeki saklı anlamları şöyle sıralar: "Yönlülük", "süreklilik", "kümülatiflik" ve "geri çevrilmezlik" (Rist, 1997, s. 27-28). Bu anlamları toplu olarak kısaca açıklayacak olursak: Gelişmenin bir yönü ve amacı vardır. Ayrıca net olarak belirlenmiş aşamalardan geçer. Gelişmede bir devamlılık söz konusudur, gelişme sıçramalı değildir. Gelişme sürecinde her aşama bir önceki aşamaya bağlıdır; gelişme kümülatif bir biçimde ilerler. Son olarak, yeni bir aşamaya gelindiğinde bir önceki aşamaya geri dönmek diye bir durum söz konusu olamaz.

19. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerde kullanıma sokulan gelişme kavramının içerdiği biyoloji kökenli metaforik anlam, yukarıda Rist'in belirttiği saklı anlamlarla beraber düşünüldüğünde ortaya yeni bir soru çıkar: Gelişme, toplumlarda gerçekten de böyle bir yol mu izler? Bu soru elbette yanıtlanması zor bir sorudur. Çalışmamızın izleyen kısımlarında olası bir yanıt üzerinde durmaya çalışacağız.

Biyolojik metaforla ilgili bir diğer olası sorundan daha söz edilebilir. Biyolojide gelişme her zaman büyüme ve olgunlaşmayla ilgilidir. Bu söz konusu büyüme ve olgunlaşma sırasında da herhangi bir şey yok edilmez ya da herhangi bir şeye zarar verilmez. On yaşındaki bir çocuğu ele alalım. Bu çocuk beş yaşından on yaşına doğru 'gelişirken' kendisinde zarar gören veya yok edilen bir şeyler söz konusu değildir. O, aynı çocuktur. Sadece büyümüş ve olgunlaşmıştır. Şimdi bu durum sosyal bilimlere aktarıldığında şöyle bir tablo varmış gibi algılanmaktadır: Gelişen bir toplum, olgunlaşan bir toplumdur. Bu toplumda insanlar hep daha fazla paraya, daha fazla

teknolojiye, vs. sahip olmaktadırlar. Dolayısıyla, yok edilen ve kendine zarar verilen bir unsur söz konusu değildir. Söz konusu tablo, yukarıda Rist'in belirttiği, biyolojik kökenli gelişme metaforunun saklı anlamlarıyla da önemli oranda örtüşmektedir. Bununla beraber empirik veriler, toplumlarda gelişmenin bir şeyleri yok etmeden ya da onlara zarar vermeden gerçekleşmediğini göstermektedir. Kimi yaşam tarzları, geçim yolları, toplumsal ilişkiler gelişme süreci içinde zarar görebilmektedirler. Toplum içindeki bazı kesimler, 'gelişmiş' hayat tarzına oranla eski yaşam biçimlerini tercih edebilmektedirler.

Günümüzdeki gelişme kavramı, Rist'e göre, batı düşünce tarihinde kendisine özellikle de Augustinus ve Hegel'in tarih felsefelerinde yer bulmuş olan "tarih-üstü bir şekilde sürüp giden ilerleme" fikrinden de kaynaklanmaktadır (Rist, 1997, s. 93-99). Bu türden bir ilerleme düşüncesi Aydınlanma döneminde büyük güç kazanmıştır. Aydınlanma, "yarının dünden mutlaka daha iyi olması gerekliliği" üzerinde ısrarla durmuştur (a.g.y.s. 21-24). Öyle ki zaman ancak ilerleme devam ediyorsa akar. Bu yüzdendir ki Ortaçağda "âdeta zamanın durmuş olmasından" söz edilmektedir (Nisbet, 1984, s. 34). Özetle, tarihin bir gidişatı vardır ve bu gidişat Aydınlanma filozoflarınca niceliksel bir dille ifade edilmeye çalışılır.

Batı düşünce tarihinde, yukarıda açıklamaya çalıştığımız 'ilerleme' bağlamında yoksulluk da doğal olarak bir 'geride olma hali'ne işaret etmektedir. Söz konusu bu kabul, ülkeleri ve kültürleri aynı yoldan yürüyen özneler olarak ele almaktadır. Bu yolda geride olanlar vardır, ileride olanlar vardır. Söz konusu durumun nedeni de, ileride olanların ilerlemeyi daha hızlı, geride kalanların ise daha yavaş gerçekleştirebilmiş olmalarıdır. Elbette ki felsefi açıdan bir hayli sorunlu olan bu görüş, ilerlemenin bazılarında 'neden' yavaş olduğunun tamamıyla dış faktörlere bağlı olabileceğini hesaba katmaz. Örneğin, belli bir ülke bir diğer ülkeyi sömürmüş olabilir. Bu sömürü de sömürülenin geride kalmasına yol açmıştır. Ayrıca, bazı kültürlerde geleneksel teknolojinin kullanılıp modern teknolojinin tercih edilmemesi de sadece bir tercih olarak değerlendirilebilir. Geleneksel teknolojinin çeşitli nedenlerle kullanılmaya devam edilmesi, her zaman o kültürün geri kalmışlığının bir işareti olmak zorunda değildir.

Gelişme kavramının etimolojik bir incelemesi de gelişme kavramında saklı metaforik anlamları ortaya çıkarmada yardımcı olabilir. Bilindiği gibi, gelişme teriminin İngilizcesi *development* sözcüğüdür. Bu sözcük Latincedeki köklerden biri olan *velop* sözcüğünü içermektedir. Söz konusu kök ise kapak, kılıf ve örtü anlamına geldiği gibi, ambalaj ve paket kağıdıyla sarılmış nesne anlamına da gelmektedir. Bu söz konusu paketleme ya da ambalajlamanın tersi de "paketi ya da kapağı açmak, yani *de_veleop* olacaktır" (Lummis, 1996, s. 62-63). Böylelikle *development* da saklı olan ve henüz görünmeyen bir şeyin saklı olmaktan çıkarılması, görünür hale gelmesi anlamına gelecektir. Dolayısıyla gelişme sürecinde kendisine zarar verilen ya da yok edilen bir şey varsa bu sadece, içindekini saklayan ambalajdır. Ambalajın ya da kılıfın içinde saklanan ise bir zarar görmez. İçinde bulunduğu paketten çıkarak kendini görünür kılar. O âdeta, saklanmış bir özün ortaya çıkarılmasıdır. Bu öz her zaman vardır, sadece paketinden çıkartılmadan önce görünmemekteydi. Bir başka deyişle, onu görebilmemiz engellenmektedir. Paketin açılması o özün herkesçe görülebilir olmasını sağlamıştır; bu anlamda da paketin açılıp özün ortaya çıkartılması 'olumlu', 'arzu edilen' bir eylem olmaktadır.

Eğer sosyal bilimlerde kullanılan gelişme kavramı böyle bir metaforik anlama sahipse, o zaman akla hemen şu iki soru gelmektedir: Sosyal değişme eskiden beri var olmuş bir şeyi (bir özü) ortaya çıkartan bir süreç midir? Bu soruyla bağlantılı olarak sosyal yapılar bir anlamda geleceklerini zorunlu olarak içermekte midir? Söz konusu iki soruya, yine onlarla bağlantılı olarak, şu soru da eklenebilir: Eğer gelişme, toplumun giderek olgunlaşan bir özüne (ya da çekirdeğine) göndermede bulunuyorsa, gerçekten de böyle bir öz var mıdır? Eğer varsa, bu öz neden oluşur? Gerçekten de felsefi anlamda yanıt verilmesi bir hayli zor olan sorulardır bunlar. Ancak bu soruları şimdilik bir yana bırakıp, gelişme sorununun farklı bir boyutunu daha ayrıntılı olarak incelemeye çalışalım: Büyümeyle ilgili olan boyutu bu bağlamda ele alalım.

Yukarıdaki paragraflarda da göstermeye çalıştığımız gibi, özellikle Aydınlanma çağından itibaren ilerleme kavramına yapılan vurgu artmıştır. Ayrıca söz konusu vurguda bir özellik daha gözlemlenmeye başlamıştır: İlerleme giderek maddi terimlerle, daha teknik bir ifadeyle, 'çıktılarla' ifade edilmeye başlanmıştır. Bu eğilim özellikle 19.

yüzyılda Sanayi Devrimi sırasında kendini açık bir biçimde göstermiştir. Ancak Sanayi Devrimi çağının Aydınlanma çağından önemli bir farkı vardır: Aydınlanma çağında daha çok bilim, sanat ve kültürde kaydedilen maddi gelişmelere ağırlık verilirken, Sanayi Devriminden itibaren maddi gelişmenin ölçütü olarak ekonomik büyümeyi gösteren veriler ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla ilerleme kavramı giderek büyüme - özellikle de ekonomik büyüme- ve gelişmeye doğru evrilmiştir.

Üretim sözcüğünün geçirdiği anlam değişmesi de ilerleme sözcüğünün geçirdiği anlam değişmesiyle yakından bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Latince *producere* sözcüğünden çıkartılmış olan üretim terimi, Aydınlanma çağında ağırlıklı olarak, yeni bir şeyler yaratmak olarak görülmekteydi. Bir sanatçının herhangi bir sanat objesi yaratması bu tür bir üretime örnek olarak gösterilebilir. Buna karşın, Sanayi Devriminden itibaren üretim kavramı "giderek ağırlıklı bir şekilde endüstriyel üretim olarak" anlamlandırılmaya başlandı (Robert, 1992, s. 181-183). Söz konusu değişim de, büyümenin sosyal değişimin bir göstereni olarak değerlendirilmesi sürecini hızlandırdı. Gelişme yanlıları, endüstriyel üretimi toplum için olumlu ve önemli bir unsur olarak görmeye başladılar. Sonuçta da gelişmenin ekonomik terimlerle açıklanması ve değerlendirilmesi süreci hız kazandı.

Büyümeyi, en genel anlamda, bir ülkedeki mal ve hizmetlerin değerindeki artış olarak görebiliriz. Bu söz konusu artışın yoksulluğun giderilmesinde en etkili yöntem olduğu iddiası ise tartışmalıdır. Çünkü bir değer artışından toplumdaki herkesin yararlanabilmesinin o değer artışının toplumda adil bir şekilde dağıtılmasına bağlı olduğu açıktır. Büyüme, yoksulluğun giderilmesinde gerekli bir şart olarak görülebilir. Ancak yukarıda belirttiğimiz dağıtım sorunundan ötürü, yeterli bir şart olarak görülemez. Adil bir şekilde dağıtılmayan servet, yoksulluğun azaltılması şöyle dursun, onun artmasına bile yol açabilir. Çünkü bir toplumda zenginin giderek daha zenginleşmesi, yoksullar üzerindeki sömürüyü arttırabilir. Bu sömürü arttıkça da yoksulların durumu gittikçe daha da kötüleşebilir.

Büyüme, toplum ve çevre için istenmeyen durumlarla da el ele gidebilecek bir süreçtir. Bir ülke bir yandan çevreye büyük zararlar verirken, öte yandan önemli büyüme rakamlarına ulaşabilir. Büyüme dönemlerinde istihdam artabildiği gibi,

azalabilir de. Trafik kazalarının yoğun olduğu bir bölgede bile ekonomik büyüme gözlemlenebilir. Örneğin onarım harcamaları, sigorta ödemeleri, uygulanan cezalar, vs. ekonomik büyümeyi sağlayabilecek ya da onu destekleyebilecek unsurlardır. Dünyanın bugünkü durumuna empirik verilerle baktığımızda ise ekonomik büyümenin olumlu sayılabilecek sonuçlarının pek az olduğunu görürüz. Son yıllarda birçok çalışma göstermiştir ki, büyüme, yoksulların mal ve hizmetlere erişimini iyileştirmemiştir (Woodward & Simms, 2006, s. 98-99). Dolayısıyla gelişme bu kadar çok yönlü bir kavramken, yoksullukla mücadelede kendisini desteklememizin âdeta bir ödev olarak vurgulanması, gerçekten de anlaşılması zor bir durumdur. Büyümenin neden 'iyi' bir şey olduğunu göstermek gerçekten de bir hayli zor görünmektedir. Zaten büyümeye verilen önem, birçok düşünür tarafından günümüzde giderek daha sert biçimlerde eleştirilmektedir. Bu düşünürlere bir örnek olarak Hans Achterhuis'i verebiliriz. Gelişmeyle ilgili eleştirisini özellikle dikkat çekici olarak gördüğümüz için bu eleştiriye çok kısa olarak değinmek istiyoruz. Achterhuis, büyümeye verilen söz konusu önemin kökeninde bir 'mit'i görür: "Kıtlık miti" (Achterhuis, 1993, s. 108-110). Bu mit, ilerleme düşüncesiyle adeta iç içe geçmiştir ve bununla bağlantılı olarak, insanlık tarihini, "başlangıçta yer alan bir kıtlık durumundan çıkma, uzaklaşma" olarak değerlendirir (a.g.y.s. 111). Söz konusu mite göre, insanlar kendisinden kurtuldukları kıtlığa bir daha düşmemek için sürekli olarak çalışmalı ve ekonomiyi büyütmelidirler. Çalışmak ve ekonomik üretimde bulunup ekonomiyi büyütmek insanlığın önündeki en önemli ödevlerden biridir. Büyümek kıtlık durumundan ve onun yarattığı olumsuzluklardan uzaklaşmanın neredeyse tek yoludur. Achterhius, bu kıtlık düşüncesinin batı uygarlığına nasıl bu kadar etkili şekilde sızmış olduğunu da Thomas Hobbes ve John Locke'un siyaset felsefelerini örnek göstererek açıklamaya çalışır. Bu felsefelerin Achterhius tarafından nasıl ayrıntılı olarak çözümlediğine ise burada değinmeyeceğiz.

Toparlayacak olursak, ekonomik büyümenin neden kayıtsız şartsız iyi bir şey olduğu hiç de açık değildir. Büyümenin arzu edilir bir kavram olarak değerlendirilmesinde iki büyük sorun kendini göstermektedir: Birincisi, söz konusu büyümenin esenlik ve mutluluğu her zaman getirmediği gerçeğidir. Bu gerçek, değişik ülkelerden değişik zamanlarda elde edilmiş empirik verilerle desteklenmiş bir durum

olarak da karşımızda bulunmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik büyüme, insanların mutluluğu için yeterli olan bir unsur olamamaktadır. Ekonomik büyümeyle ilgili ikinci büyük sorun ise, böyle bir büyümenin kendisinin beraberinde getirdiği çevresel problemlerin varlığıdır; bu da bir başka deyişle, büyümenin sınırlarıyla ilgili sorundur. Sürekli bir ekonomik büyümeye yapılan vurgunun beraberinde getirdiği aşırı tüketim, sürdürülebilirlik sınırlarını zorlamaktadır. Aşırı tüketim, sadece o tüketimin gerçekleştiği yerleri değil, daha uzaktaki bölgeleri bile etkilemektedir. Bu durum da negatif bir görevimiz olan 'zarar vermeme' görevini yerine getirmeyi giderek güçleştirmektedir.

Şimdi gelişme kavramına tekrar geri dönelim. Gelişme kavramının 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde geçirdiği bir diğer değişime değinmek, kavramın algılanışının günümüzde ulaştığı noktayı çözümlemede aydınlatıcı olabilir. Gelişme sözcüğü, yaklaşık olarak 1950'lerden itibaren daha çok "Etkin Gelişme" olarak kullanılmaya başlanmıştır (Rist, 1997, s. 73). Bu tür kullanımdaki amaç, gelişmenin 'olan' ya da 'gerçekleşen' yönünden çok 'gerçekleştirilen' yönüne vurgu yapmaktır. Bir başka deyişle, bu tabloda gelişimin gerçekleşmesinden çok, "siyasi-ekonomik bir proje olarak" belirli odaklar tarafından "gerçekleştirilmesi" ön plandadır (a.g.y.s. 88). 'Etkin Gelişme' ifadesindeki 'etkin'in kullanım nedeni de buradan gelmektedir. Etkin gelişmeyle ilgili olarak akla hemen şu soru gelebilir: Eğer gelişme zaten tarihsel süreç içinde 'kaçınılmaz' bir olgu ise, onun birileri tarafından bir proje olarak gerçekleştirilmesine vurgu yapmanın anlamı ve geçerliliği ne kadar olabilir? Gelişme, birilerinin onu gerçekleştirmesine gerek kalmadan zaten âdeta eşyanın tabiatı gereği gerçekleşecek bir şeydir. O halde gelişmenin 'etkin' olmasının ne anlamı olabilir? Bu tip sorulara verilecek yanıt, etkin gelişmenin, gelişmenin kendisinden çok, hızıyla ilgili bir ifade olduğudur. Gerçekten de araya girme ve insiyatif kullanma yoluyla, belli bir toplumda gerçekleşmekte olan gelişme hızlandırılabilir. Peki, bu hızlandırmanın konumuz açısından ne gibi bir önemi bulunmaktadır?

Yukarıda sorulan soruya verilecek yanıtta, gelişme kavramının bir başka kullanımı yardımcı olabilir: İngilizcede *catch-up development* olarak adlandırılan ve "aynı düzeye getirici gelişme" olarak çevrilebilecek kavram (Lummis, 1996, s. 70). Bu

kavramı incelersek öncelikle, küreselleşme ve neoliberalizmin güç kazanmasıyla birlikte, yoksul ülkelere küresel sermayenin aktarımı yoluyla onların yoksulluklarının azaltılmasının sağlanabileceğine yönelik söylemler arttığını görürüz. IMF gibi uluslararası ekonomi kurumları, yoksul ülkelerin gelişmiş ülkeleri 'yakalayabilmeleri' için bu türden bir hızlandırıcı ilkenin uygulamaya geçirilmesi gerektiğine giderek daha çok vurgu yapmaktadırlar. Yoksul ülkelerin gelişmesinin ancak bu tip hızlandırıcı eylemlerle gerçekleşebileceği düşüncesi kendisine önemli sayıda taraftar toplamıştır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, yukarıdan aşağıya yapılan bu sermaye aktarımı çoğu kez beklenen sonuçları vermemiş, hatta çok büyük olumsuzluklara yol açmış ya da onlara kapı aralamıştır. "Eşitsizlikler artmış, siyasi huzursuzluklar baş göstermiş, yoksul ülkelerin ekonomik çıkarlarından çok, gelişmiş ülkelerin çıkarlarının lehine olan bir durum ortaya çıkmıştır" (Rist, 1997, s. 38). Dolayısıyla da, gelişme süreci hedeflediğinden çok farklı bir noktaya gitmiştir. Ne var ki, bir tür 'etkin' gelişme olarak değerlendirilebilecek 'aynı düzeye getirici gelişme'nin bu başarısızlığı, gelişme olgusunun bir başarısızlığı olarak değerlendirilmemiştir. Gelişme konusunda ortaya çıkan, teoriyle uygulama arasındaki uyumsuzluk, yoksulluk konusunda da bir yanlış değerlendirmenin önünü açmış gibi görünmektedir. Gelişme kavramının insanlık durumlarını çerçevelemedeki eksiklikleri ortaya çıktıkça, yoksulluğun azgelişmişliğin bir işareti olduğu yönündeki görüşler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bir başka deyişle, yoksulluk gelişmenin başarısızlığıyla değil, tam tersine yokluğuyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu durum da âdeta bir kısırdöngüye yol açmaktadır: Günümüzde yoksullukla mücadelede başarısızlığa uğrandıkça, daha fazla gelişmenin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır artık. Bu yolla da yoksullukla mücadeledeki başarısızlığın gelişme kavramıyla olan bağlantısının üstü bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde örtülmüştür.

Gelişme kavramının yorumlanışı azgelişmişlikle ilgili kimi noktaları görmemizi engelleyebilmektedir. Örneğin, gelişme düşüncesi, toplumların geleceklerinin önemli oranda tahmin edilebileceğini belirtir. Bu anlayışa göre, belirli bir modele göre gelişen bir ülkenin geleceğini tahmin edebilmek fazla zor değildir. Çünkü gelişmenin belirsizlik içermediği düşünülür. Oysa toplumların gelecekleri bazen önemli oranda şansa bağlı olabilir. Toplumun değişmesinde gelişmeden başka faktörlerin de önemli rol oynayabileceği düşüncesi, gelişme taraftarlarınca fazla dikkate alınmaz. Geleceğin

kolay tahmin edilebilirliğine olan inanç, bir başka sorunlu durumu da gündeme getirmektedir: Gelişme sürecinde 'ileride' olan ülkeler, 'geride' olan ülkelere oranla daha güçlü bir pozisyona yerleşebilmektedirler. Bir başka deyişle, ileride olan bir ülke geride olan bir ülkeye, o ülkenin geleceğinin ne olacağını âdeta empoze edebilir. Buna ek olarak, ileride olan, geride olana, onun da gelecekte kendisinin durumuna ulaşacağını ve bunun kaçınılmaz olduğunu göstermeye çalışabilir. Oysa, "insanlar bazı şeyleri yapmakta özgür oldukları kadar, bazı şeyleri yapmamakta da özgürdürler" (Lummis, 1996, s. 63-64). Güdümlü bir gelişme anlayışı birçok toplumda önemli toplumsal sorunlara yol açabilmektedir.

Daha önce de belirtmeye çalıştığımız gibi, gelişme süreci çatışmanın ve acıların olmadığı bir süreç değildir. Belirli bir toplumdaki gelişme, o toplumun bütün unsurları arasında eksiksiz bir uyumu beraberinde getirmeyebilir. Bazı unsurlar gelişmeden ciddi acılar çekebilmekte, bu bağlamda da gelişmeyi reddetme noktasına gelebilmektedirler. Dolayısıyla 'azgelişmişlik' olarak adlandırılan durum, acıdan kaçmak için yapılmış bilinçli bir tercih olarak karşımıza çıkabilir. Hatta belki de, "Marx ve Schumpeter'in öne sürdüğü gibi, toplumun korunmasız kesiminin çektiği acılar, gelişme dediğimiz olgunun kaçınılmaz bir özelliği olarak da görülebilir" (Peet, 1999, s. 102-103). Bunun yanında, "gelişmeyle ilgili olarak toplumda ortaya çıkabilen çatışmalar, gelişme taraftarlarının gördüğü gibi, fazla dikkate alınmaması gereken 'dışsal' bir durum olarak da değerlendirilmemelidir" (Rist, 1997, s. 54). Çünkü çatışma da aynı acılar konusunda olduğu gibi, gelişmenin kaçınılmaz bir özelliği olarak görülebilir.

Gelişme kavramıyla ilgili geleneksel kuramın azgelişmişlik konusunda, ülkelerin başka ülkeleri sömürmesi ve baskı altında tutması gibi tarihsel gerçekleri görmezden gelmesi de eleştirilebilir. Azgelişmişlik mutlaka gelişme programlarının uygulanmamasıyla açıklanamaz. Azgelişmişliğin asıl nedenleri bazı durumlarda baskı ve sömürü olabilir. Yüzyıllarca kölelik sorunuyla mücadele etmiş Afrika ülkelerinin günümüzde hâlâ yoksulluk ve azgelişmişlikle boğuşması, bu duruma bir örnek olarak kolaylıkla gösterilebilir. Baskı ve sömürüye ek olarak, özellikle günümüzde geçerli olan başka faktörler de azgelişmişliği gelişmeyle ilgili unsurlara bağlamadan açıklayabilmemizi sağlar. Örneğin, güçlü ülkelerin lehine olarak hazırlanan ya da

yorumlanan uluslararası ticaret yasaları ya da azgelişmiş ülkelerde daha yoğun olarak hissedilen çevre kirliliği gibi.

Toparlayacak olursak, gelişme kavramı var olan sosyal gerçekliği yeterince kavrayamamaktadır. Dünyanın çoğu yerinde gelişmenin vaatlerinin neredeyse tam tersi söz konusu olmuştur. Yoksulluk azalacağına artmıştır; azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkeleri yakalayamamış, tam tersine aralarındaki fark giderek açılmıştır; çevre sorunları vahim boyutlara ulaşmıştır. Bütün bu olumsuzlukları gelişmenin yan etkileri olarak adlandırıp gelişmenin kendisine sahip çıkmak da artık olanaksız gibi görünmektedir. Söz konusu olumsuzluklar yan etkiler olarak görülebilseler bile, gelişme sürecinin kendisiyle yan etkilerinin ortaya çıkardığı olumsuzlukları karşılaştırdığımızda, gelişmeden yana tercihte bulunabilmek gittikçe zorlaşmaktadır.

Sonuç olarak, gelişme ve dayandığı teorik çerçevenin çok ciddi sorunlarının olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan gelişme bu yorumlanışıyla, bir dünya sorunu olarak yoksulluğun ortaya çıkardığı azgelişmişliği açıklayabilmek için de uygun değil gibi gözükmektedir. Dolayısıyla, etik bir sorun olan yoksulluğu gidermede eğer kendisinden bir biçimde yararlanılacaksa etik temelli bir gelişme etiğinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bunu yaparken de ulusal değil, küresel düzey dikkate alınmalıdır. Çünkü yoksulluk küresel adaletle ilgili küresel bir sorundur.

Gelişme-Yoksulluk ilişkisi ve gelişme kavramının yeniden tanımlanması

Büyümeyle toplumların esenliği arasındaki bağa olan inancın sarsılması genel olarak iki tür tepkiye yol açmıştır. Birinci tepki, oldukça radikal özellikler taşır ve gelişme fikrinden tamamıyla vazgeçilmesi gerektiğini savunur. Bu düşüncenin temsilcileri çoğunlukla, ilerideki sayfalarda üzerinde duracağımız ‘gelişme-sonrası teorisi’ni savunanlar ve çevre korumasıyla ilgili konularda üst düzey duyarlılığa sahip, ‘çevreci’ olarak nitelendirebileceğimiz gruplardır. İkinci tepkide ise gelişme fikrinden herhangi bir vazgeçme söz konusu değildir. Sadece, gelişmenin merkezi bir planlamayla gerçekleştirilemeyeceği düşüncesi vardır. Liberal çevrelerce savunulan bu görüşe göre, küreselleşme ve serbest ticaretten vazgeçilmemelidir. Ekonomik büyüme ancak serbest

piyasa ekonomisiyle gerçekleştirilebilir. Siyasi özellikli bir merkezi planlamadan kaçınılmalıdır. Bu bakış açısında, ekonomik büyüme gelişmeyle eşanlamlı olarak algılanmaktadır ve ulaşılması gereken tek hedeftir. Bu uğurda, bir bütün olarak toplumun esenliğiyle ilgili kaygılar bile yararcı sonuçlar almak adına feda edilebilir.

Dolayısıyla, tekrarlayacak olursak, büyümeyle toplumların esenliği arasındaki bağa olan inancın sarsılması sonucunda, böyle bir bağın varlığı artık pek tartışılmamaktadır. Çünkü yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi, söz konusu olan inancın sarsılmasına duyulan tepkiler sonucunda ya gelişmeden tamamıyla vazgeçilmiş ya da bütün insanların tek tek esenliği, başka bir anlatımla, insana yakışan bir yaşama sahip olma, büyümeye feda edilmiştir.

Büyüme kavramını mercek altına alırsak, öncelikle büyümenin bazı durumlarda sosyal ve çevresel açıdan yıkıcı olabildiğini görürüz. Bazı basit örnekler verilebilir: Ekonomik büyüme için gerekli olan bir barajın yapımı sırasında birçok kişi evlerinden ve işlerinden ayrılmak zorunda kalabilir. İnşaat, çevredeki doğal ve tarihi yapıya zarar verebilir. Öte yandan, şehirlerin ekonomik büyümeye paralel olarak genişlemesi de içinde yıkıcı öğeler barındırabilir. Şehir merkezinde yaşayan yoksullar, arsa fiyatlarındaki artan talebe bağlı artıştan ötürü şehrin uç noktalarına sürülebilirler. Bu da onların yaşamlarını son derecede olumsuz bir şekilde etkileyecektir. Son bir örnek olarak, büyüyen balıkçılık endüstrisi, küçük ölçekli işletmelerin kapanmasına ya da tek başına avlanarak ailesini geçindiren balıkçıların balıklarını satacak müşteri bulamamasına yol açabilir. Bu olumsuzluğa ek olarak, balıkçılık endüstrisinin kullandığı büyük balıkçılık filolarının aşırı avlanmayla balık stoklarına zarar vermesi de olasıdır. Sonuç olarak, büyüme fikrinin savunucularının gelişmeyle ilgili literatürde bu tip olumsuzlukları tartıştığı pek görülmemektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, büyüme düşüncesi gelişme sürecinin beraberinde getirdiği bazı etik kaygıları fazla dikkate almaz. Bu demek değildir ki, büyüme ve toplumun esenliği aynı anda gerçekleşebilecek şeylerdir. Üstelik empirik veriler büyümenin toplumsal esenlik için gerekli bir şart olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Fakat bu durumdan, büyümenin toplumsal esenlik içinden ‘yeter-şart’

olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Bir başka deyişle, esenlik büyüme dışındaki unsurlar yardımıyla da elde edilebilecek bir amaçtır.

Büyümenin yoksullukla olan ilişkisine dönecek olursak, kimi durumlarda büyümenin yoksulluk yaratabileceğini görmekteyiz. Bu olumsuz durumun özünde, büyüme temelli ekonominin genişlemeci mantığı yatmaktadır. Ekonomik verilere bakarsak, büyümenin ve beraberinde getirdiği sancıların sıklıkla pahalılık yaratabildiğini görürüz. Pahalılık da gelirlerin yükselmesi gerekliliğini gündeme getirir. Böylelikle yoksulluk sınırı artabilir ve yoksullar söz konusu gereklilikleri karşılayamadıkları sürece yoksullukları devam eder ve sınırın artmasından dolayı da yeni yoksullar yaratılmış olur. Dolayısıyla büyüme stratejilerinin iki farklı stratejiye daha ihtiyacı var gibi görünmektedir: Öncelikle, büyümede eşitliği sağlayabilmekle ilgili somut girişimler gereklidir. Bu girişimlere ek olarak, yukarıda belirttiğimiz yoksulluk sınırının üstünde kalmayı sağlayacak gelir düzeyini arttıracak önlemler de büyük önem taşımaktadır. Tabii bu ikinci strateji de merkezi planlamaya önem verebilecek sosyal devletin varlığını gerektirmektedir.

Geldiğimiz noktada, büyüme taraftarlarının "Büyüme nasıl yaratılır?" sorusunun, çok daha önemli şöyle bir sorunun geri planda kalmasına yol açmış olduğunu görebiliyoruz. Bu soru da "Neden büyüme?" sorusudur. Amartya Sen, gelişmenin araçlarının ve amaçlarının, yukarıda bizim de açıklamaya çalıştığımız şekilde birbirine karıştırılmasının, "büyümenin yoksulluğun bir çözüm yolu olarak görülmesine sebep olduğunu" belirtmiştir (Sen, 2004, s. 36-37). Ekonomik büyüme, gelişmeyle eşanlamlı olarak görüldüğü ya da gelişmenin en önemli göstergesi olarak değerlendirildiği için de söz konusu karışıklık bir hayli yaygındır. Sen, gelişmenin gerçek amacının insan yapabilirliklerinin geliştirilmesi olması gerektiğini öne sürer. Görüşüne göre, elbette bir toplumda yükselen yaşam standartları bu amacın gerçekleştirilmesine önemli katkıda bulunur. Ancak yaşam standartlarının yükselmesi yeterli değildir. Siyasi düzenlemeler, maddi kaynakların yeniden dağıtımı ve temel sosyal hizmetlerin verilebilmesi de bu amaç uğrunda gerçekleştirilmesi gereken önemli işlerdir. Sen, tam da bu noktada önemli bir örnek verir: "Kadınlarda düşük doğurganlık konusu" (a.g.y.s. 138-146).

Düşük doğurganlık ya da az sayıda çocuğa sahip olmanın kadınlara sağladığı kimi avantajlardan söz edilebilir. Bir başka deyişle, az sayıda çocuğa sahip olmak, bir kadının yapabilirliklerini geliştirmesini kolaylaştıran bir durum olarak görülebilir. Örneğin, çocuklara zamanının neredeyse tamamını harcamak zorunda kalmadığı için kendi eğitimine daha fazla ağırlık verebilir. Peki, toplumda kadınların daha az bir doğurganlığa sahip olmalarının yolu nasıl açılır? Klasik gelişme teorisyenlerine göre, ekonomik büyüme bunun gerçekleşmesi için yeterlidir. Çünkü gelişmiş ülkelere baktığımızda düşük doğurganlığa rastlamaktayız. Demek ki bu ülkelerin gelmiş oldukları ekonomik büyüme seviyesi, düşük doğurganlığı olası kılmıştır. Öyleyse düşük doğurganlık ancak ekonomik büyümeyle elde edilebilir. Oysa, Amartya Sen'e göre, düşük doğurganlık seviyeleriyle ekonomik büyüme sonucunda gelen yüksek yaşam standartları arasındaki korelasyonu yeterli görmek ve bunun ötesine geçmemek 'kötü' bir bilim yapma şeklidir. "Korelasyona dikkat çekilmiş ama neden-sonuç ilişkileri üzerinde durulmamıştır" (a.g.y.s. 144). Sen'e göre, düşük doğurganlık oranları, cinsel eşitliğe önem vererek çok daha kolay bir şekilde elde edilebilmektedir. Dolayısıyla söz konusu amaç uğrunda cinsel eşitlik, ekonomik büyüme ve ona bağlı yüksek yaşam standartlarına oranla çok daha etkili bir yoldur. "Kaldı ki", diye vurgular Sen, "cinsel eşitliğin kendisi ekonomik büyümeye öncülük edebilecek bir potansiyele sahiptir" (a.g.y.s. 146).

Klasik gelişme teorileri elbette sadece Amartya Sen tarafından değil, birçok düşünürlerce eleştirilmektedir. Bu düşünürlerin ileri sürdüğü eleştiriler birbirlerinden farklılıklar gösterseler de hepsinin birleştikleri ortak bir eleştirel zeminden söz edilebilir. Bu zemine biraz sonra değineceğiz. Öncelikle belirtmeliyiz ki, klasik gelişme teorilerine karşı geliştirilen teorilerin tamamına 'gelişme-sonrası' teoriler adı verilmektedir. Bu teorilerin hepsi, farklı şekillerde de olsa, ekonomik büyümeyle eşanlamlı olarak görülen gelişme kavramını hem muğlak hem de yıkıcı öğeler içeren bir kavram olarak değerlendirmektedirler. Wolfgang Sachs, büyümeyle bir tutulan gelişme kavramını bugün "kültürel coğrafyamızdaki bir yıkıntıya" benzetmektedir (Sachs, 1999, s. 3). Bu yıkıntı ayrıca, sosyal konular hakkındaki görüş açımızı da bulanıklaştıran bir unsurdur (a.g.y.s. 3). Vincent Tucker ise günümüzde bazı çevrelerce âdeta takıntı haline getirilen gelişmenin bizi olumsuz bir noktaya ulaştırdığını iddia etmektedir. Söz konusu

nokta hakkında ise şu saptamayı yapar: "Bugün batı tarihinde bir krizi yaşamaktayız, bir hayal etme krizi" (Tucker, 1999, s. 10). Tucker, bu ifadesinde, toplumsal esenliğe ulaşmada gelişmeden başka bir unsurun artık günümüzde hayal bile edilemediğini ima etmektedir.

Gelişme-sonrası teorilerin ortak eleştirel zemini konusuna dönecek olursak, bu zeminin, gelişmeyi bir ideoloji olarak görme noktasında oluştuğunu söyleyebiliriz. Marksist bir terminolojiyle ifade edecek olursak, gelişmeyi bir ideoloji şeklinde görmek, onu belirli bir sınıfın çıkarlarını koruyan kavram olarak görmek anlamına gelmektedir. Burada söz konusu sınıf, dünyanın gelişmiş ülkeleridir. Gelişmiş ülkeler, gelişme-sonrası teorilerine göre, öncelikle ve ağırlıklı olarak kendi çıkarlarını düşünmektedirler. Amaçları, kendi ülkelerindeki ekonomik büyümeyi, bu büyüme neye mal olursa olsun arttırmaktır. Dolayısıyla da 'azgelişmişliğin gelişmesi' onlar için büyük bir önem taşımamaktadır. Gelişme kavramının gerçekliği iyi kavrayıp kavramaması da onlar açısından önemli değildir. Asıl önemli olan, kendi sınıf çıkarlarının korunmasıdır. Bu uğurda da gelişmeyi bir araç olarak kullanmaktan çekinmemektedirler. Gerçeklerin ne olduğunun üzerinde fazla durmaya gerek yoktur.

Gelişme kavramı, gelişme-sonrası teoriler tarafından, diğer ülkelere dayatılmak istenen kültür-temelli bir kategori olarak da değerlendirilmektedir. Bir başka deyişle, gelişme kendine özgü bir tarihselliği olan bir kavramdır. Bu tarihsellik içerisinde de yine kendine özgü kültürel tuhaflıklar ve mitler bulunmaktadır. Bütün bu tarihsel-kültürel yük, bütün hacmiyle birlikte, diğer kültürlere dayatılmak ve bu dayatma yoluyla da onların üzerinde belirli bir hâkimiyet kurulmak istenmektedir. Tüm bu çabaya kimi düşünürler tarafından 'Avrupa-merkezcilik', kimi düşünürler tarafından da 'Batı-merkezcilik' açıklaması getirilmiştir. Başka bir ifadeyle, burada gelişme-sonrası teorilerinin vurgulamak istediği kültür emperyalizmi ve buna bağlı olan kimi güç ilişkileri olarak görülebilir. Örneğin Arturo Escobar gelişmeyi Foucault'cu bir bakış açısıyla, "güçle ilgili 'konumlanmalar' yaratan ve bunları sürdüren bir söylem olarak" anlar (Escobar, 1995, s. 108-109). Ziauddin Sardar ise daha doğrudan bir ifadeyle, Avrupa-merkezciliğin ve onun kültürel emperyalizminin "en kötü formunun,

kavramların tanımını yapma gücüne sahip olma durumu" olduğunu belirtir (Sardar, 1999, s. 44). Gilbert Rist de günümüzde gelişmeyle ilgili politikaları "-mış gibi politikaları" olarak değerlendirerek konuya farklı ve ilginç bir açıdan yaklaşır (Rist, 1997, s. 229). Rist'e göre, tıpkı Immanuel Kant'ın, sanki Tanrı varmış gibi yaşamamız gerektiğini söylemesi gibi, "bugünün siyaset sahnesinde de klasik gelişme teorilerinin iddialarının 'doğruymuş gibi' alınması gerektiği" söylenmektedir (a.g.y.s. 229). Rist'in bu iddiasının temellendirmesini, gelişme kavramının bir ideoloji olarak değerlendirilmesini anımsayarak yapabiliriz. Bir ideoloji olarak gelişme, sınıf çıkarlarını ne olursa olsun kollamak için kullanılan bir kavramsa, artık gerçeklerin bir önemi yoktur. Gerçekler göz ardı edilebilir ve ilgili konuda '–mış gibi' davranılabilir.

Gelişme-sonrası teorilerin önemli bir kısmı 'güç' ve güç ilişkileri üzerinde yoğun bir şekilde durmaktadırlar. Bu teorilere göre, gelişme kavramı güç ve güç ilişkileri üzerinde durmaz, hatta bu olguları küçümser. Gelişme kavramı bu anlamda 'depolitize' bir kavramdır. Oysa güç, siyasi konularda gündeme gelmesi kaçınılmaz bir kavramdır ve mutlaka hesaba katılmalıdır. Güç, iki farklı katmanda görünürdür: Birincisi, temsil ve demokrasi alanında. Bir başka deyişle, toplumda izlenecek politikaları kimin belirleyeceği ve bu politikaların tartışılmasına kimlerin ne ölçülerde katılacağı konusuyla ilgili olarak. İkincisi, siyasi ve toplumsal konularda nasıl bir dilin konuşulacağının kararının verilmesi konusunda. Güç konusunda durum böyleyken, gelişme kavramıyla ilgili tartışmalarda güç ilişkilerinin hesaba katılmaması, gelişme-sonrası teorisyenlerine göre son derecede hatalıdır. Güç konusuna ileriki bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde geri döneceğiz.

Yeniden kültür boyutuna yönelecek olursak, gelişmenin üstü örtülü bir kültür ihracatı olduğu düşüncesi, gelişme-sonrası teorilerinde kendisine önemli bir yer bulmuştur. Örneğin Wolfgang Sachs, modern teknolojiyi "gelişmenin 'Truva atı' olarak" tanımlar (Sachs, 1992, s. 78-79). Sachs ve benzer düşünürler, gelişmiş ülkelerden azgelişmiş ülkelere eğer herhangi bir aktarım varsa, bu aktarımın mutlaka başka öğeler de içerdiğini öne sürmektedirler. Bu öğeler "çoğu kez kültürel niteliktedirler ve saklı bir şekilde taşınmaktadırlar"; öte yandan gelişme taraftarları da çoklukla bu saklı içeriğe karşı kayıtsızdırlar (a.g.y.s. 78-79).

Kültür ihracatı eleştirilerine karşı ihtiyatlı olmakta kanımızca yarar vardır. Çünkü bu eleştiri kolaylıkla aşırı ve gerçekçi olmayan yerlere varabilir. Açıklayacak olursak, gelişmiş ülkeler tarafından gelişme çatısı altında sunulan her düşünce eğer kültür ihracatı bağlamında ele alınırsa ve buna göre değerlendirilirse basmakalıp sonuçlara varılabilir. Oysa bu konuda basmakalıp sonuçlara varmamak büyük önem taşımaktadır. Çünkü kültürlerin birbirine karışması ve başka kültürler tarafından etkilenmek, tanımları gereği kötü bir durum değildir. Burada asıl önemli olan, başka kültürleri eleştirebilme kapısının her zaman herkese açık olabilmesidir. Yoksa batı kültürüne toptan hayır demek çok anlamlı olmayacaktır. Batı kültürü ve diğer yerel kültürlerin eleştirisi dikkatli bir şekilde yapılmalıdır. Bu kültürlerdeki hangi öğelerin neden arzu edilebilir olduklarının hesabını çıkarmak kanımızca birincil önemdedir.

Gelişme kavramının çözümlenmesine dönecek olursak, bu kavramın yeniden tanımlanması gereği günümüzde kendini belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Bu konuda en önemli nokta, eğer gelişmenin etik açıdan bir anlamı olacaksa ve bu anlam da insanların önüne bazı ödevler getirecekse, o zaman gelişmenin etik ve insansal boyutun dilini kullanarak ele alınması gerekli olacaktır. Ancak bu şartlarda gelişme etik bir temele yerleştirilebilir.

Şu bir gerçektir ki, gelişme kavramının en önemli özelliklerinden bir tanesi, betimleyici ve normatif unsurlarının birbirinden ayrılmasının zorluğudur. Betimleyici unsur derken, şeylerin nasıl olduğu, normatif unsur derken de şeylerin nasıl olması gerektiği yönünde yapılmış ifadeleri kastediyoruz. Kavramı sadece normatif ya da sadece betimleyici bir biçimde düşünmeye çalışmak başarısızlığa uğramaya mahkûm gibi görünmektedir. Örneğin, gelişmeyi sadece normatif biçimde alacak olursak, toplumdaki her olumlu sosyal değişim, gelişme olarak değerlendirilebilir. Oysa bu konuda karşıt örnekler bulmak çok da zor olmayacaktır. Öte yandan, eğer gelişmeyi sadece betimleyici şekilde alacak olursak da benzer şekilde tartışmalı sonuçlara ulaşmak söz konusu olacaktır. Bu durum da bizi, gelişme kavramının doğası gereği hem betimleyici hem de normatif olduğunu düşünmeye götürür. Kavramın bu doğası da, onu kullanırken dikkatli olmamız gereğini önümüze getirmektedir.

Bir kavramın hem betimleyici hem de normatif olmasının kendisinde bir sorun yoktur. Buna benzer birçok ahlaki kavram vardır. Bu kavramlara ahlak felsefesinde İngilizce *thick concepts* adı verilmektedir. Terim, Bernard Williams tarafından geliştirilmiştir. Biz burada *thick concepts* için 'yoğun kavramlar' terimini kullanacağız. Söz konusu türden kavramlara örnek olarak 'cinayet' kavramı verilebilir. Cinayet ağırlıklı olarak normatif bir kavramdır. Cinayet gerçekten de etik açıdan çok kötüdür. Öte yandan, cinayetin betimleyici bir kavram olduğu da ileri sürülebilir. Çünkü bir eylemin cinayet sayılması için gereken bazı şartlar vardır. Ancak bu şartların sağlanması yardımıyla cinayeti 'adam öldürme'den ayırabiliriz. Cinayetin betimleyici içeriğini bir insanın kasıtlı bir eylem sonucu ölümü oluşturur. Belirttiğimiz bu içeriğe ek olarak, yoruma açık bazı durumlar da söz konusudur. Örneğin, ölüme yol açan kişinin niyeti. Eğer öldürme eylemi kazara gerçekleşmişse o zaman o eylem cinayet olarak nitelendirilmeyebilir. Ancak yine de nedensel ilişki ortadadır.

Yukarıda verilen cinayet örneğiyle gelişme konusunu birbirleriyle ilişkilendirmeye çalışalım. Öncelikle belirtmeliyiz ki, gelişmeye yüklenen normatif içerik tıpkı cinayette olduğu gibi bir hayli nettir: Gelişme iyidir ve istenen bir şey olmalıdır. Betimleyici içeriğe geldiğimizde ise cinayettekine benzer bir durumun gelişmede de söz konusu olup olmadığı çok açık değildir. Yani cinayetteki 'kasıt' ve 'ölüm' gibi kolaylıkla tespit edilebilen ve o eylemi tam da o türden (yani cinayet) yapan unsurları bulmak, gelişmede o kadar kolay gözükmemektedir. Bu tip 'özsel' unsurlar bulunamadığı sürece, gelişme kavramının işlevselliğinin önemli oranda kaybolabileceği açıktır. Gelişme kavramını büyüme kavramıyla değiştirmeyi denemek ise çok daha büyük sorunlar yaratabilecektir. Çünkü eğer gelişme kavramının yerine büyüme kavramını kullanmaya başlarsak, o zaman kavramın kendine yüklenmiş normatif içeriğine bakarak "insanların ekonomik büyümeyi desteklemek gibi bir ödevleri vardır" yargısına varırız. Bu da bizi etik açıdan sorunlu sonuçlara götürür. Anımsayacak olursak, trafik kazaları bile ekonomik büyümeyi sağlayıcı etkiye sahiptir.

Dolayısıyla gelişme, normatif ve betimleyici içerikleri birlikte dikkate alınarak tartışılması gereken bir kavramdır. Onu sosyal konularda sahip olduğumuz bir ödevmiş

gibi sunmak ya da kendisinden başka olgularla, örneğin ekonomik büyümeyle bir saymak bizi yanlış yönlere götürebilir.

Gelişmeyi ekonomik büyümeyle aynı anlamda kullandığımız sürece, bu şekilde anlaşılan gelişmeyle ilgili ciddi bir problem de, sürmekte olan ekonomik büyümenin (yani bu durumda 'gelişme'nin) aslında 'sürdürülebilir' olmamasıdır. Sürdürülebilirlik sorunu gerçekten de günümüzde giderek daha yoğun bir şekilde tartışılan bir konudur. Büyümenin nelerin pahasına gerçekleştiği konusunda belirli bir duyarlılığa ve farkındalığa sahip olmanın önemi giderek artmaktadır. Bu durumda en önemli etken de çevreyle ilgili olumsuzlukların ulaştığı düzeydir. Gerçekten de çevre kirliliği ve doğal kaynakların sürdürülebilir olmayan bir şekilde tüketilmesi, dünyamızın günümüzde karşı karşıya olduğu sorunlarından belki de en yaşamsal olanını oluşturmaktadır. Söz konusu olumsuz durumun farkına daha fazla varıldıkça, önlem alma konusundaki girişimler de hızlanmaktadır. Örneğin, üretimi daha verimli hale getirmeye çalışmak ya da maddi olmayan alanlara, örneğin hizmet sektörüne, kaydırmaya çalışmak son yıllarda giderek daha fazla gündeme getirilen çözüm önerileridir (OECD, 2002). Bu sayede büyümenin devam ettirilebileceği, aynı zamanda da çevreye verilen zararın azaltılabileceği iddia edilmektedir. Ancak bu çözüm önerileri henüz kamuoyundan fazla destek bulamadıkları için çok etkin bir şekilde uygulamaya sokulamamaktadırlar. Ayrıca da büyümeye bağlı çevre sorunlarını çözmede fazla umut vaat edememektedirler. Çünkü üretim her ne kadar daha verimli hale getirilirse getirilsin ve maddi olmayan üretim de bu oranda ne kadar azaltılırsa azaltılsın, varolan maddi üretimin nasıl dağıtılacağı sorusu yanıtlanmadan ortada durmaktadır.

Bazı ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin, başka ülkelerin gelişmişlik düzeylerini olumsuz bir şekilde etkileyecek kadar yüksek olabileceği konusunun adalet açısından büyük önem taşıdığı tekrar anımsatılmalıdır. Çünkü eğer A ülkesi, sahip olduğu gelişmişlik düzeyine, ancak B ülkesi belirli bir gelişmişlik seviyesinde kaldığı sürece ulaşabiliyorsa, burada A ülkesinin B ülkesine karşı bir adaletsizlik yaptığını söyleyebiliriz.

Gelişme kavramından söz ederken 'aşırı' gelişmenin varlığından da söz etmek kaçınılmaz görünmektedir. Bu durum da bizi adaletle ilgili konulara ve tekrar dağıtım

sorununa getirir. Gelişme kavramı etik açıdan olumlu bir kavram olarak değerlendirildiği sürece, aşırı gelişme ifadesi bir paradoks olarak görülebilir. Çünkü etik açıdan tamamıyla olumlu bir içerik yüklenmiş bir kavramın aşırısının olabileceğini düşünmek zor olabilir. Bu anlamda da aşırı gelişme ifadesi kolay anlaşılmayabilir. Oysa bu kavramın kolaylıkla anlaşılabilir olduğu durumlar söz konusudur. Örneğin, kaynakların çok sınırlı olduğu bir ortamda eğer bu kaynaklardan, 'aşırı gelişmiş' bir ülke, diğer ülkelerin yeterli pay almasını engelleyecek ölçüde büyük bir pay alıyorsa, adil dağıtım bağlamında küresel düzeyde bir sorun var demektir. Bu durum da büyümenin sınırları olduğu gerçeğine işaret eder. Bir başka örnek verecek olursak; eğer bazı ülkelerin ulaştığı gelişme düzeyleri, küresel ısınmaya yol açmak gibi, diğer ülkelere doğrudan zarar veriyorsa yine bir aşırı gelişmeden söz edilebilir. Öte yandan, belirli bir ülkede ulaşılan gelişmişlik düzeyi ve bu düzeyle ulaşılan yüksek yaşam standartları o ülkedeki esenliği artık bir noktadan sonra arttıramıyorsa, tam tersine düşürüyorsa, o ülkenin de aşırı geliştiği söylenebilir.

Aşırı gelişmenin aklımıza getirdiği konulardan olan gelişme ve sömürü arasındaki ilişki konusu, üzerinde belki de biraz daha ayrıntılı durulması gereken bir başlık olarak karşımızda durmaktadır. Arturo Escobar'ın bu konuyla ilgili olarak vermiş olduğu "Kadın istihdamı" örneği önemlidir. Escobar, öncelikle 1980'li yıllardan itibaren küresel düzeyde gelişmeyi hızlandırmak üzere kadınların da istihdama katılmasının teşvik edilmeye başlandığını anımsatır (Escobar, 1995, s. 175). Ancak bu yıllar, yine küresel gelişmeyi hızlandırmak amacıyla 'özel ekonomik bölgeler'in (SEZ: 'Special Economic Zones'un kısaltılmışı) oluşturulmaya başlandığı yıllardır da. Söz konusu 'özel ekonomik bölgeler'de insanlar düşük ücretlerle olumsuz şartlarda çalıştırılmaktadırlar. Çalışanların büyük çoğunluğu da "bu türden şartlar altında çalışmaktan fazla şikâyet etmeyeceği düşünülen" genç kadınlardır (a.g.y.s. 177). Bu genç kadınların durumunu paradoksal olarak değerlendirebiliriz. Çünkü söz konusu kadınların evde oturmayıp çalışmaları ve bu yolla hem bir uğraşlarının olması hem de evin geçimine katkıda bulunmaları olumlu bir durumdur. Oysa, düşük ücretle olumsuz şartlarda çalışıyor olmak ise etik açıdan sorunlu bir durum ortaya koymaktadır. Çünkü düşük ücret ve olumsuz çalışma şartları insanların kendi potansiyellerini gerçekleştirme

ve insana yakışan bir yaşam sürme olanaklarını önemli oranda kısıtlamaktadır. Öyleyse kadınların bu durumuna karşı nasıl bir tavır takınılabilir?

'Özel ekonomik bölgeler'de düşük ücretle ve olumsuz şartlarda çalışan genç kadınların içinde bulunduğu, yukarıda anlatmaya çalıştığımız, paradoksal duruma karşı iki farklı tavır takınılabilir gibi görünüyor. Birinci tavır, gelişmenin sömürü içermemesi gerektiğini belirtip, kadınların bu şekilde sömürülmesine karşı çıkmaktır. Burada adil bir hak edişe vurgu yapılır. Sömürünün olmaması için adil bir hak edişin geçerli olması gerekir. Belirttiğimiz paradoksal duruma ilişkin geliştirilebilecek olan diğer tavır ise, gelişmenin çabuk gerçekleşmediğini ve bazı fedakârlıklar gerektirdiğini belirtip, kadınların durumunu düzeltmek için somut bir girişimde bulunmamaktır. Söz konusu bu ikinci tavır sorunlu bir tavırdır. Gelişmenin bu gelecek boyutuna vurgu yapmak ve gelişme denilen olgunun yararlarının gelecekte görüleceğini söylemek, dolayısıyla da yaşanan gün için bazı fedakârlıklar istemek kendi içinde anlaşılabilir bir yaklaşım olarak görülebilir. Çünkü gelişme ancak bu yolla sömürüye yol açan ya da onu arttıran bir süreç olarak anlaşılmaktan kurtulabilir. Fakat bu noktada empirik doğrulamayla ilgili sorunlar söz konusu olacaktır. Gelişmeyi şimdi ve gelecek boyutuyla ele alıp, söz konusu iddiayı destekleyecek verileri elde etmek çok kolay olmayacaktır.

Bu aşamada, ilginç bir noktayı da belirtmeden geçmemek gerekir. Gelişmeyle sömürünün birlikte gittiği durumları ele alan görüşlere baktığımızda, söz konusu edilen gelişmenin, gelişmekte olan ya da azgelişmiş ülkelere yapılan sermaye aktarımıyla gerçekleştiğini görürüz. Doğrusu, günümüzdeki gelişme projelerinin en sık gerçekleşme biçimi, bu tip sermaye aktarımlarıyla olanıdır. Ancak burada, neden gelişmenin böyle âdeta tepeden aşağıya doğru gerçekleştirilen bir eylem olduğunu sormak anlamlı olabilir. Bir başka deyişle, gelişme neden sermayenin aktarıldığı ülkedeki belirli bazı grupların, örneğin küçük üreticilerin ya da zanaatkârların talepleri dikkate alınmadan gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır? Gelişmenin aşağıdan tepeye doğru hayata geçirilmeye çalışılması denemeye değer bir girişim olamaz mı?

Gelişme kavramının eleştirisi ve yeniden tanımlanmasıyla ilgili tartışmamızda geldiğimiz noktada karşımıza çıkan etik ikilemin içeriği şu şekilde özetlenebilir: Gelişme sırasında meydana gelen toplumsal değişikliklerden kimin zarar göreceği ve

kimin yararlanacağı önemli bir sorundur. Ayrıca, eğer gelişme kaçınılmaz olarak birilerine zarar verecekse bu zararın miktarının ne olacağı sorusu da göz ardı edilemez bir sorudur. Daha önce de belirtmeye çalıştığımız gibi, gelişme sadece toplumun olgunlaşması olarak değerlendirilemez. Gelişme, içinde birçok çatışmayı da içeren bir süreçtir. Dolayısıyla da içinde ikilemler barındırır. Bu noktada da "Kimin için gelişme?" ve "Ne, gelişme olarak sayılabilir?" gibi soruların ortaya çıkması kaçınılmaz olur.

Gelişmenin belirli bazı fedakârlıklar gerektirdiği iddiasını kabul etsek bile, bu fedakârlıkların kendilerinin ve yaratacakları olumsuzlukların dağıtımının nasıl olacağı sorusu da karşımızda durmaktadır. Önceki paragraflarda verdiğimiz baraj örneği, bu noktayla ilgili kullanışlı bir örnek olabilir. Ekonomik büyüme için gerekli olan bir baraj projesinde birçok insan inşaattan dolayı evlerinden ayrılmak zorunda kalmaktadır. Öte yandan barajdan elde edilecek elektrik daha çok şehirlerde yaşayan orta ve üst sınıftan insanların işine yarayacak, barajın inşa edildiği bölgede yaşayan insanlar ise evlerinden ayrılmak zorunda kalmanın güçlükleriyle karşı karşıya geleceklerdir. Dolayısıyla da barajın yapımının beraberinde getirdiği olumlu ve olumsuz unsurlar adil bir biçimde dağıtılmamış olacaktır.

Fedakârlık sorununda, gelişmenin bazı fedakârlıklar olmadan gerçekleşemeyeceği yargısına karşı sorulması gereken sorunun "Kimlerin fedakârlığı?" olduğu artık açık bir şekilde bellidir. Ne tür fedakârlıkların kimlerden beklendiği belirlenirken, belki de Des Gasper'ın sözünü ettiği türden bir "acı hesabı"na ihtiyacımız vardır (Gasper, 2004, s. 128-129). Bu bir cins etik ölçüm aracı olarak değerlendirilebilecek hesap, bize gelişmeyle ilgili her türlü lehte ve aleyhte noktayı sunabilecek ve bir yargıya varabilmemizi sağlayabilecektir. Böyle bir hesap insanların kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerinden ve insana yakışan bir yaşam sürmelerinden gelişme uğruna ne ölçülerde engellendiklerini ve bu engellemenin insanlar üzerindeki etkilerini bize sunabilecektir. Söz konusu hesabı yaparken de başta faydacılık olmak üzere çeşitli ahlak teorilerinden yardım alınabilecektir. Ancak tabii ki bu projeyi hayata geçirebilmek çok kolay bir iş olarak görülemez. Çünkü yarar temelli yaklaşımlarla hak temelli yaklaşımların çatışacağı yerler olacaktır. Örneğin, yararcı bir ekonomi mantığının 'gelişme' olarak nitelendirildiği bir süreçte belirli bir grubun

hakları ihlal ediliyorsa bu süreci haklar açısından gelişme olarak saymamak gerekecektir.

Gelişmeyle yoksulluk arasındaki ilişkiye dönmeden önce, araştırmamızda geldiğimiz yeri kısaca özetlemeye çalışalım. Bu noktada elimizde olan üç öncülü açık bir şekilde belirtebiliriz. Birincisi; insanların potansiyellerini gerçekleştirmelerini ve insana yakışan bir yaşam sürmelerini engellediği için yoksulluk etik bir sorundur ve bu sorunla ilgili olarak eyleme geçilmelidir. İkincisi; yoksullukla mücadelede kullanılan bazı araçların başarısızlığa uğraması, yoksullukla mücadelede başka araçların olmadığı anlamına gelmez. Üçüncüsü de gelişme kavramından tamamıyla vazgeçmek gerekmemektedir, sadece yeniden tanımlanmalıdır.

Yukarıdaki üçüncü öncül, gelişmeyle yoksulluk arasındaki ilişki açısından özel bir öneme sahiptir. Çünkü gelişmenin yoksulluğun azaltılmasıyla bir ilişkisi vardır. Her ne kadar sadece ekonomik büyüme olarak değerlendirilen gelişme, yoksulluğa yol açabiliyorsa da… Gelişme, yoksulluğu azaltmaya yarayabilir, ya da en azından gelişmenin yoksulluğun azaltılmasıyla dolaylı şekilde ilgili olduğu söylenebilir. Buradan, bir şeyin sahici anlamda gelişme sayılabilmesi için yoksulluğun azaltılmasını sağlaması ve bununla bağlantılı olarak da insanların potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olması ve insana yakışan bir yaşama sahip olmalarını kolaylaştırması gerektiği sonucuna da varılabilir. Bu da günümüzdeki gelişme kavramının yeniden tanımlanması anlamına gelecektir. Eğer gelişme yoksulluğu azaltmada ve temel insansal ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir rol oynuyorsa, örneğin Küba pekâlâ gelişmiş bir ülke olarak değerlendirilebilir. Bu son iddiaya, Küba'da yüksek gelirli ve belirli ayrıcalıklara sahip bir sınıfın yokluğu gerçeğiyle karşı çıkılmak istenebilir. Ama o zaman bu eleştirilere, yüksek bir gelir düzeyinin esenliğe nasıl ve ne ölçüde katkıda bulunduğunun hesabının verilmesi istenerek yanıt vermek mümkündür.

Çalışmamızın gelişmeyle ilgili bu bölümünü gelişme ve eşitlik arasındaki ilişkiye kısaca değinerek kapatacağız. Eşitlik konusu adalet kavramıyla birlikte ayrıntılı bir şekilde olmak üzere çalışmanın İkinci Bölümünde ele alınacaktır. Öncelikle belirtilmelidir ki, bir ülkede yoksulluğun olmaması, o ülkede sosyal adaletin olduğu

anlamına gelmemektedir. Özellikle de yoksulluk için yaptığımız tanım, göreli yoksulluğu içeren bir tanımsa. Bu duruma örnek olarak, kimsenin yoksulluk sınırının altında olmadığı ama geniş halk kesimlerinin orta gelirli, küçük bir grubun ise çok yüksek gelirli olduğu ve birçok siyasi ve sosyokültürel ayrıcalıklara sahip bulunduğu bir toplum düşünebiliriz.

Gelişme ve eşitlik arasındaki ilişkiyle ilgili olarak belirtilmesi gereken ikinci nokta ise azgelişmişliğin eşitsizliği beraberinde getirebileceği gibi, eşitsizliğin de azgelişmişliği beraberinde getirebileceği gerçeğidir. Amartya Sen'in kadın özgürlük hareketi hakkında yazdıkları bu durumu örneklendirmektedir (Sen, 2004, s. 189-192). Azgelişmiş bir toplumda, kadın-erkek eşitsizliği, diğer başka faktörlerle beraber söz konusu azgelişmişliği beraberinde getiren önemli bir faktördür. Dolayısıyla Sen'e göre, gelirleri arttırmanın ve eşitliği sağlayabilmenin yolu, "kendilerine baskı yapılan grupların politik olarak güçlendirilmesidir" (a.g.y.s. 193).

Son olarak, gelişme kavramının sadece yoksulluğun ortadan kaldırılmasıyla değil, yoksulluğun kökenleriyle de ilgili olduğu belirtilmelidir. Yoksulluğun ortadan kaldırılmasını tartışmayla ilgili her türlü ciddi girişim, dünyada varolan güç ilişkilerini çözümlemek zorundadır. Bu tür girişimler, Dale Jamieson'un "Live-aid yaklaşımı" dediği yaklaşımın alternatifi olacaktır (Jamieson, 2005, s. 222). 1985 yılında *Rock* müzisyenlerinin Afrika'daki açlar için düzenlediği geniş çaptaki konserler dizisine gönderme yapan bu adlandırmanın mesajı açıktır: Live-aid yaklaşımı, "yoksulluk sorununun kökenlerine eğilmeyen, sadece var olan belirtileri ortadan kaldırmaya ya da en azından onları azaltmaya yönelik iyiliksever" bir yaklaşımdır. Asıl yapılması gereken ise "yoksulluğun kökenlerinin ayrıntılı bir çözümlemesidir" (a.g.y.s. 222).

Yoksulluğun kökenlerinin ayrıntılı bir çözümlemesi, bizi tezimizdeki temel kaygı ve savlara geri götürecektir: Anımsayacak olursak, yoksulluğun bir dünya sorunu olması, ulusal düzeyden çok, küresel düzeydeki uygulamalarla yakından bağlantılıdır. Bu bağlamda, yoksullukla mücadele küresel düzeyde yapılması gereken mücadeledir. Söz konusu mücadele ise insanların esenliği açısından önemlidir. Çünkü yoksulluk konusunda etik ve insansal bir boyut söz konusudur. Bu boyutun içeriğinde ise

insanların kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri ve insana yaraşır bir yaşam sürmeleri gerekliliği yer almaktadır.

2. BÖLÜM: YOKSULLUK KARŞISINDA ADALET

Tezimizin İkinci Bölümü adalet konusuna ayrılmıştır. Bu bölüm, eşitlik ve küresel adalet konularını işleyen iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmın çıkış noktası, gelişme fikriyle sosyal adaletin bağlantısının kurulmasının önemi açısından değerlendirilebilir. Burada önümüze gelen kilit önemdeki kavram eşitlik olmaktadır. Çünkü eşitlik, Birinci Bölümün sonunda da belirtilmeye çalışıldığı gibi, gelişmenin etik ve insansal boyuta sahip bir tanımının önemli bir parçası olmak durumundadır. Eşitlik kavramının genel olarak iki boyutunun olduğu ileri sürülebilir: Daha çok, 'insan'ın değerinin felsefi tartışma konusu yapıldığı, insanların eşitliği boyutu ve birinci boyuttan ayrı düşünülemeyecek, onu âdeta tamamlayan, mal, hizmet ve kaynaklara ulaşmadaki eşitlik boyutu. Eşitlik başlığı altında her ne kadar birinci boyuta önemli bir vurgu yapılacak olsa da kavramın ikinci boyutu da tezin amaçları açısından en az birinci boyut kadar önem taşımaktadır. Mal, hizmet ve kaynaklara ulaşmada eşitlik konusunda, bir başka deyişle 'eşit haklar' bakımından eşitlik konusunda dağıtıcı adaletin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada da sosyal adalet teorilerine bakmakta yarar görünmektedir. Günümüzde bütün dünyada hâkim olan liberal anlayışın iki önemli temsilcisi John Rawls ve Robert Nozick'in görüşleri eşitlik ve sosyal adalet konularında kendilerine değineceğimiz iki yaklaşım olacaktır.

Yukarıda eşitlik konusuyla ilgili olarak aktarılan tabloyu yoksulluk konusunun diline tercüme edersek, insanların yukarıda bahsedilen metalardan eşit ve adaletli olarak yararlanmaları zorunluluğunu görürüz. Mal, hizmet ve kaynakların paylaşılmasında eşitlik ilkesine dikkat edilmelidir. Bu dikkat çekmenin gerçekleştiği noktada şöyle bir soru ortaya çıkabilir: İnsanlar tam olarak 'nelerden' eşit pay almalılar? Bir başka deyişle, tam da 'nelerde eşitlik' söz konusu olmalıdır? Bu soru tartışmamız açısından önemlidir. Tezimizin eşitlikle ilgili başlığı altında bu soru üzerine de yoğunlaşmaya çalışılacaktır. Yoğunlaşırken de Amartya Sen ve Thomas Pogge'un konuyla ilgili teorilerine değinilecektir.

İkinci Bölümün bir sonraki başlığı ise küresel adalet konusuna ayrılmıştır. Adalet konusunun küresel boyutta da ele alınması gereği, varolan uluslararası güç dengelerinin hep uluslararası hukuksal ve siyasal düzenlemeler sayesinde oluştuğu ve devam ettiği gerçeğinden çıkmaktadır. Dolayısıyla söz konusu düzenlemeler, küresel bir sorun olan yoksulluğun sürmesinde etkili olmaktadırlar. Bu olumsuz tabloda, sınırlı politik güce sahip olan yoksul ülkeler, içinde bulundukları yoksulluktan bir türlü çıkamamaktadırlar. Bu nedenlerden ötürü küresel adaletle ilgili bölümün ilk başlığında öncelikle küresel güç yapıları ve güç ilişkileri üzerinde durulacaktır. Bu başlıkta ilk önce genel olarak 'güç' kavramı üzerinde kısaca durulduktan sonra küresel güç yapıları ve güç ilişkilerinin analizine geçilecektir. Küresel güç yapılarının yoksullukla olan ilişkilerine değinilecek, 'küresel adalet' ve 'küresel adaletsizlik' kavramlarından ne anlaşıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bir sonraki başlıkta ise bugün dünyamızda geçerli olan küresel temel yapıya, günümüzde var olan güç konumlanmaları ve küresel kurumların perspektifinden bakılacaktır. Bunu yaparken "Devlet nedir?", "Devletlerin kuruluş nedenleri nelerdir?" gibi devlet felsefesini ilgilendiren sorulara değinilecek, bu soruların 'rekabet' kavramıyla olan ilgilerine bakılacaktır. Bütün bunların sonucunda küresel adaletsizliğin kaynaklarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Zaten tezimizin ikinci bölümünün nihai hedefi de söz konusu küresel adaletsizlik kaynaklarına ulaşmak olarak belirtilebilir.

Küresel adalete ayrılan bölümün sonunda ise küresel düzendeki adaletsizlik sorunuyla ilgili reform önerileri üzerinde durulacaktır. Özellikle John Rawls, Thomas Pogge ve Amartyra Sen gibi düşünürlerin teorilerine geri dönülerek, küresel boyuttaki kaynak dağıtım sistemlerinin doğası tekrar gözden geçirilecek ve bu sistemlerin, genelde de bütün küresel sistemin nasıl bir reformasyondan geçirilmesi gerektiği üzerine çalışma yapılacaktır. Bu noktada, sorunun asıl kaynağının küresel sistem içinde yer alan kurumlarda mı yoksa bu kurumların içinde yer alan bireylerde mi olduğu sorusu da tartışmamız açısından önem taşımaktadır.

Eşitlik Kavramı

Çalışmamızın birinci ana bölümünde bir dünya sorunu olarak yoksulluk durumu ve gelişme sorunu ele alındı. Bu bölümde varılan noktada, gelişmenin eğer yoksulluk

konusunda etik boyut açısından bir anlam ifade etmesi isteniyorsa, günümüz dünyasındaki güç ilişkileri, gelir dağılımı adaleti ve benzeri konuları da içermesi gereği belirtildi. Çünkü dikkate sunulan konuların yoksulluk ve azgelişmişlik üzerindeki etkileri, empirik verilerin de gösterdiği üzere, çok açıktır.

Bu noktada, etik ve insansal boyuta sahip bir dünya sorunu olarak yoksulluğu azaltmanın, dünyadaki güç dengelerini tamamıyla eşitleme anlamına gelmediği belirtilmelidir. Çalışmamızın da böyle bir iddiası bulunmamaktadır. Söylenmek istenen daha çok, öncelikle güç dengesizliklerinin kabul edilebilir bir seviyeye getirilmesinin önemidir. Söz konusu dengesizliklerin azaltıldığı bir ortamda ekonomik güç kullanarak başka ülkeler üzerinde egemenlik kurmanın eskisi gibi söz konusu olmayacağını düşünmekteyiz. Bu bağlamda eşitliği, 'Nasıl bir eşitlik?', 'Nelerde eşitlik?' ve 'Kimlerin eşitliği?' sorularını da göz önüne alarak, kendisine ulaşılmak istenen bir ideal olarak görmekteyiz.

Çalışmamızın bu ikinci ana bölümünün 'Eşitlik Kavramı' adını taşıyan ilk ayrımında öncelikle gelişmeyle ilgili etik kaygılara sahip bir sosyal adalet teorisinde eşitlik idealinin neden önemli bir amaç olarak savunulması gerektiği üzerinde duracağız. Ardından neden eşitliği hedeflememiz gerektiğini inceledikten sonra "Nelerde eşitlik?" sorusu üzerinde duracağız. Ancak bütün bu konulara değinmeden önce eşitlikten ne anladığımız üzerinde durmak istiyoruz.

Tezimin adalet, özellikle de sosyal adalet konularına yoğunlaştığımız bu bölümünde eşitliği de daha çok sosyal eşitlik boyutunda ele alacağız. Bu bağlamda 'eşitlik' dediğimizde ne anladığımızı şöyle özetleyebiliriz: (Sosyal) eşitlik, belirli bir toplumdaki herkesin sivil haklar, ifade özgürlüğü, mülkiyet hakları ve belirli bazı toplumsal mal ve hizmetlere erişim bakımından aynı statüde olmaları durumudur. Bunun yanında böyle bir eşitlik, sağlık ve ekonomiyle ilgili konularda eşitliği ve diğer bazı sosyal güvenlik unsurlarını da içerir. Fırsat eşitliği ve toplumsal yaşamın beraberinde getirdiği bazı zorunlulukları yerine getirmede eşitlik de tabloya eklenebilir. Eşitliğin hüküm sürdüğü böyle bir toplumda, hukuken tanımlanmış bir sınıf veya kast hiyerarşisi söz konusu olamaz. Ayrıca, insanların kimliklerinin çeşitli özelliklerine dayanarak ayrımcılık da yapılamaz.

Toplumsal yaşam içindeki eşitliğin en önemli unsurlarını yukarıdaki gibi özetleyebiliriz. Eşitlikten ne anladığımızın böyle bir açıklamasını yaptıktan sonra sosyal adalet teorileri ve eşitlik konusuna geçebiliriz.

Sosyal adalet teorileri ve eşitlik

Sosyal adalet kavramına biçilen anlamlar geniş kapsamlı ve bazen de muğlaktır. Bundan dolayı da sosyal adaletin toplumların hayatına uygulanmasında güçlüklerle karşılaşılmıştır ve günümüzde de karşılaşılmaktadır. Kavram genellikle toplumsal-siyasal şartlara bağlı olmuş, aynı zamanda da önemli oranda tarihsel süreçler tarafından belirlenmiştir. Siyaset, hukuk ve felsefe alanındaki düşünürler yüzlerce yıldır toplumların kendi içindeki ve toplumların kendi arasındaki ilişkilerin nasıl 'doğru' ilişkiler olabileceği yönünde farklı fikirler öne sürmüş ve bu süreçte de ciddi görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Adaletin üzerinde yükseltileceği temelin özgürlük, eşitlik, dayanışma ya da 'ortak iyi' gibi son derecede yaşamsal unsurlardan hangisinden ya da hangilerinden oluşacağı konusunda bile kesin bir anlaşma söz konusu değildir.

Dünyada günümüzde sosyal adalet hakkında yaygın olarak kabul edilmiş anlayışın Batı felsefe geleneği ve siyaset teorisinden geldiğini söyleyebiliriz. Söz konusu adalet anlayışı, neyin doğru, güzel ve arzu edilir olduğu yönündeki inançlarımızla örtüşen bazı soyut fikirlerden oluşmuştur. Sosyal adaletle ilgili anlayış da öncelikle, az önce sözünü ettiğimiz adalet anlayışına bağlı olarak, bütün vatandaşların eşit kıymete sahip olması ve bu vatandaşların eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının gidermek için eşit haklara sahip olmaları gibi iki önemli değeri sahiplenmiştir. Ayrıca fırsat eşitliği ve haksızca temellendirilmiş eşitsizliklere uğramama gibi değerler de bu sosyal adalet anlayışının önem verdiği diğer unsurlar olmuşlardır.

Sosyal adaletin anlamını daha spesifik bir şekilde tartıştığımızda ise birbirinden ayrışan yaklaşımlar kendini göstermeye başlamaktadır. Örneğin bir grup insan sosyal adaletin anlamını bireysel özgürlükler ve toplumun ortak çıkarları geriliminde tartışırken, bir başka grup sosyal adaletin temel hak ve görevler ile ekonomik fırsatların bireylere dağıtılmasındaki 'adil olma' ile ilgili yönüne ağırlık vermektedir. Bir başka

grup ise sosyal adaleti üç önemli bileşkeye dayanarak tartışmayı tercih eder. Bu bileşkeler, insanların topluma karşı borçlu olduklarından, insanların birbirine karşı borçlu olduklarından ve toplumun bireye karşı borçlu olduğunda oluşmaktadır.

Sosyal adaletin felsefe alanında tartışılmasında ise günümüzde üç ana akıma rastlamaktayız: Faydacılık, Özgürlükçülük ve Eşitlikçilik. Faydacı teoriler sosyal adaletle bağlantılı konularda en yüksek miktarda iyinin ve en az miktarda zararın mümkün olan en fazla sayıda insan için geçerli olmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar. Bu görüş açısına göre bireysel haklar eğer çoğunluğun çıkar ve gereksinimleri karşılanıyorsa çiğnenebilir. Özgürlükçü teoriler ise kaynakların eşit ve adil dağıtımıyla ilgili vatandaşlardan uyulması istenen zorunlulukları reddederler. Bu zorunlulukları reddederlerken öne sürdükleri temel gerekçe ise her bireyin yasal yoldan elde etmiş olduğu her kaynağı kullanmaya hakkı olduğu düşüncesidir. Bireysel özgürlükler ve seçim yapma hakkı, Özgürlükçülüğün savunucuları için temel öneme sahiptir; bireysel özgürlüğe yapılan her türlü tecavüze şiddetle karşı konulmalıdır. Özgürlükçülük savunucuları, yaşamda kendi çıkarlarını savunan ve çıkarlarının peşinden giden insanların bu süreçte devlet tarafından ancak minimum şekilde korunması gerektiğini de öne sürmektedirler. Bu anlayışa göre devlet küçülmeli ve vatandaşlarının yaşamlarında minimum bir yere sahip olmalıdır. Eşitlikçilik ise toplumun her üyesinin aynı hak ve fırsatlara sahip olmasının sağlanmasına öncelik verir. Mal, hizmet ve kaynaklara erişim konusunda da aynı yaklaşım geçerlidir. Eşitlikçiliğin görüş açısına göre, kaynakların toplumdaki yeniden dağıtımı toplumun en zayıf kesimlerinin yararına olacak şekilde yapılmalıdır. Dolayısıyla yeniden dağıtım, toplumda karşılanmamış ihtiyaçların yarattığı olumsuzlukların düzeltilmesi için etik bir zorunluluk olarak karşımıza çıkar.

Bir sonraki alt bölümde Eşitlikçi yaklaşımın en önemli isimlerinden John Rawls ile Özgürlükçü yaklaşımın yine en önde gelen isimlerinden Robert Nozick'in sosyal adalet teorilerine karşılaştırmalı olarak yer vereceğiz. Bu iki ismi seçmemizin temel nedeni, günümüzde küresel ölçekte hâkim durumda bulunan ve yoksulluk sorunundaki tartışmaları önemli ölçüde yönlendiren modern liberalizmin iki tipik temsilcisi olmalarıdır.

John Rawls ve Robert Nozick'in sosyal adalet teorileri

John Rawls ve Robert Nozick'in adalet konusunu ele alışlarında öncelikle Immanuel Kant'ın insanlara nasıl davranmamız gerektiğiyle ilgili görüşünün "önemli etkisini" gözlemleriz (Vaughan, 2009, s. 164). Hem Rawls hem de Nozick'e göre insanlara bizim amaçlarımız doğrultusunda birer araçlarmış gibi değil, kendilerinde amaçlarmış gibi davranmamız gerekmektedir. İki düşünürün John Locke'un teorilerinden etkilendikleri de rahatlıkla söylenebilir (a.g.y.s. 164). Rawls, Locke'un toplumsal sözleşme teorisini, "kendi adalet teorisinin doğrulanmasında" kullanmış, Nozick ise yine Locke'un mülkiyet edinme ve mülkiyete sahip olmayla ilgili fikirlerinden, "kendi ideal devlet anlayışını oluştururken" önemli oranda yararlanmıştır (a.g.y.s. 164). Bunlara karşılık her iki düşünür de söz konusu benzerliklerden farklı sonuçlara varmışlardır. Rawls, modern liberalizmin gerektirdiği üzere, bireysel özgürlüğe önem verirken, demokratik kapitalist bir devlette yoksulluk sorununun nasıl hafifletilebileceğiyle ilgili Eşitlikçi bir strateji ortaya koymaya çalışmıştır. Öte yandan Nozick ise her ne kadar Rawls gibi bireysel özgürlüğü ve özel mülkiyeti korumaya kararlı olsa da, Eşitlikçi değil, Özgürlükçü bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşımda yoksullara yardım etmek uğruna, örneğin devletin ek vergiler koyması bireysel özgürlüğü çiğneyen bir eylem olarak değerlendirilmektedir. John Rawls ve Robert Nozick'in sosyal adaletle ilgili yaklaşımları arasındaki temel benzerlik ve farklılıklara kısaca değindikten sonra her iki düşünürün de teorilerine biraz daha yakından bakabiliriz.

John Rawls, *Halkların Yasası* adlı kitabında açıkladığı "Gerçekçi Ütopya" anlayışını, sosyal adalet teorilerinin işlev ve amaçları nedir sorusunu yanıtlayabilmek amacıyla geliştirmiştir. Rawls'a göre sosyal adalet konusunun tartışıldığı politik felsefe gerçekçi bir ütopya haline gelebilir. Bunun gerçekleşmesi için "politik felsefenin, siyasetle ilgili düşüncelerimizi ve siyasetin olanaklarını genişletmesi gerekir" (Rawls, 2006, s. 11). Bunu yaparken de verili sosyal ve siyasal şartlardan hareket etmemelidir. Politik felsefe, aynı zamanda siyasetin var olan olanaklarını da bir başlangıç noktası olarak görmemelidir. Aksine, "bu olanaklar sorgulanmalı ve aşılmalıdır" (a.g.y.s. 13). Gerçekçi ütopyaların klasik ütopyalardan farkı ise, gerçekçi ütopyaların, her ne kadar varolan siyasal ve sosyal şartlardan yola çıkmasalar da, söz konusu bu şartlarla bir

ölçüde uzlaşabilmemizi sağlamasıdır. 'Gerçekçi' olmayan ütopyaların ise böyle bir kaygısı bulunmamaktadır. Onlar varolan şartları reddederek işe başlarlar.

Adil bir toplumda egemen kılınacak temel ilkeleri bulmak, John Rawls'un öncelikli kaygılarındandır. Bu prensipler, Rawls'un özel bir biçimde tanımladığı bir durumda olan bireylerce belirlenecektir. Özel bir biçimde tanımlanmış durum, bireylerin "akılcı düşünen ve tarafsız kalabilen özneler" olmalarıdır (Rawls, 1972, s. 18). Söz konusu bireyler eğer adil bir süreçten geçerlerse varacakları prensipler de adil olacaktır ve böylelikle 'hakkaniyet olarak adalet' anlayışına ulaşılabilecektir. Hakkaniyet olarak adalete, bir başka deyişle adil bir topluma ulaşmada öncelikli olan, gerekli adalet ilkelerini bulmada doğru yöntem ve süreci bulabilmektir. Doğru yöntem ve sürecin özünde ise Rawls'un 'başlangıç durumu' ve 'bilgisizlik peçesi' kavramları yatar. Rawls'un çizdiği tabloda başlangıç durumunda yer alan bireylerin bilgisizlik peçesi dolayısıyla kendileri hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları düşünülür. Bilgisizlik peçesi insanların kendileri hakkındaki her türlü özel bilgiyi görmelerini engelleyen bir unsurdur. Rawls, adil bir toplumda egemen kılınacak temel ilkelerin en doğru bir şekilde yalnızca başlangıç durumunda yer alan bireyler tarafından bulunacağını düşünür. Bilgisizlik peçesinin sayesinde, söz konusu ilkelerin seçilmesi sırasında hiçbir birey "kendi dar çıkarlarını bilmediğinden" dolayı (a.g.y.s. 21) bu çıkarları savunacak ve korumaya çalışacak ilkeler gündeme getirmeyecektir. Bu durumun mantıksal bir sonucu olarak da başlangıç durumundaki herkes, kendisi adına en iyiyi seçmeye çalışırken aslında herkes için en iyi olanı da seçiyor olacaktır.

Rawls, başlangıç durumunda yer alan ve bilgisizlik peçesi arkasındaki bireylerin tümünün 'birincil toplumsal değerler' olarak adlandırdığı değerleri isteyeceklerini savunur. Bu değerler, toplumsal kurumlar tarafından dağıtılan değerlerdir: "Temel hak ve özgürlükler, fırsatlar, gelir ve servet, öz-saygının toplumsal dayanakları" (a.g.ys. 26). Söz konusu değerler insanların yapısal olanaklarını, bir başka deyişle canlı türleri içerisinde 'insan' olarak özel bir yere sahip olmalarını sağlayan olanaklarını gerçekleştirmede temel öneme sahip değerlerdir. Bu yüzden de herkes tarafından 'seçilmeleri' beklenir. 'Akılcı düşünen' ve 'kendi çıkarlarını düşünmeyip tarafsız kalabilen' özneler bu birincil toplumsal değerleri kendileri için seçtiklerinde, yukarıda

belirtildiği gibi, aslında herkes için en iyiyi seçmiş olacaklardır. Dolayısıyla bu değerler adil bir toplum için gerekli olan adalet ilkeleri olarak gösterilebileceklerdir. Birincil toplumsal değerlerin toplumsal kurumlar tarafından dağıtılmaları ise 'iki adalet ilkesi'ne göre yapılacaktır. Birinci adalet ilkesi, toplumdaki her bireyin "diğerlerinin benzer özgürlükleriyle uyuşan en geniş temel özgürlükler ağında eşit hakkının bulunması" (a.g.y.s. 32) gereğini vurgular. İkinci adalet ilkesi ise sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin düzenlemesiyle ilgilidir. Bu ilkeye göre söz konusu eşitsizlikler öyle düzenlenmeli ki, "bu eşitsizlikler en kötü konumdakilerin yararına olmalı" ve "fırsat eşitliği bozulmayarak toplumdaki mevkiler herkese eşit şekilde açık kalmalı" (a.g.y.s. 34). İki adalet ilkesinin ortaya konmasıyla, adil bir toplumda egemen kılınacak ve hakkaniyet olarak adaleti sağlayacak temel ilkeler de böylece belirlenmiş olmaktadır.

John Rawls'un adalet ve daha özelde sosyal adaletle ilgili temel görüşlerine özet olarak baktıktan sonra bu noktada, sosyal adalet teorileri konusunun Rawls'un genel yaklaşımı bağlamında daha farklı bir düzlemde de ele alınabileceğini belirtmek isteriz. Böylelikle Rawls'un genel yaklaşımına belirli bir eleştiri de getirmiş olabiliriz.

Sosyal adaletle ilgili teoriler, minimum fikir birliğine dayalı teoriler ve olası çatışmalara dayalı teoriler olarak iki farklı gruba ayrılabilir. Minimum fikir birliğine dayalı teoriler John Rawls ve onu izleyen felsefecilerin geliştirdiği sosyal adalet teorileridir. Bu teoriler belirttikleri noktaların, yukarıda belirttiğimiz gibi, "akılcı düşünen ve tarafsız kalabilen herkes tarafından minimum ölçülerde kabul edilebileceğini" iddia etmektedirler (Rawls, 1972, s. 18). Başka bir deyişle, Rawls'un ifadesiyle, akılcı düşünen ve tarafsız kalabilen özneler, bu teorilerin belirttikleri üzerinde minimum bir fikir birliğine mutlaka ulaşabileceklerdir. Anlaşılacağı gibi, Rawls'un formüle ettiği özneler günlük hayatta bulamayacağımız, "ideal öznelerdir" (a.g.y.s. 18-20).

Minimum fikir birliğine dayalı teorilerdeki en önemli sorun ise, sosyal adaletle ilgili konularda, sözü edilen türden bir minimum fikir birliğine ulaşmanın ne kadar mümkün olduğu sorusudur. Bir sosyal adalet teorisinin, fikir birliği kadar, olası çatışmaları da ifade etmesi beklenen bir durumdur. Ayrıca adaleti sağlamak çoğu zaman, toplumdaki çeşitli grupların onay vermeyi reddedecekleri politikaları

uygulamayı gerektirmektedir. Üstelik söz konusu gruplar kendi fikirlerini son derece 'akılcı' bir şekilde savunabileceklerdir. Dolayısıyla sosyal adalet konularında, minimum fikir birliğine dayalı gerçekçi ütopyaların, gerçekliği kavramada ciddi sorunları olabilir. Gerçekliği kavramada sorunların baş gösterdiği yerde de, "Gerçekçi ütopyalar günümüzde sosyal adalet sorunlarının yarattığı etik sorunlarla nereye kadar hesaplaşabilirler?" sorusu akla gelmektedir. Dolayısıyla, belki de söz konusu teorilere hakiki bir 'ütopya' düşüncesi eşlik etmelidir. Bir başka deyişle, şu anda gerçekleştirilebilir olmayan, ancak varolanı reddederek, etik kaygıları olan bir araştırmada kullanışlı olabilecek bir ütopya düşüncesi. Bu bağlamda Rawls'un 'gerçekçi' ütopyası belirli bir eleştiriye tabi tutulabilir. Bunun temel nedeni de günümüzde dünyadaki güç ilişkilerinin oldukları şekliyle meşrulaştırılamayacağı gerçeğidir. Oysa 'gerçekçi' ütopyalar bu meşrulaştırmayı, istemeden de olsa, hayata geçirmektedirler.

Yukarıdaki toparlayıcı iddiamızı bir örnekle somutlaştırmaya çalışalım: Gelir dağılımı eşitsizliğinin olduğu bir toplumu düşünelim. Öyle ki bu toplumda, A kişisi çalışması karşılığında bir birim miktarında gelir elde ederken, B kişisi, çalışandan A'nın işinin talep ettiği emek ve çabanın çok benzerini talep eden bir başka işten 100 birim miktarında gelir elde etmektedir. Şimdi, A'nın daha adil bir gelir talebi karşısında B'nin ve onun siyasi temsilcilerinin, B'nin gelirinin 97 birime indirilmesine onay verdiğini varsayalım. Bu durumda, gerçekçi ütopya teorisinin birinci önemli bileşeni karşılanmış olacaktır. Bir başka deyişle B'nin kazancının, A'nın talepleri karşısında 100 birimden 97 birime düşürülmesi kolaylıkla 'gerçekçi ütopik' bir durum olarak değerlendirilebilir. Öte yandan bu örnekle gerçekçi ütopya teorisinin ikinci bileşeninin de karşılandığını söyleyebiliriz. Çünkü örneğin, eğer B'nin geliri düzenli bir artışla zaman içinde 100 birime ulaşmışsa, bu artışın gerçekleşme nedeni, var olan sistemin sosyal ve siyasi şartlarıdır. Şimdi biz bu ücreti 97 birime indirdiğimizde, o toplumda var olan şartları da bir anlamda 'genişletmiş' oluyoruz. Bir başka deyişle, varolan sosyal ve siyasal şartlar sonucunda 'olagelmiş' ücret artışının yanına olası bir ücret indirimini de ekleyerek topluma yeni şartlar katıyoruz. Bununla da söz konusu toplumun şartlarında ücretlerin indirilmesi de artık söz konusudur demiş oluyoruz.

Yukarıdaki örnekte, B'nin elde ettiği gelirin 97 birime düşürülmüş olmasının o toplumdaki gelir dağılımı eşitsizliğinin giderilebilmesine herhangi bir katkıda bulunduğunu söyleyebilmek çok zordur. Çünkü bu eylem, toplumdaki toplam gelirin adil dağıtımıyla ilgili bir eylem değildir. Sadece, toplumdaki B kişisinin gelirinin azaltılmasına yönelik bir eylemdir. Bunun yanında gerçekçi ütopya teorisiyle ilgili benzer bir güçlük daha söz konusudur. Herhangi bir adalet teorisinin zengin ülkelerden maddi zenginliklerini ve kaynak kullanımlarını düşürmelerini talep ettiğini varsayalım. Eğer zengin ülkeler bu konuda isteksizlerse ve bu isteksizliklerini hayata geçirme, yani söz konusu talepler karşısında hiçbir şey yapmama olanakları da varsa, gerçekçi ütopya teorisi bu duruma nasıl bir tepki verebilir? Teorinin tanımı gereği, öyle görünmektedir ki, gerçekçi ütopya teorisi sadece varolan güç ilişkilerini ve konumlanışlarını kabul etmek durumunda olacaktır. Oysa en azından bazı varolan yasaların, adaletsizlikleri meşrulaştırıp meşrulaştırmadığı sorgulanabilmelidir. Çünkü böyle yasalar vardır ve içlerinde gizlenmiş güç ilişkileri barındırırlar.

Sosyal adaletle ilgili olarak, evrenselci ve bağlamcı (*contextualist*) görüşlerin konuya bakışlarına da kısaca değinmek bu aşamada yararlı olabilir. Evrenselci görüş adalet ilkelerinin benzer bir şekilde her bireye uygulanması gereğini ifade eder. Evrenselci görüşün bu temel öncülü, adaletin "sadece belirli bir bağlamda anlamlı olduğunu" iddia eden bağlamcı görüş tarafından sorgulanır (MacIntyre, 1984, s. 96-101). Bu sorgulamayı şimdilik bir kenara bırakıp, evrenselciliğin hakiki anlamda, dünyada varolan sınırları tanımayan bir anlayış olduğunu belirtelim. Evrenselciliğin sınırları tanımayan anlayışına Peter Singer da önemli bir katkıda bulunmuştur. Singer'a göre adalet ve etikle ilgili konularda uzaklık ya da belli bir topluluğun üyesi olma gibi durumlar dikkate alınmamalıdır. Her ne kadar belli bir topluluğun üyesi olma bireye bazı ödevler yüklüyor olsa da, adalet ve etikle ilgili konularda bu durum fazla dikkate alınmamalı ve sınırları aşan evrenselci bir prensiple hareket edilmelidir. Benzer şekilde, adalet ya da etikle ilgili varolan bir sorun, örneğin ağır bir yoksulluk, bizden çok uzakta gerçekleşiyor olsa bile söz konusu sorunla mücadele etmek için hareket etme ödevimiz vardır.

Şimdi, adaletin evrensel bir doğrulamasının yapılmasının mümkün olmadığını öne süren bağlamcılıkla ilgili bir örnek üzerinde durarak, bu görüşün ne şekilde eleştirilebileceğini göstermeye çalışalım. Örnek, Douglas Lummis tarafından verilmiştir (Lummis, 1996, s. 126-132). Antik Roma toplumunda sahip olunan kaynaklar toplum içinde görece demokratik bir şekilde dağıtılmaktaydı. Kurulu sistem hem iyi çalışan karar alma mekanizmalarına hem de düzgün dağıtım prensiplerine sahipti. Romalılar ayrıca kendi kültürlerine özgü bir değerler sistemine sahiptiler ve bu sistem komşu halklarınkinden bir hayli farklıydı. Dolayısıyla, bağlamcı teoriye göre, Romalılar bağlamsal olarak kendilerine özgü dağıtım kalıplarına sahipti ve bu kalıplar hakkında Roma toplumu dışından tutarlı bir yargıda bulunulamazdı. Peki, söz konusu dağıtım kalıpları aracılığıyla dağıtılan kaynakların niteliği neydi? Lummis, bu noktada, söz konusu kaynakların neredeyse tamamının "başka ülkelerden çoğu kez haksız güç kullanımı yoluyla elde edilen ganimetler" olduğunu belirtir (a.g.y.s. 133). Kaynaklar, diğer ülkenin zararına olacak şekilde elde edilmiştir. Durum böyle olunca da, bağlam özgüllüğünün ya da Roma sisteminin kendi içsel erdemlerinin pek fazla bir anlamı kalmamaktadır. Çünkü kaynakları elde etme yöntemi adil değildir.

Roma örneğinin bize gösterdiği nedir? Adaletle ilgili konularda bağlam elbette belli bir önem taşımaktadır. Ancak, örneğin, zenginliğin bir toplum içinde dağıtılmasındaki adaleti incelerken bu zenginliğin adil yollardan elde edilip edilmediğini bilmek önceliklidir. Adil yollardan elde edilmeyen bir zenginliğin toplum içinde -eğer mümkünse- adil bir şekilde dağıtılmasının etik açıdan fazla bir değerinin olduğu söylenemez. Dolayısıyla, bağlamcı görüşleri savunanlar, bağlamın önemine vurgu yaparken, özellikle etik duyarlılıklar açısından çok daha özenli olmak durumundadırlar. Bağlamcılara yöneltilebilecek bu eleştiri, farklı bir açıdan Rawls'a da yöneltilebilir ve Rawls'a, varolan zenginliğin toplum içinde adil bir biçimde dağıtılmasında gösterdiği özeni neden o zenginliğin elde edilme yolunun adil olup olmadığı konusunda göstermediği sorulabilir.

Bu noktada, Rawls'a dönmeden önce son olarak, "Neden eşitlik?" sorusunun üzerinde de kısaca durmaya çalışalım. Ardından Rawls'un spesifik olarak yoksulluk

üzerine eşitlik/eşitsizlik bağlamındaki duruşuna değinerek Robert Nozick'in adalet teorisine geçeceğiz.

Adalet konusundaki evrenselci yaklaşım, eşitlikçiliğin adaletin temel prensibi olması gerektiğini iddia eder. Burada dikkat edilmesi gereken, Thomas Pogge'un da belirttiği gibi, "eşitliğin bir eşitlikçilik (*egalitarianism*) olarak alınmasıdır; eşitçilik (*equalitarianism*), başka bir anlatımla, her kişinin neredeyse aynı şekilde dikkate alınması olarak" değil (Pogge, 2006, s. 147). "Neden eşitlik?" sorusunun ilk bakışta çoğu insan tarafından "boşuna bir soru olarak" görüldüğü kabul edilmelidir (Sen, 1992, s. 12). Fakat eşitsizlikle beraber anılan olumsuzlukları saymaya başladığımızda bu sorunun gerekliliği ortaya çıkar. Gerçekten de eşitsizliğin, hangi alanlarda ve kimler arasında olduğunu da göz önünde tutarak, hem yarattığı sonuçlar açısından hem de doğası itibarıyla kötü olduğu iddia edilebilir. Yarattığı sonuçlar açısından kötü olduğu yönündeki iddiaların doğruluğunu göstermek görece daha kolaydır. Dünyamızın günümüzdeki durumuna bakmak önemli ölçüde yeterli olacaktır. Ancak eşitsizliğin doğası gereği kötü olduğunu iddia ettiğimizde işimiz daha zor olabilir; çünkü bunu göstermeye çalışırken, eşitliğin de doğası gereği iyi bir şey olduğunu göstermemiz büyük önem taşıyacaktır. Eşitliğe doğası gereği bir değer atfetmek ise çeşitli zorluklar içerir. Derek Parfit'in bu konudaki 'görme engelliler' örneği dikkat çekicidir. Parfit, bir topluluktaki bazı insanların görme engelli olduğunu, bazılarının ise olmadığını düşünmemizi ister. Şu açıktır ki, göremeyenler görenlere oranla dezavantajlı konumdadırlar. Şimdi bu dezavantajlı durumu ortadan kaldırıp, iki grubun durumunu eşitlemenin tek yolu, görme engellilerin görmesini sağlamak neredeyse olanaksız olduğuna göre, görenlerin gözlerini kör etmektir. Oysa böyle bir 'aynı düzeye indirme' kabul edilemez. Parfit, bu örnekten, "eşitliği desteklemenin yolunun, herkesi 'eşitleme' değil, her zaman dezavantajlıyı daha iyi hale getirmek olduğu" sonucunu çıkartır (Parfit, 1997, s. 111).

Parfit'in örneği gelirin adil dağılımı gibi konularda, gücünden bazı şeyler kaybedebilir. Çünkü herkesin az kazandığı (örneğin 10 birim) A toplumuyla, bir kısım insanın 15 birim, bir kısım insanın ise 300 birim kazandığı B toplumunu karşılaştırdığımızda, B toplumunda 15 birim kazananların A toplumunda 10 birim

kazananlardan gerçekten de daha ‘iyi halde’ olduklarını söylemek her zaman çok kolay olmayacaktır. Yine de Parfit’in örneği, bizi adaletin kapsamı hakkında düşündürdüğü için değerlidir. Metaların, bir başka deyişle kaynak, mal ve hizmetlerin hangi prensiplere göre dağıtılacağını konuşmadan önce belki de ‘hangi’ metaların dağıtım adaletinin kapsamı içine gireceğini tartışmamız gerekmektedir. Adalet için yaptığımız tanıma göre bazı metalar, söz konusu kapsama girmeyebilirler. Bu nokta da eşitlikle ilgili tartışmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Söz konusu noktayı, içinde bulunduğumuz ‘Eşitlik Kavramı’ başlığının ‘Nelerde Eşitlik Sorusu’ alt bölümünde ele almaya çalışacağız.

Rawls’a tam da söz konusu ‘eşitlik’ noktasında geri döndüğümüzde, onun öz-saygıyla ilgili görüşünün tezimizde ele aldığımız yoksulluk sorunu açısından önemli olduğunu belirtmeliyiz. Rawls’a göre en önemli ‘birincil toplumsal değer’, öz-saygıdır. Öz-saygı, öncelikle kişinin bir insan olarak kendi değerinin farkında olmasıyla bağlantılıdır. Ayrıca öz-saygı insanların “kendileri için iyi olduğunu düşündükleri şeylerin ve sahip oldukları yaşam planlarının önemli ve takip etmeye değer oldukları” konusunda kendilerini güvende hissetmeleriyle de ilgilidir (Vaughan, 2009, s. 170). Eğer bu güven sarsılırsa, insanlar ya hedeflerini takip etmekten vazgeçerler ya da bu hedefleri takip etmekten tatmin olmama noktasına gelirler. Çünkü insanlar, Rawls’a göre, “yaşamlarının değerli olduğunun ve eylemlerinin takdir edildiğinin başkalarınca kabul edilmesini arzularlar” (Rawls, 1972, s. 440-441). Hakkaniyet olarak adalet temelinde oluşmuş bir toplum vatandaşlar için iyidir çünkü böyle bir toplum vatandaşlar arasında hem karşılıklı saygıyı hem de tek tek bireylerde öz-saygıyı sağlar. Yönetimler, vatandaşlar arasında karşılıklı saygıyı ve bireylerde de öz-saygıyı sağlamak zorundadırlar, çünkü bu unsurlar bir toplumda işbirliğini arttırır ve ayrıca da kıskançlığı engeller. Öz-saygıyla ilgili olarak belirtilmesi gereken ilginç ve önemli bir başka nokta, insanın toplumsal yaşamı içinde kendine karşına duyduğu öz-itibar duygusunun (*self-esteem*) mal ve zenginliğin eşit dağıtımına değil, “öz-saygısını güçlendirecek temel hak ve özgürlüklerin eşit dağıtımına bağlı olduğudur” (a.g.y.s. 544).

İleride de ayrıntılı olarak tartışacağımız gibi, Rawls'un değindiği öz-saygı yokluğuna yol açan nedenler yoksulluk sorunu açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenleri özetleyecek olursak, insanlar eşitliğe iki açıdan önem verdiğini söyleyebiliriz. Öncelikle kendilerinin de diğer insanlar gibi sadece 'insan' olmalarından gelen bir değere ve onura sahip olmaları açısından. Bununla bağlantılı olarak, yaşam planlarının ve kendileri için iyi olduklarını düşündükleri şeylere duyulan saygı ve verilen önem açısından. Yoksulluk durumu yoksul insanlara, bu saygı ve önemin kendilerine duyulmadığını ve verilmediğini göstermesi açısından etik bakımdan önemli bir olumsuzluğa yol açar. Bir insan olarak yapısal olanaklarının hayata geçirilememesi, o insanın mutluluğa ulaşması önünde çok ciddi bir engel haline gelebilir. Dolayısıyla Rawls'un dikkat çektiği öz-saygı ve öz-saygı yokluğuna yol açan nedenler yoksulluğun ortaya çıkardığı etik ve insansal sorunları anlamada önem taşımaktadırlar.

Rawls'un görüşlerinin yoksulluk hakkındaki tartışma açısından bir diğer önemi de bize iki önemli gerçeği anımsatmış olmasıdır: Birincisi, insanların yoksulluğa düşmesine yol açan nedenlerin önemli bir kısmının "hak edişle bir ilgisinin olmadığını" göstermesidir (Vaughan, 2009, s. 176-177). İnsanlar kötü talihlerinden ve diğer bazı ahlaki açıdan rastgele faktörler sonucunda yoksullaşmış olabilirler. İkincisi, yoksulluk sorunu "sanıldığından daha karmaşık bir sorundur ve uygulanabilir çözümler bulmak zordur" (a.g.y.s. 177). Yoksulluk sorunuyla mücadelede devlet mutlaka rol almalı ve çözüme katkıda bulunmaya uğraşmalıdır. Aksi takdirde, "liberal kapitalist bir demokraside yoksulların durumlarının iyileştirilmesi şansı olmayacaktır" (a.g.y.s. 177).

John Rawls gibi modern liberalizmin bir başka önemli temsilcisi olan Robert Nozick'i, yoksulluk sorununa devlet müdahalesinin gerekliliği bağlamında incelemeye başlayabiliriz. Nozick'in, Rawls'a karşıt olarak, toplumsal düzeyden çok bireysel düzeyde adalete öncelik verdiği söylenebilir. Rawls'un toplumdaki en dezavantajlı kesimlerin refahının sağlanmasına verdiği öncelik ise Nozick tarafından reddedilir. Nozick'e göre, hakkaniyet olarak adalet fikrinin kendisi adaletsizdir. Nozick'in bu düşüncesinin temelinde, mülkiyetle ilgili konularda Locke'çu ideallere olan bağlılığını görebiliriz. Nozick, John Locke'un devlet, adalet ve özellikle de özel mülkiyetle ilgili görüşlerinden çok etkilenmiştir; teorisine tamamıyla bireyci bir pozisyondan başlar. Bu

pozisyona göre "bireyden başka hakiki bir siyasi özne yoktur ve sadece bireylerin hakları vardır" (Nozick, 1974, s. 32-33). Nozick, aynı zamanda Immanuel Kant'ın haklarla ilgili görüşlerinden de etkilenmiştir. Kant'ın bireylere kendilerinde amaç olarak saygı duyulması gerektiği fikrini, "özel mülkiyete sahip olma hakkına duyulması gereken saygı fikriyle birleştirmeye" çalışmıştır (Vaughan, 2009, s. 177).

Nozick'in yoksullukla bağlantılı duruşu da yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız genel felsefi duruşuyla uyumludur. Nozick özel mülkiyetin, özel mülkiyete sahip olmanın ve bununla bağlantılı toplumsal-siyasal eşitsizliklerin önemli bir özelliğine dikkat çekmeye çalışır: Bu unsurların tanımları gereği iyi şeyler olup olmadıkları tartışılabilir ama onları ortadan kaldırmaya çalıştığımızda mutlaka kendimizi birilerinin hakkını ihlâl ederken buluruz. Nozick'e göre böyle hak ihlâllerinden uzak durmanın ilk yolu 'minimum devlet' fikrini hayata geçirmektir. Böyle bir devlet ağırlıklı olarak, bir "gece bekçisinin" fonksiyonunu görecektir (Nozick, 1974, s. 162). 'Gece bekçisi' olarak devlet vatandaşlarını cinayet, hırsızlık, saldırı, sahtekarlık gibi olumsuzluklara karşı korumanın ötesinde bir role sahip olmayacaktır. Böyle bir devlet, örneğin, toplumda vatandaşlar arasında fırsat eşitliğini sağlamak için uğraşmayacaktır. Aynı anlayışa göre, yoksullar toplumda kendi başlarının çaresine bakmak zorundadırlar. Çünkü yoksulların gelirini arttırmak için dışarıdan yapılan her türlü girişim ya da devlet zorlaması, Nozick'in görüşüne göre "adaletsizdir ve hırsızlık anlamına gelecektir" (a.g.y.s. 166).

Sharon K. Vaughan, Nozick'in teorisine destek olarak almış olduğu hem Locke'u hem de Kant'ı yanlış yorumladığını öne sürer. Vaughan, iddiasını desteklemek için öncelikle Kant'ın bir toplumun yoksullukla nasıl uğraşması üzerine olan görüşlerine değinir. Kant, bir ülkede sadece devletin değil, zengin insanların da yoksulluk sorunuyla mücadelede sorumlulukları olduğu üzerine vurgu yapmaktadır (Vaughan, 2009, s. 180-181). Kant'a göre, toplumun varlığını sürdürebilmesi ve kamu yararının sağlanması için devletin, toplum içinde kendilerini geçindiremeyen insanların geçimlerini sağlamalarına yardımcı olmak gibi sorumluluğu bulunmaktadır. Zenginler de kamu yararını önemsemek ve korumakla yükümlüdürler. Çünkü kamu yararı ve toplumun devamlılığı zenginler için de yaşamsal önem taşımaktadır. Zenginler bir

anlamda varlıklarını bu kamu yararına ve toplumun devamlılığına borçludurlar. Bu borcun mantıksal sonucu olarak da yoksullara karşı sorumlulukları vardır. Kant, devletin zenginlerden yoksulların durumuyla ilgili olan beklentisinin doğasına yönelik de bir saptama yapmaktadır. Bu saptamaya göre devlet, zenginlerin yoksullara yapması gereken katkının "hayırseverlik temelli" olmasını beklemez; devlet, toplumdaki "ortak iradenin bir sonucu olarak" bu katkıyı bekler (a.g.y.s. 181). Yoksulların temel gereksinimlerini karşılayamamalarını engellemek, toplumun yoksullara olan bir borcudur. Devlet, Kant'a göre, yoksulların temel gereksinimlerinin karşılanabilmesi için gerektiğinde ticari faaliyetlerden ve hatta sahip olunan mülkiyetten vergi alabilir ve bu vergiyi yoksulları kendisinden yararlandırmak için kurulan bir fonda kullanabilir.

Vaughan'a göre Nozick'in Locke'u yanlış yorumlamasının temelinde ise Nozick'in Locke'taki haklar sıralamasını görememesi yatmaktadır. Locke öncelikle, tanrı tarafından koyulmuş olan Doğa Yasası gereği, insanların açlık ve yokluktan ölmelerine engel olma görevimizin bulunduğunu belirtir. Çünkü kimsenin açlıktan ve yokluktan ölmemesi Doğa Yasasının emrettiği bir şeydir. İnsanlar da bu yasaya uymakla yükümlüdürler. Zaten Locke'un siyaset felsefesinde yaşam ve özgürlük hakkı mülkiyet hakkını "öncelemektedir" (a.g.y.s. 181). Bunun sonucunda da hükümet, yoksullara yardım etme konusunda "temel bir göreve" sahiptir (a.g.y.s. 181).

Nozick'in çizmiş olduğu 'adaletli toplum' tablosuna da bir eleştiri yöneltilebilir. Nozick'in önerdiği toplumdaki 'minimum' devlet, anımsanacağı gibi, bir 'gece bekçisi' gibi davranmakta, dolayısıyla da bireylere ve sahip oldukları mülkiyete de aslında bir hayli sınırlı bir koruma getirmektedir. Böyle bir 'adaletli' toplum herkesin çok da sıcak bakmayacağı bir toplum olabilir. Çünkü söz konusu toplumda, devlet gelir dağılımı eşitsizliklerini engellemek için neredeyse hiçbir şey yapmayacağı için söz konusu eşitsizlikler toplumdaki herkesin güvenliğini tehdit edecek seviyelere ulaşabilecektir. Gelir eşitsizliklerinin üst düzeylere ulaştığı bir toplumda ayrıca hayırseverlik girişimleri de söz konusu gelir uçurumunu kapatmaya yetmeyecektir. Nozick, teorisinde klasik liberal düşüncenin ileri sürmüş olduğu 'sınırlı hükümet' fikrinin gerisine düşmüş gibi görünmektedir. Örneğin Adam Smith bir ülkede toplumun büyük çoğunluğu eğer yoksulsa böyle bir toplumun mutlu olamayacağını öne sürmüş ve yoksulluğun

azaltılması için gerekirse hükümetin araya girebileceğini belirtmiştir. Smith hatta daha ileri giderek, devletin "toplumun refahı için eğitim konularında öncülük etmesi gerektiğini" de bildirmiştir (a.g.y.s. 182-183). Adam Smith'in bu yaklaşımlarının izlerini Nozick'de göremeyiz. Nozick'in toplumu, Hobbes'un çizmiş olduğu 'doğal durum' tablosundaki toplumdan "yalnızca biraz daha güvenli" bir yer izlenimi vermektedir (a.g.y.s. 183).

John Rawls ve Robert Nozick'in teorileri her ne kadar birbirlerinden ayrılsalar da, aslında ikisi de yoksulluk konusu açısından çok önemli bir noktaya işaret etmektedirler. Bu nokta modern liberal düşüncenin yoksulluk sorunuyla ilgili olarak içinden çıkamadığı bir güçlüktür. Modern liberal düşüncenin başta toplumsal-siyasal alan olmak üzere birçok alanda günümüzde hâkim düşünce olduğunu anımsarsak, bu düşüncenin yoksulluk konusunda söz konusu güçlüğün içinden çıkamaması, yoksullukla mücadeleyi son derecede olumsuz şekilde etkilemektedir. Sözünü ettiğimiz güçlüğün temelinde modern liberal düşüncenin içinde bulunduğu bir ikilem yatmaktadır. Bu ikileme tezimizin ileriki aşamalarında, özellikle de Hüseyin Özel ve Meryem Koray'ın yoksulluk hakkında insan hakları bağlamında ifade ettikleri düşüncelerine değindiğimizde döneceğiz. Ancak ikilem eşitlik ve adalet kavramları üzerine çalıştığımız bu aşamada da önem taşımaktadır.

Modern liberal teorilerin yoksulluk sorunuyla ilgili içine düştükleri ikilemde, bir yanda Rawls gibi teorisyenlerin yoksulluğun sadece o yoksulluğu hak etmekle ilgili bir sorun olmadığı düşüncesi, öte yanda ise Nozick gibi teorisyenlerin eşitsizlikleri gidermek için müdahalede bulunmanın adaletli olmayan sonuçlar yaratacağı düşüncesi yer almaktadır. Rawls, daha önce de belirttiğimiz gibi, yoksulluğun nedenlerinin birçok durumda tamamıyla yoksul insanın dışında ve şansa bağlı olduğunu belirtmekte ve bu nedenlerin yarattığı olumsuz durumun da yoksullar adına minimize edilmesi gerektiğini söylemektedir. Buna karşılık Nozick, böyle bir minimize etme çalışmasının doğrudan ya da dolaylı olarak özel mülkiyetin kutsallığına tecavüzde bulunmak anlamına geleceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla yoksullara yardım etmenin gerekliliğini savunmakla özel mülkiyetin korunmasının gerekliliğini savunmak arasında düşülen ikileme bu iki liberal düşünür birbirinden bir hayli farklı yanıtlar vermektedirler. Her

ikisi de genel olarak liberal politik düşüncenin tarihsel süreç içinde savunmuş oldukları iki noktayı yoksulluk konusunda ön plana getirmekte, ancak bunu yaptıklarında da birbirlerinden çok farklı noktalara ulaşmaktadırlar. Bu durumun, modern liberal düşünce açısından önemli bir güçlük içerdiğini düşünüyoruz.

Modern liberalizmin bu önde gelen iki düşünür, Sharon K. Vaughan'ın deyişiyle, insanların "ahlaki eşitliği" (a.g.y.s. 185) konusunda da birbirinden farklı noktalara ulaşırlar. Vaughan, söz konusu ahlaki eşitlik konusunu şu soruyla analiz etmeyi dener: "İnsanların sadece doğaları gereği doğuştan eşit olduklarını düşünüyor muyuz?" (a.g.y.s. 185). Bu soruya, tezimizin ileriki bölümlerinde de değineceğimiz gibi, 'evet' yanıtını vermemiz gerekmektedir. Her insana sadece 'insan' olduğundan ötürü asgari bir saygı göstermeli ve onurunu korumalıyız. Nozick'in 'adaletli toplum' modeline baktığımızda bu 'ahlaki eşitliğin' varolmadığını görmekteyiz. Çünkü insanların "mülkiyetlerini korumanın ötesine geçmeyen bir toplumsal sözleşme, ahlaki eşitliği gözardı etmektedir" (a.g.y.s. 185). Nozick, liberal teorinin bireyci doğasına aşırı vurgu yapıyor gibi görünmektedir. Bu aşırı vurgu, insanların 'ahlaki eşitliğine' zarar vermekte, mülkiyetle ilgili eşitsizliklerin yarattığı etik sorunları görmezden gelmeye yol açmaktadır.

Öte yandan Rawls, bütün insanlar için adalet istememizi sağlayan bazı değerleri paylaştığımıza inanmak istemektedir. Bu değerleri gerçekten de paylaşıp paylaşmadığımız ise önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Gündelik hayatta elbette ki birçok insan adaletli olmak ve insanlara adil davranmak ister. Ancak burada daha önemli olan, adalet ve adil olmayla ilgili fikirler üretmek ve bunları toplumsal hayatta tartışmaya açmaktır. Rawls bunu yapmaya çalışmıştır. Bu çabası onu yoksulluk sorunuyla ilgili çözüm önerileri sunmaya da götürmüştür. Yoksullukla ilgili çözüm önerilerinin eleştirilebilir yönleri vardır ancak bir bütün olarak çabasının, Nozick'in yoksullukla mücadeleye etmeye karşı olan kayıtsızlığını göz önüne aldığımızda, yoksulluk tartışmasında bir hayli anlamlı olduğu söylenebilir.

Nelerde eşitlik sorusu

Yoksulluk konusuna felsefi bir açıdan yaklaşırken, kendimizi empirik gerçeklikten ayrı tutamayız. Her ne kadar normatif yargılarla, başka bir ifadeyle, şeylerin nasıl olduğuyla değil de nasıl olması gerektiğiyle uğraşıyor olsak da yargılarımız yoksulluk durumunun empirik bir kavrayışına dayanmak zorundadır. Bir başka deyişle, yoksulluğu etik kaygılarla değerlendirmede, söz konusu durumun empirik bir yapılandırılmasına da gereksinimimiz var. Bu yapılandırmayı sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmenin elimizde sağlıklı empirik verilerin bulunmasına bağlı olacağı çok açıktır. Hatalı empirik veriler, eldeki durumun empirik değerlendirmesinin de yanlış yapılmasına yol açacaktır. Eğer, yoksulluk tartışmasında felsefi yaklaşımlarımız empirik verilerden yararlanacaksa, bu veriler hatalı olduğunda felsefi yaklaşımımız da sorunlu olacaktır. Buna ek olarak, gereksindiğimiz empirik yapılandırma için eğer bazı ölçümler yapmamız gerekiyorsa, doğru birimleri ölçme gerekliliği de karşımızda durmaktadır. Bir başka deyişle, tam da neyi ölçmemiz gerektiğini iyi bilmeliyiz.

Yoksulluk tartışmasında felsefi yaklaşım, ekonomik ölçümlerden yararlanabileceği gibi, söz konusu ölçümleri sorgulayabilir de. Örneğin felsefe, yoksulluk ölçümlerinde sadece gelir temelli yaklaşımların geçerliliğine karşı kuşkucu olmuştur. Bu konuya tezimizin Giriş bölümünde değinmiştik. Buna ek olarak felsefe, yoksulluk sorununda ekonomik verilere bağlı olmanın riskleri üzerinde de durur. Bu risklerin akla ilk geleni, maddi gelirin farklı bağlamlarda çok farklı roller oynayabileceği gerçeğinin unutulabilmesidir. Bir başka deyişle, maddi gelir yorumlanmaya gereksinim duyan bir veridir. Tek başına alındığında, yoksulluk konusundaki her başlıkta, örneğin göreli yoksullukta, fazla anlam ifade etmeyebilir. Bir başka risk de ekonomik ölçümlerin bize sunduğu verilerin, ekonomik eylem ve politikaların olumsuz yönlerini maskeleyebilmesidir. Zarar unsuru, ölçüm sonucu elde edilen verilerde kendini her zaman göstermeyebilir. Son olarak, ekonomik ölçümlerin göreli yoksulluk konusundaki değerlendirmelerde yetersiz kalma olasılığı yüksektir. Örneğin ekonomik ölçümler sonucunda elde edilen veriler, göreli yoksulluğun birey üzerindeki psikolojik sonuçları hakkında fazla bilgi veremez.

Eşitliğin insanların esenliği açısından önemli olduğunu vurgulamak, felsefi bir yoksulluk araştırmasının en başta yapması gereken işlerden biridir. Çünkü bir ideal olarak eşitlik insanın yaşamında esenliğe ulaşmasındaki en önemli şartlardan biri olarak gözükmektedir. Bu iddiayı destekleyecek en önemli olgu, toplumda yer alan çeşitli eşitsizliklerin insan esenliği üzerindeki olumsuz psiko-sosyal etkilerdir. Ancak yukarıda sözünü ettiğimiz vurgulamaya ek olarak, eşitliğin tam olarak ne anlama geldiğini ve ona nasıl ulaşılacağını söylemek de gerekmektedir. Bu bağlamda hemen belirtmeliyiz ki, hangi toplumsal düzenin ideal eşitlikçi topluma en yakın düzen olduğunu söylemek de bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Yukarıda az önce belirttiğimiz, eşitliğin ne anlama geldiği ve ona nasıl ulaşılacağı soruları beraberlerinde "Nelerde eşitlik?" sorusunu getirmektedirler. Mal ve hizmetlerin hangilerinde ve ne ölçüde eşitliğin sağlandığı konusu, bir toplumun eşitlik ideali açısından değerlendirilmesinde önemli bir veri olacaktır. Dolayısıyla hangi toplumsal düzenin ideal eşitçi topluma en yakın olduğunun yanıtı da "Nelerde eşitlik?" sorusuna vereceğimiz yanıta önemli oranda bağlı olmaktadır.

Amartya Sen, her sosyal adalet teorisinin "Nelerde eşitlik?" sorusuna kendi bakış açısından yanıt verdiğini belirtir. Örneğin faydacı teorilere göre eşitlik, "insanların 'fayda' işlevi açısından eşit bir şekilde göz önünde tutulmalarıdır" (Sen, 1992, s. 23). Öte yandan Liberteryen teoriler ise "negatif haklardaki eşitliği, bir toplumda eşitliğin gerçekleşmesinin belirleyici ölçütü olarak değerlendirirler" (a.g.y.s. 23). Sosyal adalet teorilerinin ilgili konudaki bu yorum farklılıklarını Sen kısaca şu şekilde yorumlar: "Öyle görülüyor ki, eşitlik kavramı herhangi bir sabit içeriğin olmadığı boş bir form olarak karşımıza çıkmaktadır" (a.g.y.s. 24). Ancak bu duruma rağmen, Sen şu önemli anımsatmayı da gecikmeden yapar: "Önemli olduğu bir yerde eşitliğe değer vermek asla boş bir talep olarak görülmemelidir" (a.g.y.s. 24). Bu yüzden de, Sen'e göre, "eşitlikçilik anlayışı "Nelerde eşitlik?" sorusunu yanıtlamayı deneyen her sosyal adalet teorisinin başlangıç noktası olma durumundadır" (a.g.y.s. 12-23).

Yukarıda Sen'in eşitlikçilikle ilgili olarak vurguladığı nokta kanımızca özellikle de küresel adaletten konuşulduğunda önem kazanmaktadır. Adaletin kapsamını ulusal sınırların dışına çıkarıp evrensel ölçeğe taşırsak, tezimizde şu ana dek belirtmeye

çalıştığımız üzere, dünyamız günümüzde eşitlik idealinin en temel taleplerine bile yanıt verememektedir. Sosyal adalet evrensel bir talep olarak karşımızda durmaktadır. Bir dünya sorunu olan ve tezimizin ana temasını oluşturan yoksulluk da söz konusu durumun 21. yüzyıldaki en somut örneklerinden biridir.

'İnsanın kendi insani olanaklarını gerçekleştirebildiği ve hem zihinsel hem de fiziksel açıdan sağlıklı bir hayat yaşadığı bir durum' olarak tanımlayabileceğimiz esenlik kavramı, eşitlikçi adaletten söz ederken büyük önem taşımaktadır. Öncelikle belirtmeliyiz ki, "Nelerde eşitlik?" sorusunu yanıtlamaya çalışırken gündeme gelmesi kaçınılmaz olan eşitlikçi adaletin unsurları ne yazık ki basit bir şekilde, iyi bir yaşamın unsurlarına eşit olamamaktadır. Çünkü iyi bir yaşamın en önemli unsurlarını oluşturan arkadaşlık ve sevgi gibi öğeler, bir toplumdaki dağıtım mekanizmaları tarafından insanlara dağıtılabilen şeyler değildirler. Bundan dolayı da esenlik dediğimiz kavramın unsurlarıyla esenliğe ulaşmanın araçlarını birbirlerinden ayırmak durumundayız. Biz tezimizde eşitlikçi adaletten söz ederken, esenliği oluşturan unsurları değil, esenliğe ulaşmanın araçlarını daha çok gündeme getirmeye çalışacağız. Temel sorumuz, "Nelerde eşitlik?" sorusudur. Bu soru üzerine düşünürken iki önemli düşünür Amartya Sen ve Thomas Pogge'un teorilerine yer vereceğiz.

Ancak Sen ve Pogge'un görüşlerine yer vermeden önce, eşitlikçi adalet konusunda klasik liberal akımın önem verdiği ve "Nelerde eşitlik?" sorusunu yanıtlarken kullandığı bir eşitlik türüne kısaca değinmek istiyoruz: Fırsat eşitliği. Rawls'un da bir önceki bölümde değindiğimiz gibi, sosyal adalet teorisinde önem verdiği bu görüşe göre, bir toplumda her insan o toplumdaki kaynaklara, mevkilere, vs. ulaşmadaki 'yarışa' eşit şartlarda başlamalıdır. Burada kişisel yeteneğe bağlı olan eşitsizlikler dikkate alınmaz. Ancak bu tür kişisel yeteneklere bağlı olan eşitsizlikleri bir kenara koyarsak, kimse ayırımcılığa uğramamalı ve herkes söz konusu yarışın başlangıcında aynı noktada bulunmalıdır. Günümüz dünyasında fırsat eşitliği fikrinin hayata uygulanması konusundaki sorunlar yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Fırsat eşitliğinde yaşanan bu sorunlar yoksulluk konusunda da elbette ki merkezi bir öneme sahiptirler. Çünkü fırsatlarda yaşanan eşitsizlikler yoksulluğun hem ortaya çıkmasında

hem de derinleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Burada söz konusu tartışmanın ayrıntılarına girmeyeceğiz.

Amartya Sen'in yapabilirlikler yaklaşımı

Amartya Sen'in "Nelerde eşitlik?" sorusuna verdiği yanıt 'Yapabilirlikler' yaklaşımını içerir. Yapabilirlikler, var olan ekonomik ve siyasi sistemin insanlara sağlaması gereken özel tür özgürlükler olarak nitelendirilebilir. Sen, 'kapasiteler' olarak da çevrilebilecek yaklaşımını şöyle açıklamaktadır:

> Pek çok değerlendirici amaç bakımından uygun "alan'ın, faydalar (refahçıların iddia ettikleri gibi) ya da birincil değerler (Rawls'm talep ettiği gibi) değil, kişinin değer vermek durumunda olduğu bir yaşamı seçmesi için gerekli olan temel özgürlükler -kapasiteler- olduğunu bir süredir göstermeye çalıştım." Hedef, bireyin kendi amaçlarına ulaşmak için elde edeceği gerçek fırsat üzerinde yoğunlaşmaksa (Rawls'm açıkça tavsiye ettiği gibi) o zaman değerlendirmenin, sadece kişilerin ayrı ayn sahip oldukları birincil değerleri değil, aynı zamanda birincil değerlerin kişinin kendi amaçlarına ulaşma kapasitesine *dönüştürülmesini* belirleyen kişisel özellikleri de hesaba katması gerekecektir (Sen, 2004, s. 106).

Yukarıdaki ifadesinden de anlaşılacağı gibi Sen, belirli bir kişi için asıl önemli olan 'iyi'nin, o bireye özgü ve ona yaraşan işlevleri yerine getirmesi ve yaşamda koyduğu hedeflere ulaşabilmesidir. Ancak Sen gözardı edilmemesi gereken bir noktaya da dikkat çeker:

> Bir kişinin "kapasitesi" o kişinin başarması *mümkün olan* (italik bana ait, T.Ö.) alternatif işlev bileşimlerini anlatır. Bu durumda kapasite bir tür özgürlüktür; alternatif işlev bileşimlerini başarmak için gerekli olan temel özgürlük (ya da fazla formel olmayan biçimde, çeşitli yaşam tarzlarını gerçekleştirme özgürlüğü). Sözgelimi oruç tutan zengin bir kişi, yeme ve beslenme bakımından zorunlu olarak açlık çeken yoksul bir kişiyle aynı işlevsel kazanıma sahiptir, ancak birinci kişi ikincisinden farklı bir "kapasite kümesi"ne sahiptir (birincisi en iyi şekilde yemeyi seçebilir ve gayet iyi beslenebilirken, ikincisi bunu yapamaz) (a.g.y., s. 108).

Dolayısıyla yaşam hedeflerini gerçekleştirebilmenin sahip olunan 'kapasiteye' bağlı olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Yoksul bir insan istediği zaman 'en iyi şekilde yemek yemeyi' seçemez; bu özgürlüğe sahip değildir. Çünkü en iyi şekilde yemek yiyebilme kapasitesi kendisinde bulunmamaktadır.

Sen, mal ve hizmetlerin insanın yaşam kalitesi ve yapabilirlikleri açısından sadece araçsal değer taşıdıklarına da vurgu yapar. Özellikle de para başta olmak üzere, sahip olunan maddi unsurların insan esenliği için az miktarda öneme sahip olduğunu belirtir (a.g.y.s.134). Sen'in bu noktada, insanın ne yapıyor olduğuyla değil, daha çok insanın ne yapabileceğiyle ilgilendiğini söyleyebiliriz. Ne yapabileceğimiz, yapabilirliklerimizi yaşamımızda ne kadar işlevselleştirdiğimizle bağlantılıdır. Para, mal ve hizmetler sadece araçsal rol oynarlar. Ancak bu araçsal rolü azımsamanın da çok sağlıklı olmadığını düşünmekteyiz. Aristoteles'in 'dışsal iyiler' düşüncesini anımsarsak, yaşamda sahip olunan maddi unsurların insan esenliği üzerinde önemli bir etkisi olduğunu görürüz. Söz konusu pozitif özgürlükler, insanın erdemli bir hayat sürmesi üzerinde bile azımsanmayacak bir etkiye sahiptirler. Sen, para, mal ve hizmetlerin araçsal değer taşıdıklarını belirtir ancak görüldüğü kadarıyla, sözü edilen bu özel pozitif özgürlüklere sahip olmadıkça, insana yaraşır bir yaşamdan uzaklaşma riskimizin arttığını da kabul eder.

Amartya Sen'in yapabilirlikler yaklaşımında insanların ve onların içlerinde bulundukları şartların çeşitliliği de hesaba katılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu çeşitliliğe örnek olarak, insanların yaşadıkları yerleri verebiliriz. Şehirde yaşayan bir insanla, kırsal kesimde yaşayan insanın 'yapabilirlik kümeleri' aynı olmayacaktır. Ayrıca çevre kirliliğinin etkisi altında yaşayan insanlarla temiz bir yerleşim yerinde yaşayan insanlar da yapabilirlikler açısından aynı şekilde değerlendirilemeyeceklerdir. İçinde yaşanan şartlar ya da insanların doğuştan getirdiği bazı özellikler, insanlarda bazı özel gereksinimlerin doğmasına yol açabilecektir. Yapabilirlikler yaklaşımı bu farklılıkları dikkate almaya çalışmakta, aynı zamanda da herhangi bir sosyal adalet teorisinin sadece kaynakların azlığına ve çokluğuna değil, bu gibi farklılıklara da önem vermesi gerekliliği üzerine de vurgu yapmaktadır. Yapabilirlikler yaklaşımında kişisel tercihler de önemli bir yer tutmaktadır. Sen, liberal sayılabilecek bir yaklaşımla, yaşamda esenliğe ulaşmanın yolunun önemli oranda kişisel tercihlerden geçtiğini öne sürmektedir. Bir başka deyişle, "nesnel bir 'iyi'ye değil de, kişisel tercihlerle ortaya konulmuş 'iyi'lere vurgu yapılmaktadır" (a.g.y.s. 123-126).

Eşitçi adaletin kilit unsurunun yapabilirlikler olduğunu iddia etmek, dağıtıcı adalet düşüncesiyle örtüşür görünmektedir. Yapabilirlikler kavramı dağıtıcı adalette metaların, bir başka deyişle mal, hizmet ve kaynakların adil dağıtımı fikrine kolay bir şekilde tercüme edilebilir; dolayısıyla da bu başlık altına yerleştirilebilir. Teori bunun yanında, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi, insanların içinde bulundukları bağlamları dikkate alan yapısıyla, nesnel eşitlikçi düşünceyle 'bağlam-özgülcü' anlayışları kendi yapısında birleştirebilmektedir. Sonuç olarak, Amartya Sen'in yapabilirlik düşüncesi, insanların pozitif özgürlüklerine vurgu yaparak eşitlik kavramına yeni açılımlar getirmektedir. Gerçi yapabilirlikler yaklaşımı, örneğin yoksulluk konusunda, kendisine bakılarak politik kararlar alınması çok kolay olmayan bir teori olarak görünmektedir. Çünkü iyi yaşam anlayışları birbirleriyle çatışabilir ve insanların birbirlerinin yaşamlarına zarar vermelerine neden olabilir. Bu handikabına rağmen yapabilirlikler yaklaşımı, uygulanan politikaların amaçlarını ve sonuçlarını mümkün olduğunca evrensel bir iyi yaşam tanımı açısından çözümlemede ve değerlendirmede yararlı olabilecek bir teoridir. Çünkü insanların olanaklarının ne kadarını gerçekleştirebildiklerini ve 'birey' olarak değil, canlılar dünyasında özel bir yeri olan tür olarak 'insan'a yakışan bir yaşam sürüp sürmediklerini bu teoriye bakarak ölçebilmek, insanların iyi yaşam anlayışlarındaki farklılıklara rağmen mümkündür. Ancak yine de söz konusu yaklaşımla yoksulluk konusunda kendisine bakılarak politik kararlar almak ve bu kararları uygulamaya sokabilmek çeşitli nedenlerle çok kolay görünmemektedir. Tek bir örnek verilmesi gerekirse, sosyal politikaların diğer birçok ekonomik, politik faktörleri ikinci plana atarak sadece potansiyellere ve iyi yaşam anlayışlarına bakılarak oluşturulması uygulamada neredeyse olanaksızdır.

Thomas Pogge'un kaynaklar vurgusu

Küresel eşitsizlik tartışılırken, mallara ve kaynaklara vurgu yapmak alışılagelmiş bir yaklaşım biçimidir. Bu, anlaşılır bir vurgudur çünkü gerçekten de kimse yiyecek ya da su olmadan yaşamını sürdüremez. Söz konusu tutumun doğal bir sonucu olarak yoksulluk da çoğunlukla temel bazı malların yokluğu göz önüne alınarak tartışılır. Öyle ki, küresel düzeydeki eşitçi bir adaletin ana unsurunun temel mallar ve kaynaklar

olduğu sonucuna varılır. Bu yaklaşımın günümüzdeki en önemli temsilcisi olarak Thomas Pogge'u gösterebiliriz.

Thomas Pogge'un konuyla ilgili ana iddiasını, yoksulluk hakkındaki temel eseri olan *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları* kitabına ve diğer ilgili makalelerine bakarak bir cümlede şu şekilde özetleyebiliriz: 'Küresel yoksul' dediğimiz ve dünya nüfusunun önemli bir yüzdesini oluşturan insanların temel mallara ulaşmadaki başarısızlığı, bu insanlara zarar vermektedir (Pogge, 2006; Pogge 2011). Bu yaklaşımın belki de doğal bir sonucu olarak Pogge, ilgisini mutlak yoksulluk üzerinde yoğunlaştırmayı tercih eder. İnsanların düzgün bir yaşam sürebilmeleri için gerekli olan minimum şartların sağlanamaması Pogge'un odaklandığı temel nokta olarak karşımıza çıkar. Yetersiz beslenme, önlenebilir hastalıklar, en düşük düzeyde sağlık hizmetleri, yoksul insanlara zarar vermekte ve onları insanca bir yaşamdan uzakta tutmaktadır. Bu iddiasından sonra Pogge, mutlak yoksulluğun zengin ülkelerin küçük ve onlara mali yük getirmeyecek bir çabasıyla engellenebileceğini öne sürer.

> Refahları güvence altındaki insanların, bu şiddetli yoksulluk ve baskıyla ahlaken uzlaşmış olmaları muhtemelen pek şaşırtıcı değil, ancak, onların bunu nasıl ve neye dayanarak yapıyor olduklarını incelemek son derece heyecan vericidir. (…) Elli yıl önce, dünyadaki şiddetli yoksulluğun ortadan kaldırılması için küresel gelir dağılımında, ileri sanayi toplumlarının üzerine önemli fırsat maliyetleri yükleyecek büyük bir değişiklik yapılması gerekiyordu. Günümüzde ise gerekli değişiklik küçüktür ve gelişmiş ülkelerin fırsat maliyeti açıkça bellidir (Pogge, 2006, s. 147-148).

Pogge, yoksulluğun giderilmesinde temel mallara ve kaynaklara vurgu yapan yaklaşımını sunarken konuya, Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesindeki sosyal ve ekonomik haklara atıfta bulunarak girer.

> "Bir kimsenin, kendisinin ve ailesinin sağlık ve esenliği için uygun gıda, giyim, ev ve tıbbi bakım içeren bir yaşam standardına sahip olması" (İHEB, 25. madde) gibi sosyo-ekonomik haklar, kesinlikle hâlâ en fazla yerine getirilmeyen insan haklarıdır. Bu hakların yaygın olarak yerine getirilmemesi, demokrasiyi, davaların yürürlükte olan kanunlar gereğince ele alınmasını ve hukukun üstünlüğünü talep eden medeni ve siyasal insan hakları küresel eksikliklerinin açıklanmasında temel bir öneme sahiptir (a.g.y.s. 147).

Pogge'un insan haklarına yaptığı vurguya bakarak, küresel adaletin sağlanmasının önemli oranda, insan hakları belgelerinde ifade edilmiş minimum standartların yerine getirilmesine bağlı olduğunu düşündüğünü söyleyebiliriz. Pogge'un bu tutumunu doğru buluyoruz. Buna ek olarak Pogge, insan esenliğinde temel mallara ve kaynaklara ulaşabilme ve onlara sahip olmanın çok önemli olduğunu iddia etmesine rağmen onlara sahip olmakla esenliğin aynı anlama gelmediğini de görebilmektedir. Ayrıca, düzgün bir yaşam için gerekli olan minimum kaynaklara sahip olmak, rahatlıkla görülebilir ki, insan esenliği için gerekli olan bütün şartlara sahip olmak anlamına da gelmemektedir. Üstelik bu iki kavram (kaynaklar ve esenlik) arasındaki bağlantı bir durumdan diğerine değişebilmektedir. Tabii ki, neredeyse hiçbir şeye sahip değilken bir şeylere sahip olabilme olanağını yakalamak, insan esenliği üzerinde büyük etkiler yapacaktır. Açlık çeken ve barınacağı evi olmayan bir insana yemek ve ev sağlamak, o insanın esenliğini önemli oranda arttıracaktır. Ancak yeni kaynaklara erişim daha üst seviyelerde, insan esenliği üzerinde her zaman aynı etkiyi yapmayacaktır. Bir yerine iki eve sahip olmanın esenliği önemli derecede arttırma konusunda hiçbir zaman garantisi olamayacaktır. Benzer şekilde, toplumsal ihtiyaçların giderek karmaşıklaştığı bir toplumda, insanlara sağlanan kaynaklar çoğu durumda sadece eski durumlarını korumalarına yardımcı olacak; ama yeni ihtiyaçların karmaşıklaşmasının getireceği sorunlara pek çözüm olamayacaktır.

Yukarıdaki nedenlerden ötürü Pogge'un kaynaklar vurgusunun "Nelerde eşitlik?" sorusu için güçlü bir yanıt olduğunu söyleyebiliriz. Vurgunun sosyal ve ekonomik haklara yapılmış olması, yoksullukla mücadelede ileri atılmış bir adım olarak rahatlıkla değerlendirilebilir. Pogge, küresel bir adaletin en önemli ölçütünün insan hakları olduğunu göstererek ve bunu net bir şekilde ifade ederek tartışmaya önemli bir katkıda bulunmuştur. Pogge'un tablosunda insan hakları, özellikle de sosyal ve ekonomik hakların hayata geçirilmesi için gerekli olan mal ve kaynakların minimum temelinin şartlarını belirlemektedir. Dolayısıyla insan hakları, yoksulluk tartışmasında belirleyici bir konuma getirilmiş olmaktadır. Bu yaklaşım, önümüzdeki bölümlerde de görüleceği gibi, tezimiz açısından büyük bir öneme sahip olacaktır. Yoksulluk tartışmasında son derecede önemli bir yer tutan "Nelerde eşitlik?" sorusunun yanıtını verirken sağlık ve eğitim gibi konularda eşit haklar bakımından eşitlik kanımızca yaşamsal önemdedir.

İnsana yakışan bir eğitim ve sağlık hizmeti alma hakkında eşitliğin, asıl olarak nelerde eşitliğin sağlanması gerektiği konusundaki sorunun yanıtı olduğunu düşünüyoruz. Bu yanıta tezimizin Üçüncü Bölümünde ve Sonuç bölümünde tekrar ayrıntılı olarak değineceğiz.

Küresel Adalet Sorunu

Tezimizin "Yoksulluk Karşısında Adalet" ismini taşıyan ikinci bölümünün ilk alt başlığında eşitlik konusu incelenmeye çalışıldı. Bu incelemede iki noktaya vurgu yapıldı: Sosyal adaletle ilgili felsefi teorilerin eşitlik konusunu nasıl ele aldıkları ve hangi metalarda eşitliğin sağlanması gerektiği sorunu. Söz konusu alt başlıklarda, tezimizin en önemli temalarından biri olan yoksulluk-sosyal adalet ilişkisinin izi sürülmeye devam edildi. Bu amaç doğrultusunda, tezin birinci bölümünde incelenmiş olan gelişme kavramına ek olarak, eşitlik kavramı da yoksulluk bağlamında çözümlenmeye çalışıldı.

Tezimizin ikinci bölümünün bu ikinci alt başlığında ise adalet konusuna, ilk alt başlığa oranla daha doğrudan değinilecektir. Konunun ele alınmasında küresel boyut ağırlıklı olarak dikkate alınacaktır. Buradaki amaç, yoksul olmayan ülkelerdeki birey ve kurumların yoksulluğun nedenlerinde oynadıkları rolleri incelemektir. Başlığın üç önemli sorusu şunlar olacaktır: Küresel adaletin kapsamına genel olarak neler girer? Yoksulluk bağlamında, küresel düzendeki politik güç ilişkilerinin rolü genel olarak nedir? Küresel kurumların reformasyonu nasıl olabilir? Bu üç sorunun yanıtlanmasının, küresel düzende neyin 'adaletsiz' olduğunu göstermesi açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Küresel adaletle ilgili bölümümüze başlarken, adalet kavramının çeşitli tanımlarına kısaca da olsa bakmakta yarar vardır. Bedia Akarsu'nun *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'ne göre en dar anlamda adalet, "yargıcın niteliği olarak, yürürlükte olan hukuk yasalarının kesin bir uygulanması"dır (Akarsu, 2015, s. 17). Bu noktada Akarsu, adaletin söz konusu en dar anlamına önemli bir ek yapar: "Ancak bu uygulama, insan yaşamındaki durumların ve ilişkilerin sonsuz çeşitliliği ve karmaşıklığı içinde, çok kesin ve en yüksek adalet olarak görülmek istenirse, en büyük adaletsizliğe de dönüşebilir; bu

yüzden ölçülü sağduyuyla tamamlanmak zorundadır" (a.g.ys. 17). Adaletin daha geniş ve biçimsel bir anlamı ise "doğru olarak kabul edilmiş olanda uzlaşma"dır (a.g.y.s. 17). Bu anlamın bir ek boyutu da adaletin "herkesin hakkının yasalarla tanınmış olması"dır (a.g.y.s. 17). Akarsu, adalet için verdiği en geniş kapsamlı tanımda ise Platon ve Aristoteles'e göndermede bulunur. Bu tanımda adalet, "Platon ve Aristoteles'ten beri, herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme demek olan bir anaerdem (doğruluk)" şeklinde ifade edilmektedir (a.g.y.s. 17).

Adalet fikri ahlak, hukuk ve siyaset felsefesinde merkezi öneme sahiptir. 'Adalet', bireylerin eylemlerine, yasalara ve kamusal politikalar başta olmak üzere birçok unsura uygulanır. Bu uygulama sırasında eğer bir unsurun 'adaletli olmadığını' düşünüyorsak bu, bizim o unsuru, örneğin bir insanın eylemini, reddetmemiz için bize kuvvetli ve hatta 'kesin' bir neden verir. Klasik zamanlarda 'adalet', dört temel erdemden bir tanesi, hatta en önemlisi olarak sayılmıştır. Modern zamanlarda ise John Rawls onu "toplumsal kurumların ilk erdemi" olarak tanımlamıştır (Rawls, 1971, s. 3). Adaletin öncelikle hangi alana ait olduğu sorusu ise adalet konusunda önemli bir tartışma konusudur. Örneğin, adaletin öncelikle ve en önemli olarak hukukun bir özelliği olduğunu öne sürenlerin sayısı bir hayli fazladır. Ancak belki de bu tartışmada izlenebilecek en yapıcı tutum, adaletin birçok alana adeta kök salmış olduğunu kabul edip, her alandaki adalet formlarına ayrı ayrı eğilmek olacaktır.

Tezimiz açısından, adaletin küresel boyuttaki tartışmalarda aldığı form önemlidir. Çünkü küresel bir sorun olan yoksulluk üzerine çalışıyoruz. Dolayısıyla 'küresel adalet' ve onunla bağlantılı olarak 'küresel adaletsizlik'ten ne anladığımız tezimizdeki yoksulluk çalışmasında büyük önem taşımaktadır. Küresel adaletten ne anladığımızı kısaca açıklamak için öncelikle 'küresel adalet' ve 'uluslararası adalet' kavramlarının karşılaştırılmasından yararlanacağız. Uluslararası adalette merkezi ilgi unsuru ulus ya da devlettir. Dolayısıyla uluslar ya da devletler arasındaki adalet odaktadır. Küresel adaletin alanında ise öncelikle uluslar ya da devletler arasındaki adalet konuları tanımlanmaya çalışılmaz. Daha çok, dünyadaki bütün insanların arasındaki adalet ilişkilerinin nelerden oluştuğu araştırılmaya çalışılır. Küresel adaletin merkezi ilgi unsuru insanlardır, ulus ya da devletler değil. Küresel adalet dünyada

insanlar arasında varolması beklenilen hakkaniyetin neler içereceğinin hesabını çıkartmayı hedefler. Bu insanları ve onların başka insanları ilgilendiren davranışlarını ele alırken de söz konusu insanların devlet ya da ulus aidiyetliklerini birincil önemde dikkate almaz. Bu durum, küresel adaletin insanların ulus düzeyinde sahip oldukları zorunluluklarıyla hiçbir şekilde ilgilenmediği anlamına gelmemektedir. Ancak küresel adalet, görev ve sorumluklar konusunda daha geniş bir özneler düzenlemesini göz önünde bulundurur.

Küresel adaletin ne olduğunu biraz daha açabilmek için, herhangi bir sorunun ne zaman küresel adalet sorunu olarak değerlendirilebileceğini kısaca incelemek istiyoruz. Bir sorunun küresel adalet sorunu olarak değerlendirilmesi için şu dört şarttan en az birisinin sağlanmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz: Tek bir ülkede ya da birden fazla ülkede yer alan öznelerin, kurumların eylemleri ya da meydana gelen bir uygulamanın ya da etkinliğin sonuçları başka bir ülkedeki ya da ülkelerdeki yaşayanları olumsuz bir biçimde etkiliyorsa; bir önceki çerçevede ortaya, negatif bir etki değil de, bir yarar ya da herhangi bir zararın azalması çıkıyorsa; bir ülkedeki öznelerin diğer ülkedeki öznelerin esenliği adına bazı etik kaygılar taşıyan önlemler alma zorunluluğu içinde olması; bir ya da birden fazla ülkedeki yaşayanları etkileyen bir sorun diğer ülkelerin işbirliği olmadan çözülemiyorsa.

Bu noktada, adalet ve küresel adalet hakkında yukarıda verilen giriş niteliğindeki bilgileri göz önünde tutarak küresel adalet konusunu ve yoksullukla olan bağını daha yakından incelemeye çalışalım. Bu incelemede öncelikle ‘güç’ kavramı üzerinde yoksulluk bağlamında genel olarak duracağız.

Küresel güç yapıları ve güç ilişkileri

Thomas Pogge, sosyal adalet için gerekli olan iki asgari gereklilikten söz ederken konuya şu şekilde girer:

> Ben şöyle bir izlenime kapılıyorum: Küresel ekonomik düzenimiz, herhangi bir ulusal ekonomik düzen için şart koştuğumuz iki önemli asgari gerekliliği karşılamamasına rağmen, zengin ülkelerdeki birçok insan, bu küresel düzenin yeterince adil olduğunu düşünüyor. Birinci asgari gereklilik şudur: En azından adaletin izin verdiği sınırlar dahilinde toplumsal kuralların, bu kuralların mecburi kılındığı kimselerin herhangi bir büyük çoğunluğu tarafından gerçekleştirilecek

> barışçı bir değişimden sorumlu olması gerekir. (…) İkinci asgari gereklilik ise, yaşamları tehdit eden önlenebilir yoksulluğun önlenmesi gerektiğidir. Bir ekonomik düzenin mümkün olduğunca, katılımcılarının en temel standart ihtiyaçlarına ulaşabilecekleri bir ekonomik dağılımı sağlayacak şekilde yapılandırılmış olması gerekir (Pogge, 2006, s. 153).

Güç konusu bağlamında, zaten çok net olan ikinci kriteri bir kenara koyacak olursak, birinci kriter bizi önemli bir noktaya yönlendirir: Pogge, yoksullukla bağlantılı adalet sorununun sadece, Rawls ve benzer düşüncedekilerin öne sürdüğü gibi, dağıtımla ilgili değil, küresel demokrasiyle ilgili bir sorun olduğunu düşünmektedir. Hatta daha da ileri gidersek, yoksullukla bağlantılı adalet sorunu önemli oranda gücün yanlış kullanımıyla çok yakından bağlantılıdır. Bu bağlamda, bir dünya sorunu olarak yoksulluğun aslında gücün küresel düzeyde yanlış kullanımı sonucunda ortaya çıkıp geliştiği bile söylenebilir. Söz konusu iddiamıza ilerideki bölümlerde tekrar dönüp, onu daha ayrıntılı bir şekilde işlemeye çalışacağız.

Güç kavramını ele alırken, her ikisi de İngilizcede *power* terimiyle karşılanan erk ve güç ayrımına kısaca değinmekte yarar vardır. *Power* terimi, biraz da Foucault'cu bir anlayışla, erk olarak çevrildiğinde ifade edilen anlam, "fiziksel güçten ayrı olarak düşünülen, bedensel, ruhsal, tinsel yönden biçimleyici ve etkileyici herhangi bir güç" olmaktadır (Akarsu, 2015, s. 71). Böylesi bir anlamın tezimizdeki güç kavramıyla hiçbir ilgisi olmadığı söylenemez. Ancak yine de adalet teorileri kapsamında yapılan bir tartışmada güç sözcüğünün anlam kapsamının bir miktar sınırlanması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu sınırlama da gücün açık ve görünür kullanımını incelemeye ağırlık vermek şeklinde olacaktır. Bir başka deyişle, gücün meşruluğuyla bağlantılı bir boyut üzerine düşünmek şeklinde olacaktır. Burada da *power* teriminin 'erk'ten farklı olarak karşılanması devreye girecektir. Terim bu şekilde öncelikle, "fiziksel, düşünsel ve ahlaksal bir etki yapabilme ya da bir etkiye direnebilme yeteneği" (a.g.y.s. 90) şeklinde ifade edilebilir. Buna ek olarak *power* terimi, meşruluk konusuyla belki de daha ilgili bir biçimde, "bir şeyin yapılmasını tüzeyle, anlaşmayla değil de baskı yoluyla sağlayan etkinlik" olarak da karşılanabilir (a.g.y.s. 90). Biz tezimizde güç kavramından söz ettiğimizde *power* teriminin bu şekliyle karşılanmasını daha çok dikkate alacağız. Öte yandan, 'yasallık' terimini değil de 'meşruluk' terimini tercih etmemizin nedeni ise, etik

açıdan doğru olanla hukuki açıdan doğru olan arasında bazı durumlarda ortaya çıkabilecek olan gerilime verdiğimiz önemdir. Kısaca 'yasaya uygunluk' olarak değerlendirilebilecek yasallık terimi, söz konusu yasaların etik açıdan yanlış olmaları durumunda, bu tezdeki amaçlarımız bağlamında sorunlar yaratabilecektir. Oysa, sadece varolan yasaya uygunluktan daha fazlasını içerdiğini düşündüğümüz meşruluk terimi, tartışmamız için gerekli olan etik açıdan doğruluğa da kanımızca vurgu yapmaktadır. Bu yüzden de eğer 'gücün açık ve görünür kullanımından söz edildiğinde aslında gücün meşruluğu konusuna girdiğimizi' belirtiyorsak, burada kast ettiğimiz, aslında gücün etik açıdan doğru kullanımıyla ilgili bir konuya girilmesidir.

Güç kavramıyla ilgili tartışmamızda öncelikle sözünü edeceğimiz güç türü 'politik' güç olacaktır. Sosyal adaletle bağlantılı olarak, politik gücün üç boyutundan söz etmeye çalışacağız. Birinci boyut, hükmetme gücü olarak değerlendirilebilir. Bir başka deyişle, politik gücün en tanıdık ve geleneksel unsurlarını içeren boyut. Bu unsurlara örnek olarak, başkaları üzerinde etkili olacak kararlar vermek, kural ve yasaları yapıp onları gerekli organlardan geçirmek ve çatışma durumlarında ne yapılacağına karar vermek olarak gösterilebilir. Söz konusu boyutta küresel adalet konusu açısından en önemli sorun, daha önce de belirttiğimiz gibi, bir ülkenin verdiği kararların başka ülkelerdeki bireylerin yaşamlarını etkileyebilme kapasitesidir. Sözünü ettiğimiz bu sorunun açılımları üzerinde örneklerle daha ayrıntılı bir şekilde ileride duracağız.

Politik gücün ikinci boyutunda karşımıza, kural ve yasaların 'nasıl' oluşturulacağını belirleme gücü sorunu çıkar. Kural ve yasa oluşturma bir yönüyle belli bir müzakere süreci olarak görünmektedir. Bu süreçte de farklı aktörlerin sahip olduğu politik güç belirleyici rol oynayabilmektedir. Hemen belirtmeliyiz ki, politik gücün bu boyutunda vurgulamak istediğimiz, kural ve yasaların içeriğini oluşturmaktan ziyade, o içeriğin oluşturulma prosedürünün ne şekilde belirlendiğidir. Örnek verecek olursak: İki ülke arasındaki ticareti düzenleyen bir anlaşmanın hazırlanma sürecinde, ülkelerden biri diğer ülkeyi müzakereler sırasında çeşitli şekillerde "rahatsız ya da tehdit ederek" anlaşmanın oluşturulma sürecini, örneğin süreci hızlandırmak için, "yönlendirebilir" ve böylelikle de sahip olduğu politik gücü meşru olmayan bir şekilde kullanmış olabilir

(Jawara & Kwa, 2003, s. 249). Bu gibi durumlarda, anlaşmanın içeriğinin adil olduğunu söylemek başka, bu anlaşmanın oluşturulma sürecinin adil olduğunu söylemek daha başka bir şey olacaktır. Üstelik, her ne kadar aralarında nedensel bir bağın olduğunu söyleyemesek de bu gibi konularda sürecin adilliği, sonuçların adilliğini sıklıkla etkilemektedir.

Politik gücün üçüncü boyutunu ikinci boyutun bir tamamlayıcısı olarak değerlendirebiliriz. Burada, varolan kural, yasa ve anlaşmaları yorumlama, gevşetme ve gerekli görüldüğünde onları çiğneme gücünden söz etmekteyiz. Jawara ve Kwa, politik gücün üçüncü boyutuyla ilgili problem hakkında etkileyici bir örnek vermektedirler (a.g.y.s. 153-154): Dünya Ticaret Örgütü, tıbbi patentlerle ilgili sınırlamaların istisnai durumlarda, örneğin ulusal bir acil durumda gevşetilebileceğini, hatta duruma göre askıya alınabileceğini karara bağlamıştır. Bu karar, ilgili sözleşmelerde net bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak Güney Afrika Cumhuriyeti, ülke sınırları içinde HIV virüsünün hızlı bir şekilde yayılmasını bir an önce engellemek için jenerik ilaçlar üretmeye başladığında ABD hükümeti ve uluslararası ilaç şirketleri, Dünya Ticaret Örgütünün tıbbi patentlerle ilgili aynı yasalarına dayanarak Güney Afrika Cumhuriyeti'ne karşı kampanya başlatabilmişlerdir. Jawara ve Kwa, bu kampanyanın başarıyla sonuçlandığını belirttikten sonra 2001 yılından bir örneğe değinirler (a.g.y.s. 155): Güney Afrika Cumhuriyeti'ne karşı patent yasası ihlali gerekçesiyle kampanya başlatan ABD, 2001 yılında 11 Eylül saldırıları sonrasında ülkede şarbon mikrobunun yayılmasına karşı önlem olarak, istisnai durum gerekçesiyle, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin yaptığına benzer bir uygulamaya gidebilmiştir.

Politik güçten farklı bir güç türü olan 'ekonomik' güç de meşruluk tartışmalarına katılabilecek bir konu olarak görünmektedir. Üstelik ekonomik gücün meşruluğunun son yıllara kadar politik gücün meşruluğu kadar yoğun şekilde ele alınmadığını görmekteyiz. Pinzani bunun nedeninin, ekonomik gücün meşruluğunun gösterilmesi gereğine olan inancın, politik gücün meşruluğunun gösterilmesi gereğine olan inanç kadar kuvvetli olmamasında yattığını belirtir (Pinzani, 2005, s. 172-175). Pinzani'nin bu iddiasını Mc Murty, serbest piyasada yapılan her türlü anlaşmanın, "politik güçler devreye girip işe karışmadığı sürece özgür -dolayısıyla da meşru- sayılmasına yönelik

önyargıyı" vurgulayarak destekler (McMurty, 1998, s. 128). Ancak empirik veriler, özellikle de çok yoksul insanlar ve ülkeler söz konusu olduğunda serbest piyasadaki anlaşmaların hiç de meşru olmadığını gösterebilmektedir.

Adalet konusunu küresel boyutta ele alan teoriler için güç konusunun çözümlenmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü eşitsiz güç ilişkileri kendilerini etik boyutu olan sorunlarda gösterirler. Örneğin, Afrika ülkelerindeki yoksulluğu önleme ve dolayısıyla da insanların yaşam standartlarının yükseltilmesi konusunda kendisine önemli bir rol biçilen Dünya Bankasıyla ilgili olarak bu bağlamda eleştiriler gelmektedir. Bankanın, Afrika'daki yoksul ülkelerin çıkarlarını değil, öncelikle uluslararası yatırımcıların çıkarlarını kolladığı öne sürülmektedir. Bununla birlikte, uluslararası yatırımcıların çıkarlarına Afrika ülkelerindeki yoksul insanların çıkarlarından daha fazla önem verildiği iddiaları, empirik verilerle de desteklenmektedir. Dünya Bankası söz konusu eleştirilere karşı direnç göstermekte ve sonuçta bu eleştirilerin içeriğini dikkate almamaktadır. Bu direncin temelinde kendisinin öncelikle ekonomik bir örgüt olduğunu düşünmesinin yattığını öne sürebiliriz. Her ne kadar bu düşünce özünde doğru ise de, söz konusu örgütün aldığı kararların insanların yaşamlarının ve esenliklerinin üzerinde doğrudan etkisi olduğu düşünülürse, Dünya Bankasının hukuki açıdan olmasa da etik açıdan sorgulanması gereği ortaya çıkar. Afrika'daki insanların yaşamları üstünde önemli etkisi olan bir kurumun, üzerinde etkisi olan insanlar tarafından hiçbir şekilde denetlenemeyip, vermiş olduğu kararların değiştirilememesi etik bir sorun olarak karşımıza gelmektedir. Dünya Bankası örneğinin de ışığında, küresel adalet konusunda güçle ilgili sorulması gereken sorunun iki şekilde sorulabileceğini düşünüyoruz: Öncelikle, gücün küresel düzeyde etik açıdan doğru kullanımı nasıl olabilir? Ayrıca, güç dengesizlikleri küresel ölçekte ne ölçüde düzeltilebilsin ki, herhangi bir kurum ya da birey, diğerleri karşısında aşırı güç kullanımında bulunamasın?

Adil olmayan güç yapılarıyla ilgili sorunlar, kaynakların dağıtımıyla ilgili konuları da etkilemektedir. Dolayısıyla, gücün meşruluğu sorusuyla kaynakların adil dağıtımı sorusu birbirleriyle yakından bağlantılı hale gelmektedir. Kaynakların adil dağıtımından söz ettiğimizde, 'dağıtıcı adalet' konusunun alanına girmekteyiz. Dağıtıcı

adalet liberal teoride, "toplumun ya da dağıtımla ilgili siyasal odakların, piyasa sisteminin beraberinde getirdiği şartlar altında çeşitli düzenlemeler yaparak, herkesin adil bir gelir elde etmesi ve kaynaklardan adil bir şekilde yararlanması" olarak ifade edilir (Vaughan, 2009, s. 111). Bu tanımda 'adil' olandan ne anlaşıldığı elbette ki tartışmaya açık bir konu olarak önümüzde durmaktadır. Öyle görünüyor ki, adil gelir ve kaynaklara adil ulaşımdan söz ederken sorun, piyasaya ne kadar müdahale edilmesi gerektiğinde yoğunlaşmaktadır. Vergilendirme, sermaye birikimini sınırlandırma gibi önlemleri piyasaya müdahale yöntemlerinden en önemlileri olarak sayabiliriz. Bu yöntemlerin tek tek ülkelerdeki ve dünyadaki insanların genel refahı açısından uygulanabilirlikleri, adil gelir ve kaynaklara adil ulaşım konularında merkezi öneme sahip olarak gözükmektedir. Örneğin piyasaya herhangi bir şekilde müdahalenin dünya genelinde yoksulluğun önünü açabileceğini iddia edenler vardır. Sözünü ettiğimiz endişelerin belirgin bir biçimde Hayek'in piyasanın doğası hakkındaki radikal yaklaşımında yansıtıldığını söyleyebiliriz. Hayek, piyasanın beraberinde getirdiği sonuçların adaletle ilgili tartışmalara konu edilemeyeceğini öne sürmektedir. "Bütünüyle doğal, bir başka deyişle kendiliğinden olan piyasa düzeninde adaletin sahip olduğu herhangi bir erdem yoktur" (Hayek, 1973, s. 17-19). Bu anlayışa göre, 'adil' olan zaten piyasa sisteminin bize sunduğudur. Dolayısıyla adil olanın ne olduğunu anlayabilmek için, kendisine müdahale edilmemiş "ideal piyasaya bakmak yeterli olmaktadır" (a.g.y.s. 17-19). Piyasanın ne kadar 'kendiliğinden' ya da 'doğal' olduğu ise ayrı bir tartışma konusudur ve tezimizin kapsamı dışındadır.

Piyasanın kaynakların dağıtımı konusunda tüm önceliğe sahip olduğu ve/veya doğal, kendiliğinden olduğu kabulleri günümüzde gittikçe daha sık bir şekilde reddedilmektedir. Bu reddedişin önemli adlarından biri olan Thomas Pogge, adalet teorilerinin dağıtıcı adalete öncelik vermeleri gerektiğini savunmakta ve dağıtıcı adaletin de "piyasa da dahil olmak üzere bütün dağıtımdan sorumlu mekanizmaların üzerlerinde yükseleceği temel kuralları belirleyen bir unsur olarak anlaşılması gerektiğini" öne sürmektedir (Pogge, 1989, s. 17). Pogge bu uğurda çeşitli eserlerinde, örneğin, devlet tarafından yapılması gereken belirli düzeydeki bir vergilendirmeyi toplumsal düzenin en önemli kurallarından biri olarak değerlendirmektedir. Öyle ki söz konusu verginin, "piyasa işlemlerinden elde edilen gelirin belirli bir yüzdesinden

alınmasını" öngörmektedir (a.g.y.s. 16-20). Açık bir şekilde görülmektedir ki, Pogge varolan piyasa sistemi içinde bir yeniden dağıtımı öngörmektedir.

Pogge'un yukarıda öngördüğü yeniden dağıtım, konumuz açısından önem taşımaktadır. Çünkü yeniden dağıtım sadece piyasaya karışmak ya da karışmamak bağlamında değil, esas olarak her türlü ekonomik etkinliğin temelinde yatacak kuralların belirlenmesi bağlamında ele alınmalıdır. Yeniden dağıtım, küresel sistemin kurucu ilkelerinden biri olmak durumundadır. Ancak bu ilkeden söz ederken belki de asıl önemli olan, piyasanın dağıtım açısından denetlenmesinin olup olmaması değil, bu denetimin kimler tarafından, nasıl ve kimlerin yararına yapıldığıdır.

Küresel güç yapıları ve güç ilişkilerinin bir dünya sorunu -bir başka deyişle küresel adalet sorunu- olarak yoksullukla ilişkisini kurmanın önemi tezimiz açısından büyüktür. Adalet konusunun yoksulluk sorununda öncelikle küresel boyutta ele alınması gereğini belirtmiştik. Söz konusu gereklilik öncelikle, varolan küresel güç dengelerinin hep belirli öznelerin ya da bu öznelerin etkisi altındaki uluslararası kurumların hukuksal ve siyasal düzenlemeleri sayesinde oluştuğu ve sürdüğü gerçeğinden çıkmaktadır. Günümüzde bu güç dengeleri, düzenlemelerin sözünü ettiğimiz doğasından ötürü hep belirli bir grubun çıkarlarını korumakta, bu grubun dışındaki insanları adeta o gruba tâbi kılacak bir durumun oluşmasını sağlamaktadır. Söz konusu çıkarlar neredeyse tamamıyla ekonomik çıkarlardır ve bu çıkarların dengesiz bir şekilde kollanması dünyadaki ekonomik eşitsizliği derinleştirmekte ve dolayısıyla günümüzdeki küresel güç dengeleri, yoksulluğun sürmesinde doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkili olmaktadırlar. Bu olumsuz tabloda, yoksul ülkeler, varolan düzenlemeleri etkileyecek ya da değiştirecek siyasal ve/veya ekonomik güce sahip olamamalarından dolayı içinde bulundukları yoksulluk durumundan çıkamamaktadırlar. Sonuç olarak, bir sorunun küresel adalet sorunu olarak sayılabilmesinin şartlarından biri olan 'Tek bir ülkede ya da birden fazla ülkede yer alan öznelerin, kurumların eylemleri ya da meydana gelen bir uygulamanın ya da etkinliğin sonuçları başka bir ülkedeki ya da ülkelerdeki yaşayanları olumsuz bir biçimde etkileme' şartı yerine gelmiş olmaktadır. Söz konusu şartta içerilen durumun kökeninde ise küresel güç yapıları ve güç ilişkilerinde dünyamızda günümüzde varolan dengesizlik ve eşitsizlikler belirleyici rol oynamaktadır.

Kurumların reformasyonu üzerine

Küresel adaletin kapsamı içine giren, örneğin yoksulluk gibi konularda sorunun çözümü için kendisine başvurulabilecek kapsayıcı bir kurum yoktur ve varolan ayrı ayrı kurumlar da zorlayıcı bir kuvvetten yoksundurlar. Bu zorluğa ek olarak, küresel güç dengelerinde avantajlı konumda yer alanların söz konusu kurumları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları da önemli bir olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, adil bir düzeni sağlayabilecek kurumlar, bizzat adaletsizliklerin kaynağı olabilmekte ve yoksulluk örneğinde olduğu gibi, varolan sorunları çözmek yerine, onları giderek daha derinleştirebilmektedirler. Bütün bunların sonucunda da dağıtıcı adaletin sağlanması giderek gecikmekte; bu da gelir dağılımı eşitsizliklerini derinleştirmekte, zenginin daha zengin, yoksulun ise daha yoksul olmasına yol açmaktadır.

Yukarıda özetlenen olumsuz durum karşımıza önemli bir soruyu çıkarmaktadır: Küresel adaletten dolaylı ya da doğrudan sorumlu kurumların nasıl bir reformdan geçirilmesi gerekmektedir? Bu soruya genel olarak iki türlü yanıt verilebilir: Öncelikle, kurumların kendisinin, o kurumlarda yer alanların eylemlerine bakılmaksızın bütünüyle reformdan geçirilmesi gündeme getirilebilir. Bir başka deyişle, kurumlarda yapısal reformlara gidilir. Söz konusu yapısal reformlar, kurumda yer alanların da eylemlerini etkileyecek, dolayısıyla da kurumların çalışması sonucunda daha adil sonuçlar elde edilebilecektir. Kurumların nasıl bir reformdan geçirilmesi gerektiği sorusuna verilebilecek ikinci yanıt, var- olan adaletsizlikleri kurumların kendi yapısal sorunlarından çok, tek tek öznelerin (örneğin bireylerin, ulus-devletlerin ya da şirketlerin) eylemlerine bağlayan yaklaşımı içerir. Bu yaklaşıma göre, kurumları yapısal bir reformdan geçirmek ikincil önemdedir. Öncelikle gerek o kurumların gerek içinde, gerekse de dışında yer alan ama o kurumları etkileme gücüne sahip öznelerin adaletsiz eylemlerine yoğunlaşmak gerekmektedir. Bu gereklilik de bizi, yukarıda da değindiğimiz gibi, küresel güç yapıları ve ilişkilerindeki dengesizlikler sorununa götürür.

Küresel adalet konularında daha etkili ve yararlı olabilecek kurumlara sahip olabilmek için, farklı özneler arasındaki güç dengesizliklerini gidermeyi ön plana alan

görüş, bu amaç doğrultusunda çeşitli soruları gündeme getirir. Bu soruların hepsi de küresel düzendeki güç konumlanmalarıyla ilgilidir. Örneğin, hangi toplumların politik ve ekonomik baskı altında olduklarının tespit edilmesi gerektiği sorusu, bu alanda sorulmuş, akla ilk gelen sorulardandır. Bu sorunun bir benzeri, tersten sorulabilir: Hangi toplumlar ve de hükümetler küresel gündemi doğrudan etkilemekte, hatta belirlemektedirler? Ayrıca hangi hükümetlerin kendi çıkarlarıyla ilgili kurumsal alanları etkiledikleri konusu da bu tartışmada önemli yer tutmaktadır. Bir başka deyişle, hangi küresel kurumların hangi hükümetlerin kararlarına bağımlı olarak çalışmakta olduğu, güç konumlanmalarıyla ilgili önemli bilgiler verebilmektedir.

Kurumların reformasyonu konusunda, kurumsal öznelerin davranışlarının, toplumsal sistemdeki adaletle ilgili temel kuralların değişmesine gerek kalmadan, "motivasyonel ('teşvik edici') devrim"den geçmesini öneren görüşler de vardır (Cohen, 1993, s. 322). Söz konusu devrim, küresel sosyal adalet ilkelerine uyma konusundaki farkındalığın artmasıyla gerçekleşebilecektir. Özneler, kendi çıkarlarını sürekli olarak yoksulların çıkarlarının önüne koymaktan vazgeçecek ve yoksulların çıkarlarını göz önüne almaya başlayacaklardır. Bu süreç de beraberinde "belirli bir farkındalığı" getirecektir (a.g.y.s. 333-334). Bu farkındalığın artmasının yolları söz konusu görüş çerçevesinde net olarak belirtilmemiştir. Ayrıca öznelerin kendi çıkarlarını sürekli olarak yoksulların çıkarlarının önüne koymaktan neden vazgeçeceklerine de değinilmemektedir. Yine de 'motivasyonel devrim' görüşünün küresel adalet konusunda motivasyonel dinamiklere vurgu yapması kanımızca tamamıyla gözardı edilmemesi gereken bir yaklaşımdır.

Küresel adaletle ilgili tartışmalarda kurumların reformasyonundan söz ettiğimizde, devletin temel kuruluş nedenleri ve bu temel kuruluş nedenlerinin küresel adalet üzerindeki etkisine yoğunlaşmak gereklidir. Devletlerin günümüzde sahip oldukları fonksiyonların küresel adaletle ilgili sorunlarda önemli derecede belirleyici olduğunu düşünüyoruz. Çünkü devletler, en tipik devlet türü olan ulus-devletlerin egemenlik güçleri açısından gerilemiş olduğu iddialarına rağmen, hala küresel adaletle ilgili sorunlarda en etkili aktörler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Devletlerin kuruluş nedenlerine değinirken kendimizi modern devletlerin kuruluş nedenleriyle sınırlayacağız. Dolayısıyla erken devletlerin kuruluş nedenleri odağımızın dışında kalacak. Bunun nedeni, tezimizin gelişme kavramıyla ilgili bölümünde de değindiğimiz gibi, küresel boyutta bir sorun olarak yoksulluğun ortaya çıkış süreciyle, modern devletin ortaya çıktığı 16.-17. yüzyıllar ve sonrasındaki sürecin önemli oranda örtüştüğünü düşünmemizdir.

Ortaçağ Avrupasında 15.-16. yüzyıllara kadar çok farklı otoriteler hüküm sürmekteydi. Feodal derebeyleri, krallıklar, dinsel otoriteler ve özgür şehirler (Barkey, 1991, s. 43). Bu dönemden itibaren ise modern devletler gelişmeye başladı. Bu devletlerin ortak özellikleri "geniş ölçekli vergi toplama kapasitesi, nüfuslarının zorlayıcı bir kontrol altında tutulması ve gelişmiş büroktatik düzenlere sahip olmaktı" (a.g.y.s. 43-44). Bu bağlamda Avrupa'daki modern devletlerin gelişmeye başlama sürecinde 1648 yılındaki Vestfalya Barışı önemli "bir kırılma noktası olarak" görülebilir (a.g.y.s. 44). Barış, Avrupa'daki kanlı ve uzun sürmüş bir iç savaş sürecini sonlandırmakta ve devletlerin egemenlik alanlarını tanımlamaktaydı. Bu barış "modern uluslararası ilişkiler anlayışının temel ilkelerini" içermektedir (a.g.y.s. 46). Söz konusu ilkelerin en önemlileri ise ülkelerin sınırlarının ihlal edilmemesi ve egemen devletlerin içişlerine karışılmaması ilkeleri olarak gösterilebilir.

Vestfalya Barışının yapıldığı dönem kapitalizmin serpildiği ve para ekonomisinin ağırlık kazandığı bir dönemdir. Ülkeler arası rekabet artık ağırlıklı olarak askeri düzlemde değil, ekonomik düzlemde de gerçekleşmektedir. Devletler hem kendi içlerinde güçlü bir yönetimle istikrarı sağlamaya hem de bu istikrarın yardımıyla uluslararası düzlemdeki askeri ve ekonomik rekabette avantajlı konuma geçmeye çalışmaktadırlar. Vestfalya Barışının yukarıda değindiğimiz temel ilkeleri, 17. yüzyıldan itibaren giderek hız kazanmaya başlayan ve günümüzde de aynı hız ve yoğunlukla devam eden kapitalist rekabetin üzerinde yapılacağı alanı hazırlamıştır.

Rekabet kavramını ve günümüzde devlet de dahil olmak üzere birçok özne ve kurumun rekabetle olan ilişkilerini tezimizin İkinci Bölümünü sonuçlandırırken özellikle vurgulamak istiyoruz. Çünkü içinde yaşıyor olduğumuz kapitalist sistem ve onun özünde yer alan ilkelerden biri olan rekabetin, yoksulluk sorununda önemli roller

oynayan eşitlik ve adalet konularında etkili olduğunu düşünüyoruz. Günümüzün modern devletinin özünde 'rekabetçi' bir devlet olduğunu söyleyebiliriz. Rekabet, devletlerin sadece kuruluş nedenlerinden değil, aynı zamanda varlık nedenlerinden biri olarak da gösterilmektedir. Söz konusu rekabetçi devletin küresel adaletle ilgili konularda, rekabet sürecinin kendi içinde sahip olduğu bazı yazılı olan ve olmayan kuralları, bir başka deyişle 'iç mantığı', bir yana bırakıp, insan hakları temelli duruş alması her zaman kolay olmamaktadır. Çünkü öznel çıkarlar, nesnel (ve etik temelli) insan hakları prensiplerinin önüne kolaylıkla geçebilmektedir. Devlet için geçerli olan bu durum, yoksulluk sorunuyla doğrudan ya da dolaylı ilgisi olan birçok kurum ve özne için de geçerlidir. Söz konusu durumun sonucunda da yoksulluk ve benzeri diğer küresel adalet sorunları (küresel ısınma, işsizlik, göç, uyuşturucu ticareti, vs.) çözülememekte, insan hakları ihlalleri yaşanmakta ve sonuçta da temel haklar alanında eşit haklar bakımından eşitlik sağlanamamaktadır.

Tezimizin Üçüncü Bölümünde, yoksullukla mücadelede dikkate alınması gereken öncelikler ve çözüm yolları üzerinde duracağız. Böylelikle, tezimizin ilk iki ana bölümünde yaptığımız araştırmayı bir adım daha ileri götürmeye çalışacağız. Söz konusu araştırmaya Birinci bölümde yoksulluğun tanımı, tarihçesi ve gelişme kavramıyla olan bağıyla başlamıştık. Ardından İkinci Bölümde bu araştırmayı yoksulluğun adaletle olan bağı üzerine eşitlik ve küresel adalet bağlamını ele alarak devam ettirdik. Üçüncü Bölümde ise yoksullukla mücadelede dikkate alınması gereken öncelikler ve çözüm yolları üzerinde durarak Sonuç bölümüne ulaşacağız. Üçüncü Bölümün iki önemli temasından birincisi, tezimizin de ana temasını oluşturan, yoksullukta etik ve insansal boyut. İkinci temamız ise etik ve insansal boyutla sıkı bir bağı olduğunu düşündüğümüz 'sorumluluk' konusu olacaktır.

3. BÖLÜM: YOKSULLUKLA MÜCADELEDE ÖNCELİKLER VE ÇÖZÜM YOLLARI

Tezimizin Üçüncü Bölümünde, yoksullukla mücadelede dikkate alınması gereken öncelikler ve çözüm yolları üzerinde duracağız. Zarar kavramı, ilgili başlığın ilk bölümünde genel olarak ele alınacak ve bu kavramın konumuzu ilgilendiren anlamları karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Ardından yoksulluktaki etik ve insansal boyut, Aristoteles ve Marx'ın yoksullukla ilgili insan felsefesi görüşleri bağlamında, sonra da insan hakları bağlamında ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Tezimize adını da veren yoksulluktaki 'etik ve insansal' boyutla ilgili başlık, tezin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Tezimizin üçüncü ana bölümünün ikinci ana başlığı sorumluluklarla ilgilidir. Sorumluluk tartışması üç başlıkta ele alınacaktır. Birinci başlık giriş niteliğindedir ve burada günümüz dünyasında farklı öznelerin sorumlulukları üzerinde durulacaktır. Ardından, küresel yoksulluğun insanların gündemine soktuğu temel sorumluluklardan ilkinin, hayırseverlik yaklaşımını benimseyerek yoksullara yardımda bulunmak yerine, onların yukarıda belirtilmiş olan anlamıyla zarara uğramalarına yol açan engellemeleri ortaya çıkartan güç ilişkilerini değiştirmek olduğu savunulacaktır. Bu 'negatif' sorumluluk beraberinde, kime ne kadar yardım edileceği tartışmasını değil, engelleme/zarar görme durumunun nasıl düzeltileceği tartışmasını getirmektedir. Söz konusu düzeltme eyleminin günümüz dünyasındaki gerekliliği de tartışmaya 'etkin özne' kavramını sokmaktadır. Çünkü bu türden bir sorumluluk, edilgin değil, etkin öznelere gerek duyacaktır Üçüncü Bölümün ilgili kısmında bu kavramın analizine ve yoksulluk sorununun çözümüyle olan ilişkisine değinilecektir.

Yoksullukta Etik ve İnsansal Boyut

Tezimizin ilk iki bölümünde yoksulluğun ne olduğu ve yoksulluğa yol açan etmenler üzerinde durmaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise yoksullukla mücadelede dikkate alınması gereken öncelikler ve çözüm yolları üzerinde duracağız. Bu amaç doğrultusunda öncelikle yoksulluk sorununda yer alan etik ve insansal boyuta dikkat çekecek, ardından da yoksullukla mücadelede 'sorumluluk' sorununu ele alacağız.

Yoksullukta etik ve insansal boyuta yoğunlaştığımızda karşımıza çıkan en önemli unsurlardan biri, yoksulluğun insan dünyasında varolan bir sorun olduğudur. Diğer canlı türlerinde yoksulluk gibi bir kavramdan söz edemeyiz. Bunun belki de en önemli nedeni, yoksullukta ortaya çıkan türden bir 'yoksunluğun' diğer canlı türleri için söz konusu olmamasıdır. Diğer canlılar, özellikle de insan dışındaki hayvanlar belli bir kaynağın yoksunluğunu hissedebilirler; ancak onların bu yoksunluğu bir 'yoksulluk durumu' içinde deneyimlediklerini söylemek olası değildir. Bir sokak köpeğinin sıcak bir yuva ile düzenli ve yeterli bir beslenmenin yoksunluğunu çektiğini söyleyebiliriz. Buna rağmen bu köpeği yoksul bir köpek olarak nitelendirmek saçma gözükmektedir.

Bir canlı türü olarak insan, diğer tüm canlılar gibi temel gereksinimlerini karşılama uğraşı içindedir. Bu uğraş, yaşamının en önemli unsurlarından biridir. Beslenme, barınma gibi temel gereksinimlerin karşılanması insan yaşamında öncelik taşır. Ancak insanın diğer canlılardan farkı belki de bu temel gereksinimlerinin karşılandığı anda ortaya çıkmaya başlar. Söz konusu farkı Muttalip Özcan aşağıdaki şekilde ifade eder:

> (…) yaşam mücadelesi olmazsa olmaz koşulu oluştursa da, bu insansal hayatın sadece bir yüzüdür; insan realitesinin en alt basamağıdır. Tür olarak insan, aynı zamanda, temel gereksinimlerini herhangi bir yolla karşıladıktan sonra, karnını doyurduktan sonra, çeşitli anlamlarıyla *varolduğu duygusunu* yaşamak isteyen bir varlıktır; "ben varım" demek isteyen ve en ilkel düzeyde de olsa kim olduğunu, varolanlar içindeki yerini sorgulayan bir varlıktır (Özcan, 2016, s. 404-405).

Temel gereksinimlerin giderilme süreci "genelde çalışma, iş hayatı döngüsü içinde" geçer (a.g.y., s. 405). Söz konusu 'çalışma ve iş hayatı döngüsü' insan yaşamının önemli bir bölümünü kapsar ve adeta insanın yaşamına damgasını vurur. Bu döngü, insanın doğal hayata yaptığı bir eklemedir ve kendisini diğer canlı türlerinden ayırır. Ancak böylesi bir ayrılma bile insan için yeterli olamamaktadır:

> Dolayısıyla, "ben varım" duygusunu kendisine ilk yaşatan çalışma ortamındaki ilişkilerden ve gündelik yapıp etmelerden daha farklı ifade araçlarına ve daha farklı bir yaşam tarzına gereksinim duyar ve bu duyguyu hissedişiyle birlikte, doğal-canlı kategorisinden bir üst kategoriye, bir sonraki aşamaya adım atmış olur (a.g.y., s. 405-406).

Yoksulluğun insansal boyutunun yanında etik boyutunun ortaya çıktığı yer de burasıdır. İnsan, diğer canlılardan farklı potansiyellere sahip bir varlıktır ve bu potansiyellerini gerçekleştirme isteği çeşitli yollardan engellenirse mutsuz olmaktadır. Bireyler insana yakışan bir yaşam sürmek isterler. Bunun en temel haklarından bir tanesi olduğu düşüncesine sahiptirler. Potansiyellerini gerçekleştirmek ve bu yolla da insana yakışan bir yaşam sürmek istediklerinde eğer bu arzuları engellenirse kendilerini yoksunluk içinde hissederler. Söz konusu yoksunluk giderilemezse de, bu durum insan yaşamında birçok olumsuzluğa neden olur. Örneğin, sözünü ettiğimiz yoksunluktan kurtulmanın çaresini yasadışı ya da etik açıdan doğru olmayan yollarda arayabilirler.

İnsan, hayatı sadece geçmiş ve şimdi boyutunda değil, gelecek boyutunda da algılayan bir varlıktır. Temel haklarına sahip olup, potansiyellerini gerçekleştirmek, böylelikle de insana yaraşır bir yaşam sürdürebilmek arzusu önemli oranda gelecek boyutunu içeren bir arzudur. İnsan gelecekle ilgili planlar yapmak ve geleceğe umutla bakmak ister. Gündelik dille ifade edecek olursak, bir 'geleceği olsun ister'. Pierre Bourdieu, yoksulluğu ele aldığı ve yoksul insanların "varoluşları ve var olma güçlükleri hususunda" (Bourdieu, 2015, s. 31) tanıklıklarını aktardığı *Dünyanın Sefaleti* adlı kitabında, 'gelecek' konusuna şu şekilde değinir:

> Hayatın, günlük hayatta kalma mücadelesine indirgendiği, insanların sürekli, sahip oldukları az biraz kıymetli şeylerle ellerinden gelenin en iyisini yapmak zorunda oldukları, sosyal ve ekonomik güvencesizliğin insafsızca her şeyi kuşattığı bu koşullar altında, içinde bulunulan zaman o kadar belirsiz hale gelir ki geleceği yutar; artık geleceğin ancak fantezisi kurulabilir (a.g.y., s. 274).

Bir insan olarak potansiyellerini gerçekleştirmeleri engellenen, insana yaraşır bir yaşam sürdürmekten uzak kalan ve gelecekleri âdeta ellerinden alınan insanların durumunun etik açıdan çok ciddi bir olumsuzluk yaratacağı açıktır Bir dünya sorunu olarak yoksulluk, ekonomik, sosyolojik, politik ve psikolojik boyutlara sahip olmasının yanında bu etik boyuta da sahiptir ve kanımızca bu boyut, yoksulluk tartışmasında en fazla dikkat edilmesi gereken boyuttur. Çünkü ilerideki bölümlerde de göreceğimiz gibi, etik boyutuyla yoksulluk insan haklarıyla doğrudan bağlantılıdır. İnsan hakları da insan dünyasında mutlu ve insana yakışır bir yaşam sürmek için gerekli en önemli unsurların

başında gelmektedir. Bu bağlamda yoksulluk durumu insanların haklarının çiğnendiği ve böylelikle onlara 'zarar' verildiği bir durum olarak da değerlendirebilir.

Zarar görme üzerine

Yoksulluğun etik ve insansal boyutunu tartışmaya başlarken öncelikle 'zarar' konusunu ele almayı uygun buluyoruz. Çünkü yoksullukla mücadelede en temel kavramlardan biri olan adaletin asgari şartlarından en önemlilerinden birinin, zarar vermekten ya da zarara katkıda bulunmaktan kaçınmak olduğunu düşünüyoruz. Bu asgari şart yerine getirilmedikçe, yoksullukla mücadeleyle ilgili tartışmaların ilerletilmesi kanımızca olası değildir. Yoksul insanların yoksulluklarından dolayı zarar gördüklerinin kabulü, yoksulluk tartışmasında temel öneme sahiptir. İnsan, yoksulluk durumu yoksunluk boyutunu içerdiği ve bu yoksunluk boyutu da insanda diğer canlılara göre farklı bir şekilde yaşandığı için yoksulluktan zarar görür. İnsanın gördüğü zararın etik açıdan değerlendirilmesinde ise yoksulluğun insanın potansiyellerini gerçekleştirmesine ve insana yaraşır bir yaşam sürmesine engel olduğu gerçeği ortaya çıkar. Bütün bu nedenlerden ötürü, yoksulluğun etik ve insansal boyutunu ele alırken işe zarar kavramından başlamanın doğru olduğunu düşünüyoruz.

Zarar kavramını incelerken bu noktada zarar vermekle zarara katkıda bulunmak arasındaki farka yoğunlaşmak yerine, dikkatimizi 'zarar görme'ye yönelteceğiz. Zarar vermek ve zarara katkıda bulunmak arasında olan ve yoksulluk tartışmasında son derecede anlamlı bulduğumuz farka tezimizin Üçüncü Bölümünün sorumluluklarla ilgili başlığında ve tezin Sonuç bölümünde değineceğiz. Şimdiki başlığımızda ise konuyu yoksulların açısından ele alıp, zarar görme olgusu üstünde durmakla yetineceğiz. Zarar görmenin birbirlerinden çok net bir şekilde ayrılamasalar da çeşitli önemli farklılıklar içeren iki türü olduğunu düşünüyoruz. Birinci tür zarar görme, insanların dikkatinden çoğunlukla kaçmayacak kadar belirgin olan bir 'durum kötüleşmesi'ni içerir. Burada, zarar gören kişinin, eğer söz konusu zarar başına gelmeseydi, daha iyi bir durumda olacağını söylemek olasıdır. Bir kavgada kolu kırılan kişi, kolunu kıran kişiden zarar görmüştür. Çünkü kırık bir kola sahip olmak, sağlam bir kola sahip olmaktan daha kötüdür. Ancak zarar görmenin bu türünde ilginç sayılabilecek bir nokta da vardır. Örneğin, 100 tane arabası olan bir insan, evinde çıkan bir yangında bu arabalardan

sadece iki tanesi yansa bile bu yangından zarar görmüş olarak değerlendirilebilir. (En azından bu değerlendirmeyi kişinin kendisi yapabilir). Her ne kadar 100 arabaya sahip olacak kadar zengin bir insanın bunlardan iki tanesini kaybetmesinin bir zarar görme olarak değerlendirilemeyeceğini öne süren bazı insanlar olsa bile. Bu örnekte yangının kasten çıkartılmış ya da kazara gerçekleşmiş olup olmamasının konumuz açısından ciddi bir öneme sahip olduğunu düşünmüyoruz.

Sözünü ettiğimiz birinci tür zararın en belirgin karakteristiklerini özetleyelim: Bu tür zarar görmede zarar genellikle maddi boyutuyla ele alınan bir zarardır. Zarara uğrayan kişinin zarar öncesi ve sonrasındaki durumları arasında belirgin farklar söz konusudur. Bir başka deyişle, süreç net bir biçimde zarar öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılabilir. Son olarak zarar, çoğunlukla etik açıdan doğru olmayan bir davranış sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu son noktada not düşülmesi gereken önemli bir ayrıntı vardır. Her ne kadar zarar çoğunlukla etik açıdan doğru olmayan bir davranış sonucunda ortaya çıksa da, bu zarar kimi durumlarda etik açıdan son derecede önemsiz olabilir. Yukarıda verdiğimiz yangın örneğini anımsayalım. Yangının kasten çıkartıldığını varsayalım. Her ne kadar 100 arabaya sahip olan kişi iki arabasını kaybetmekle zarara uğramış olsa da bu durumun etik açıdan çok ciddi bir sorun yaratmadığı ileri sürülebilir. Çünkü tek kişinin sahip olduğu toplam araba sayısının bir gereksinime değil, lükse işaret ettiği görülebilir. Benzer şekilde, ortalama gelirin 100X olduğu bir ülkede ayda 1000X'lik bir gelire sahip bir kişinin yeni konulan bir vergiden dolayı bu gelirinin 2X'lik bölümünü kaybetmesi, en azından o kişi tarafından, bir zarara uğramak olarak görülebilir. Ancak bu zararın etik açıdan ciddi bir sorun yaratmadığı rahatlıkla iddia edilebilir. Çünkü kişinin gelirindeki 2X'lik azalma bu kişinin yaşamında dikkate değer olumsuz bir değişime yol açmayacak, onun insana yaraşır bir yaşam sürebilmesini hiçbir şekilde etkilemeyecektir.

Görüleceği gibi, birinci türden zarar görme yoksulluk tartışmalarında bize uygun bir ortam sunamamaktadır. Daha doğrusu, zarar görmeyi sadece birinci türünde karşılaştığımız anlamıyla ele almak bizi, yoksulların yoksulluklarından dolayı gördükleri zararı net bir şekilde anlamaktan uzaklaştırabilir. Zarar görme olgusunu sadece verili ve görece kısa bir zaman dilimi içinde maddi şartların belirgin bir biçimde

kötüleşmesi olarak algılamaya alışmak, yoksulların zarar görmekte olan insanlar olduğunu gözden kaçırmamıza yol açabilir. Öyleyse, yoksulların gördüğü zararın türü nasıldır ve birinci türden olan farkları nelerdir? Bu noktada, zarar görmenin ikinci türünü incelemeye geçmeliyiz.

Eğer bir kişi insansal gereksinimler sıralamasında 'temel' sayılabilecek bir seviyenin altında kalmışsa o kişi zarar görüyor demektir. Söz konusu zarar da yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci tür zarardır. Bu tür zararın yoksullukla olan bağına değinmeden önce, "insansal gereksinimler sıralamasındaki temel sayılabilecek seviye" teriminden ne anladığımızı kısaca açıklayalım. Bu seviye, altında kalındığında her bireyin birisi ya da bir şey tarafından zarar gördüğünün söylenebileceği bir düzet olarak değerlendirilebilir. Söz konusu düzeyin altında kalmak, bireyin insana yaraşır bir yaşama sahip olmak için gerekli gördüğü metalara ulaşmanın, az önce belirttiğimiz birisi ya da bir şey tarafından doğrudan ya da dolaylı biçimde engellenmesi şeklinde gerçekleşir.

Temel bir düzeyden söz ederken bu düzeyi tam olarak nerede belirleyeceğimiz sorusu sorulması gereken bir sorudur ve tezimiz açısından da büyük önem taşımaktadır. Hangi temel düzenin altına inildiğinde insanlar zorunlu bir biçimde zarar görmeye başlarlar? Thomas Pogge, tezimizin önceki bölümlerinde de kısaca değindiğimiz gibi, bu önemli soruya yanıt vermeyi denerken insan hakları kavramını gündeme getirir. Kişinin insan haklarının çiğnenmeye başlandığı nokta, söz konusu temel düzeyi belirlememizde yardımcı olabilecektir. Böyle bir yaklaşım kuşkusuz sert bir yaklaşımdır çünkü belirli bir insan hakkı ihlali devam ettiği sürece, durumla ilgili kısmi iyileştirmeleri fazla dikkate almaz. Zarar görmenin son bulması için mutlaka, ihlal edilmekte olan hak veya haklar kesin olarak geri verilmelidir. Yoksulluğun giderilmesinde hayırseverlik temelli teorilere soğuk bakan yaklaşımların arka planında böyle bir duruşun da yer aldığını da söyleyebiliriz. Yoksul olduğundan dolayı potansiyellerini gerçekleştirme olanaklarından uzak kalan ve insana yakışan bir yaşam yaşayamayan bir insanın durumunun çeşitli maddi yardımlarla iyileştirilmesi, o insanın çiğnenmiş olan haklarını geri vermemekte, sadece çiğnenmiş hakların ortaya çıkardığı kimi belirtileri tedavi etmeye çalışmaktadır. Üstelik de yardıma bağımlı hale gelme gibi çok sayıda, aynı zamanda da son derecede olumsuz yan etki burada söz konusudur.

Zarar konusunda, özellikle de ikinci tür zararda, zarar verenin (ya da zarara katkıda bulunanın) açısından baktığımızda önemli bir noktayla karşılaşırız. Zarar her zaman zarar verenin bir çıkarını doğrudan bir şekilde tatmin etmesi sonucunda ortaya çıkmaz. Bu zarar dolaylı yoldan da verilebilir. Geçmişte başkalarının vermiş olduğu zarardan bugün yarar elde ediyor olmak da olasıdır. Bu noktayı bir örnekle netleştirmeye çalışalım: Yoksul bir ülkenin sahip olduğu bir hammaddeyi, kendine çok yararlı ve gerekli olduğu için, ucuza elde edebilmek için bu ülkeyi sömüren bir gelişmiş ülke hükümetinin yoksul ülke hükümetini düşürdüğü zor durumu düşünelim. Ya da gereksiz masraf yapmama gerekçesiyle, azgelişmiş bir ülkede açtığı fabrikada arıtma tesisi kurmayan ve havayı kirleten bir uluslararası şirketin o ülkenin insanlarına verdiği zararı düşünmeye çalışalım. Öte yandan, yüzyıllar önce yoğun ve acımasız bir sömürgeleştirme süreci sonucunda sermaye biriktirmiş ve bu yolla da zenginleşmiş bir ülkenin refah içinde yaşamakta olan vatandaşlarını aklımıza getirelim. İlk iki örnekteki hükümet ve şirket gibi, bu insanlar da belirli bir zarardan fayda sağlamaktadırlar. Ancak bu fayda sağlamanın doğası açısından arada dikkat çekici bir fark bulunmaktadır.

Fayda sağlamak ve zarar vermek arasında nedensel bir ilişkinin olmadığını yukarıdaki paragrafta verdiğimiz örneklerden anlayabiliriz. Bu yüzden de bir kişi, örneğin yukarıdaki örnekte yer alan gelişmiş ülkenin refah içinde yaşayan vatandaşları, herhangi bir sistem ya da olaydan yarar sağlıyorsa, bu durum o kişinin başkalarına zarar vermekte olduğu anlamına her zaman gelmez. Zarar vermede kasıt unsuru, etik açıdan yapılan değerlendirmelerde dikkate alınmak zorundadır. Yine de, sınırlı kaynakların paylaşımında yararlanma ve zarar verme arasında çok net bir bağın olduğunu da kabul etmek zorunda olduğumuzu da unutmamalıyız. Örneğin, dünyadaki belki de en kısıtlı kaynaklardan biri olan suyun kullanımında gelişmiş ülkelerin yaptığı israf, susuzluk çeken yoksul ülkelere kasten zarar vermek için yapılmıyor olsa da, ölçüsüzce su kullanımından elde edilen yararla susuzluk çeken yoksul ülkelerin uğradığı zarar arasında çok net bir bağ olduğunu kimse inkâr edemez. Bu durum da gelişmiş ülke vatandaşlarının sorumluluğu konusunu gündeme getirir. Sorumluluk konusuna tezimizin üçüncü bölümünün ikinci ana başlığında ayrıntılı şekilde değineceğiz.

Bu başlıkta, yoksullukla mücadelede en önemli unsurların başında gelen adaletin asgari şartlarından biri olduğunu düşündüğümüz zarar vermekten ve zarara katkıda bulunmaktan kaçınma davranışının ana öğesi olan 'zarar' kavramı üzerine düşündük. Bir sonraki bölümde yoksulluktaki etik ve insansal boyutu sırasıyla Aristoteles, Karl Marx ve insan hakları bağlamlarında ele alacağız. Bu bölümde düşüncelerine başvuracağımız filozoflar olarak Aristoteles ve Karl Marx'ı seçmemizin temel nedeni bu düşünürlerin 'insan felsefelerinin' yoksulluk sorunuyla ilgili tartışmamızda bize yapıcı ve yol gösterici fikirler vereceğini düşünmemizdir. Her iki düşünürün de etik temelli ve insan odaklı kaygılara sahip oluşları ve bu kaygılarını yoksullukla ilgili düşüncelerine yansıtmalarının, yoksullukta en önemli boyut olduğunu düşündüğümüz etik ve insansal boyutu ele alırken bize en büyük yararı sağlayacağına inanmaktayız.

İnsan felsefesi bağlamında Aristoteles'in yoksullukla ilgili görüşleri

Aristoteles'in yoksullukla ilgili görüşlerini sağlıklı bir şekilde inceleyebilmek için öncelikle onun insanla ilgili görüşlerine bakmakta yarar vardır. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, yoksulluk insana özgü ve insanı doğrudan ilgilendiren bir sorundur. O yüzden de Aristoteles'in yoksulluğa bakışını anlayabilmek için onun insanın ne olduğuna yönelik bakışını anlamalıyız. Bu noktada da bakmamız gereken yer onun insan felsefesidir. Öyleyse şimdi ana hatlarıyla Aristoteles'in insan felsefesini ele alalım.

Aristoteles'in insan felsefesini incelemek önemli oranda, onun insan doğası üzerine görüşlerini incelemeyi gerektirecektir. Bu yüzden de öncelikle Aristoteles'in 'doğa' kavramından ne anladığına kısaca bakmak gerekir.

> (…) Aristoteles felsefesinde, doğa, verilmiş, sabit, belirlenmiş bir şey değil, bir tamamlanma, olanak halinde sahip olunan şeyi (doğayı) gerçekleştirme süreci ve bu süreç sonucunda o şeyin kendine özgü işlevi tam olarak yerine getirmesi, ereğine kavuşmasıdır. Bu ereğin ne olduğu ise yine onun doğasında saklıdır. Doğa, "bir şey için"dir ve bunun "ne için" olduğu, yani ereğinin ne olduğu araştırılıp ortaya konulabilir. Bir başka deyişle, bu doğanın bizzat kendisi hem bir amaç ve erektir, hem de *ilk devindirici*nin yanı sıra, bu amaca ulaştıran bir (ereksel) nedendir (*Fizik*: 198b 5). Dolayısıyla, Aristoteles'e göre, doğa gereği var olan bir şeyin "neden" ve "ne için" (ne amaçla) öyle olduğu sorusunun yanıtı o şeyin kendi formunda saklıdır. Bu "form"a kavuşmak, onu gerçekleştirmek, yani etkinlik halinde, belirli bir şey olarak var olmak ve var olduktan sonra kendisini

> tamamlamak o şeyin kendi içinde gömülü amacıdır; o şeyin doğası gereği ulaşmak istediği doğasıdır (Özcan, 2016, s. 93).

Bu doğa tanımını doğal nesnelere, yani "bir şeyden ötürü ve bir şey için olan" (a.g.y.s. 93) nesnelere uyguladığımızda karşımıza çıkan resimde üç önemli unsurdan bahsedebiliriz: İnsan da dahil olmak üzere, tüm doğal nesnelerde doğa, "i- o şeyin kendi içinde taşıdığı olanakların bütünü, ii- bu olanakların gerçeklik kazanması ve iii- her bir varlığın kendi içinde, sahip olduğu olanakları hayata geçirebilme gücüdür" (a.g.y.s. 94). Bu noktada, doğal olan nesneleri doğal olmayan nesnelerden ayıran önemli bir kriter karşımıza çıkmaktadır. Bu kriter, doğal nesnelerde bir tekin sahip olduğu olanaklara "gerçeklik kazandırabilme gücünün yine o tekin kendi içinde bulunması, dışarıdan gelmemesidir" (a.g.y.s. 94).

Doğa, doğal nesnelerde erek anlamına da gelmektedir. Bu anlamda doğa, "etkinlik haline geçmiş, belirli bir şey olarak var olmuş olanın, kendine özgü ereğe ulaşması, kendi işlevini yerine getirmesi, dolayısıyla formel *ousia* bakımından tamamlanması demektir; testerenin kesen bir alet olması, kesme işlevini yerine getirmesi ya da *insanın akla ve erdeme uygun eylemesidir* (italik ifadesi bana aittir, T. Ö.)" (a.g.y.s. 94). İnsanın işlevinin akla ve erdeme uygun eylemlerde bulunmak olarak ortaya konması Aristoteles'in insan felsefesi açısından büyük önem taşır. Bu nokta, net olarak görülebileceği gibi, onun ahlak felsefesiyle çakışmaktadır. Böyle olmakla da, insana özgü bir sorun olan yoksulluğun etik ve insansal boyutunu incelemeye çalışan tezimizde son derecede önemlidir. Çünkü yoksulluk beraberinde getirdiği çeşitli türden yoksunluklarla, insan denilen ve belirli bir doğaya sahip olan varlığın kendi işlevini yerine getirmesine engel olmaktadır. Bu noktaya tekrar döneceğiz. Ancak şimdi Aristoteles'in insan doğasıyla ilgili görüşlerine biraz daha yakından bakalım.

Aristoteles'in insan doğası görüşünde ruh-madde birlikteliği merkezi önemdedir. Forma karşılık gelen ruh ve maddeye karşılık gelen bedenin söz konusu birlikteliğinde en önemli nokta, iki unsurun da birbirleri olmaksızın insanın doğasını oluşturamamalarıdır. Bir başka deyişle, insan doğası ne sadece ruhla, ne de sadece bedenle açıklanabilir. İnsan doğası, "belirli özelliklere sahip bir bedendeki (maddedeki) belirli özelliklere sahip bir ruhtur (formdur)" (a.g.y.s. 95). Bu bağlamda, "görme göz

için neyse ruh da beden için odur" (a.g.y.s. 97). Bunun yanında, "nasıl ki göz görmek için gözbebeğine muhtaçsa, hayvan ruhu da aynı şekilde bedene muhtaçtır" (a.g.y.s. 97).

Ruha biraz daha yakından bakacak olursak, Aristoteles'in ruh anlayışında ruhun *entelekheia* halinde olmasının konumuz açısından önemli olduğunu görürüz: Belirli bir bilime sahip olma veya sahip olunan bilimin uygulanması anlamlarına gelebilen (a.g.y.s. 96) *entelekheia*, insanın sahip olduğu olanakların hayata geçirilmesi konusuyla yakından bağlantılıdır.

> (…) belirli bir insan teki söz konusu olduğunda, bu durum, ruha (belirli bir forma) ve ruhun akıllı kısmına sahip olma ile sahip olunan bu şeyin kendi içinde taşıdığı olanakları hayata geçirip geçirmeme, ruhun akıllı kısmını gereği gibi kullanıp kullanmama durumuna, bu ikisi arasındaki farka karşılık gelir. Sahip olunan olanakların etkinlik haline geçirilmesi, insanın, kendi gelişimini (formunu) tamamlayarak, nihai ereğine ulaşması, kendi kendini gerçekleştirmesi anlamına gelir. Ve bunun için gerekli olan güç yine onun kendi formunda (ve maddesinde) saklıdır (a.g.y.s. 96).

Yukarıdaki alıntıda belirtilen ve Aristoteles'te yetiler açısından ruhun kısımları arasında en üstte bulunan 'akıllı kısım', Aristoteles'in insan felsefesi açısından merkezi önemdeki bir başka terimdir. "Formel doğa bakımından insanı diğer canlı nesnelerden ayıran tek ruhsal yeti akıldır" (a.g.y.s. 99). Bundan dolayı da insanın kendini, bir başka deyişle sahip olduğu formunu, gerçekleştirmesinin ne olduğunu sağlıklı bir şekilde görmek istiyorsak akıl kavramına biraz daha yakından bakmalıyız. Bu bakışta öncelikle dikkat edilmesi gereken ise aklın Aristoteles düşüncesinde birbirinden farklı iki anlama geldiği gerçeğidir: Teorik akıl ve pratik akıl. Bu akıl türleri, insan ruhunun, farklı biçimlerde de olsa, akla sahip olan iki kısmına denk düşmektedirler. Anımsanacağı gibi, Aristoteles'te ruh temel olarak iki kısma ayrılmaktadır: Akla sahip olan kısım ve akla sahip olmayan kısım. Ancak ruhun akıldan yoksun olan bu ikinci kısmının bir bölümü akıldan pay alabilmekte, dolayısıyla akıldan hiçbir şekilde pay alamayan bölümden farklılaşmaktadır. İşte akıldan pay alabilen bu bölüm ve akla sahip olan temel bölüm, Aristoteles'e göre, sırasıyla teorik akıl ve pratik akılla ilişkilendirilmektedirler.

> (…) Eğer ruhun bu kısmına da akla sahip dersek, ruhun akla sahip bölümü de iki kısma ayrılacaktır: "Biri asıl ve kendisi akıl sahibi olan, öteki ise babanın sözünü dinleyen (akıl alan) yan anlamında" (1103a 1-5). (…) Ruhun akıl sahibi olan bu iki yanından, asıl anlamda akıl sahibi olan yan, aynı zamanda, *teorik akıl*; babanın

> sözünü dinleyen yan ise *pratik akıl* olarak adlandırılır. Biri teorik düşünmeyi, diğeri "calculative" (tartarak) düşünmeyi dile getirir. Teorik olan kısım, başka türlü olamayacak olanla, zorunlu olanla; pratik olan kısım ise başka türlü olabilecek olanla ilgilidir (1139a 5-15) (a.g.y.s. 100-101).

Söz konusu iki akıl türünün de kendine özgü erdemleri bulunmaktadır. Burada erdem terimi erek anlamında kullanılmıştır. Bir başka deyişle, her akıl türünün kendine özgü işlevleri en iyi şekilde gerçekleştirme durumu olarak. İşte bu erdemlerin erekleri ya da "ulaşacakları son nokta" (a.g.y.s. 101), teorik akılda bilgelik (*sophia*), pratik akılda ise aklıbaşındalıktır (*phronesis*) (a.g.y.s. 101). Bu erdemlerden bilgelik, "en yüksek varlık biçimleri üzerindeki bilimsel bilgi ve dolaysız anlayıştır" (a.g.y.s. 101). Aklıbaşındalık ise kişinin "bütünüyle iyi yaşama ile ilgili olarak nelerin kendisi için iyi ve yararlı olduğu konusunda yerinde düşünebilmektedir" (Aristoteles, 1998, s. 117; 1140a 25).

Aklıbaşındalık, Aristoteles'in etiğindeki erdemle ilgili düşüncelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktaya tekrar döneceğiz. Ancak şimdi öncelikle Aristoteles'in mutlulukla ilgili görüşlerine kısaca değinelim. Sadece tek tek insanlar için değil, aynı zamanda genel olarak insanlar için de iyi olan nedir sorusu Aristoteles için çok önemli bir sorudur. Bu sorunun tartışılması, beraberinde doğal olarak "En yüksek insansal iyi nedir?" sorusunu da getirir. Çünkü insansal iyilerin çoğunluğu, hep başka şeyler için arzulanan ve hedeflenen şeylerdir. Oysa "sırf kendisi için istenen" iyi, hiç kuşkusuz en yüksek insansal iyi olacaktır. Aristoteles sırf kendisi için istenen ve çoğu kişinin *eudaimonia* (mutluluk) ismini verdiği bu en yüksek iyinin ne olduğunu tartışmaya açar. Çünkü bu kavramın "neliği konusunda herkes farklı düşünmektedir" (Özcan, 2016, s. 103). Aristoteles, mutluluğa ulaşmak için önerilen üç temel yaşam biçimini (haz yaşamı, siyaset yaşamı ve *theoria* yaşamı) inceler ve çeşitli nedenlerden dolayı bunların hiçbirinin de istediğimiz insansal iyiyi veremediği sonucuna varır. Söz konusu nedenlerin ayrıntılarına burada girmeyeceğiz.

Aristoteles için, herkesin aradığı insansal iyi, "insanın nihai ereğinden ve insanın kendine özgü işinden ayrı düşünülemez" (a.g.y.s. 103). İşte bu noktada, Aristoteles'in insan felsefesinde konumuz açısından belki de en önemli başlık olan 'insanın işi'

konusuna geliriz. Aristoteles öncelikle insanın diğer canlılardan farklı olarak, onlarda göremeyeceğimiz belirli bir işinin olup olmadığı sorusunu sorar. Sadece insana özgü olan, bir başka deyişle başka canlı varlıklarda göremeyeceğimiz böyle belirli bir iş vardır ve söz konusu iş, "ruhun akla uygun ya da akıldan yoksun olmayan etkinliği" olmaktadır (Aristoteles, 1998, s. 11; 1098a 5). Ancak böyle bir tanımlama eksiktir. Söz konusu işin "kendine özgü erdeme uygun yapılıp yapılmadığına bakılmalı"dır (Özcan, 2016, s. 105).

> (…) insanın işi ruhun akla uygun etkinliğidir, ama bu etkinlik ve eylemler de ancak kendilerine özgü erdeme göre yapılırsa ya da erdemli birisi tarafından gerçekleştirilirse, *iyi* gerçekleştirilmiş olacaklardır. Dolayısıyla, "İnsansal iyi, ruhun erdeme uygun etkinliği olur" (1098a 15). Yalnız burada, Aristoteles'in "insansal iyi" ile "insanın işi" arasında kurduğu üstü örtük bağlantının özelliğine dikkat etmeliyiz. Tür olarak insanın işi ruhun akla uygun etkinliğidir ve bu onun ayırıcı özelliğidir. Ama amaç sadece insan değil "iyi" insan olmak olduğunda, insanın işini de iyi yerine getirilmesi gerekir; ki bu etik bir meseledir (a.g.y.s. 105).

Böylelikle Aristoteles insansal iyiyi ruhun erdeme uygun etkinliği olarak belirler. Dolayısıyla da, 'mutluluk' (*eudaimonia*) olarak adlandırılabilecek bu insansal iyi, "ruhun, bütün bir yaşam boyunca, erdeme uygun etkinliği" (a.g.y.s. 105) olarak tanımlanabilir. Bu tanımda belirtilen erdemler, teorik ya da pratik bilgelikle ilgili düşünce erdemleri ve insanın eylem hayatıyla ilgili karakter erdemleridir. Bir insan eğer erdeme uygun etkinlikte bulunmak istiyorsa bu iki tür erdeme de sahip olmalıdır; sadece bir tür erdeme sahip olmak yetmemektedir.

Her ne kadar, Aristoteles'in erdem teorisinin ayrıntılarına burada inmeyecek olsak da, yukarıda belirttiğimiz erdem türlerinden karakter erdemlerinin aklıbaşındalıkla olan ilgisine kısaca değinmek istiyoruz. Nasıl ki karakter erdemleri insanların eylem hayatıyla ilgilidir ve bu anlamda uygulamaya dönüktür, "aklıbaşındalık da uygulamaya dönüktür ve kişinin eylem yaşantısında ortaya çıkar" (a.g.y.s. 107). Buna ek olarak, Aristoteles tarafından "orta olma" olarak adlandırılan (Aristoteles, 1998, s. 33; 1107a 5) erdem konusunda, ayrı ayrı durumlarda orta olanı bulma ve tercih etmede aklıbaşındalık asıl yol göstericidir. Aklıbaşındalık, daha önce de belirtildiği gibi, insanın eylem yaşantısında ortaya çıkan bir olgudur. Bu yaşantı sürecinde öncelikle, insanın arzulama

yetisi tarafından harekete geçirilmesi söz konusudur. İnsan bu noktada belirli bir amaca ulaşmayı işin etik boyutunu göz önüne almadan arzular.

> İsteme yetisi harekete geçirir, amacı gösterir; karakter erdemleri istenenin uygun olmasını sağlar; pratik akıl ise yola çıkmış olana yol gösterir, kişinin amaca ulaşırken izleyebileceği yolu veya yolları gösterir, bunlardan birisini tercih etmesini sağlar (Özcan, 2016, s. 109).

Etik boyut da bu tercih noktasında kendini gösterir.

> İstenen, amaç olduğuna göre; enine boyuna düşünülen ve tercih edilenler ise amaca götürenler olduğuna göre, bunlarla ilgili eylemler tercihe bağlı ve isteyerek yapılan eylemler olsa gerek. Erdemlerin etkinlikleri de bunlarla ilgili. Demek ki erdem de, aynı şekilde kötülük de elimizdedir. Yapılması elimizde olan şeyleri yapmamak da elimizdedir; hayır demek elimizde olan şeylere evet demek de elimizdedir (Aristoteles, 1998, s. 49; 1113b 5).

İnsanları diğer hayvanlardan ayıran temel fark da bu etik boyutta ortaya çıkar. İnsan erdem ve rasyonel bir ilkeye göre tercih yaparak eylemlerde bulunur (Özcan, 2016, s. 110). Diğer hayvanlar ise arzuları ve duygularının egemenliği altındadırlar. Bir başka deyişle, insanın bu noktadaki farkı öncelikle, onun teorik ve pratik aklının yukarıda belirtilen 'erdem'lerine ulaştığı ve buna göre eylediği noktada ortaya çıkmaktadır. Ancak onun diğer hayvanlardan farklı olarak 'rasyonel bir varlık' olarak ortaya çıkması için "karakter erdemlerinin de teorik ve pratik aklın eylemlerine eklenmesi" gerekir (a.g.y., s. 111).

Aristoteles'in insan felsefesinde "İnsan nedir?" sorusuna verilen yanıtta, insanın akla, bilime, ama özellikle de erdemlere uygun bir yaşam sürmesi ve bununla bağlantılı olarak da rasyonel tercihler yapabilen bir canlı olması, iki temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki unsura baktığımızda da, insan olarak sahip olunan olanakların hayata geçirilmesiyle ilgili bir durum görmekteyiz. Akla, bilime ve erdemlere uygun yaşamayan, hayatında rasyonel tercihlerde bulunmayan, bir başka deyişle bu olanakları hayata geçirmeyen insanların olduğu bir gerçektir. Elbette ki bu insanları farklı bir türe ait yaratıklarmış gibi değerlendiremeyiz. Ancak söz konusu insanları belki de, 'insanlaşma' adını verebileceğimiz bir süreçte geride kalmış olarak görebiliriz.

Yukarıda belirtilen söz konusu olanakların hayata geçirilmemesinin ve dolayısıyla da 'insansal iyi'ye ulaşılamamasının tezimizin temel kaygısıyla ilintili olduğu açıktır. Çünkü yoksulluğun, bu olanakların hayata geçirilmemesinde önemli bir engelleyici faktör olduğunu düşünmekteyiz. İnsanlaşmak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, erdemli bir hayat sürdürmek anlamına gelmektedir. Ama insanlaşabilmek için, Aristoteles düşüncesine göre, karşımıza sağlanması gereken şartlar çıkmaktadır. Bu şartlardan, 'dışsal iyiler' olarak da adlandırılabilecek iyi bir aile çevresine sahip olmak, ekonomik bakımdan başkasına muhtaç olmamak ve iyi bir siyasi ortamda yetişip yaşamak, bize göre yoksulluk ile etik ve insanlaşma arasındaki bağı daha iyi gösterme açısından önemlidir. Şimdi bu düşüncemizi, Aristoteles'in yoksullukla ilgili görüşlerini onun mutlu ve erdemli bir yaşam için 'dışsal iyiler'e yaptığı vurgu bağlamında, ana hatlarıyla ele alarak geliştirmek istiyoruz.

Aristoteles'in siyaset teorisinde yoksullukla ilgili tartışmalarda önceden varsaydığı iki temel noktadan söz edebiliriz. Birincisi, "en iyi anayasayla yönetilen ülkelerde bile yoksulların olacağı" gerçeğidir (Aristoteles, 2015, s. 128; 1298b 30). Aristoteles ikinci olarak da bir ülkede sahip olunan zenginlikteki büyük farklılıkların o ülkede ciddi bölünmelere yol açacağını öne sürer. Bu ikinci noktayla bağlantılı olarak da, yoksulluk sorununu kontrol etmenin "o ülkedeki istikrar açısından çok önemli olduğunu" belirtir (a.g.y.s. 164; 1303b 14).

Aristoteles, bir ülkede anayasa hazırlanırken yoksullukla bağlantılı olarak üç noktaya dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir: Öncelikle, mülkiyetle ilgili düzenlemeler toplum içindeki çeşitli sınıfların birbiriyle çatışmalarını engelleyecek şekilde yapılmalıdır. İkinci olarak, toplumdaki yoksullara yardım etmek için zenginler ve devlet, sosyal hizmet tarzında girişimlerinde bulunmalıdır (a.g.y.s. 209-210; 1320a 35-1320b 15). Ancak bu girişimlerde asıl dikkat edilmesi gereken, onlara doğrudan yardımda bulunmaktansa, onların kendilerine yetebildikleri bir yaşam kurmalarına yardımcı olabilmektir. Yoksullukla ilgili olarak Aristoteles'in yaptığı üçüncü öneri ise nüfus kontrolüdür.

Aristoteles'in yoksullukla ilgili görüşlerinin yoksulluğun etik ve insansal boyutu açısından son derecede dikkate değer olduğunu söyleyebiliriz. Yoksullukla mücadele

konusunda önerdiği politikalar öncelikle yoksulların durumunun etik açıdan ele alınması gereğini önümüze getirir. Çünkü Aristoteles insanların bazı gereksinimlerini karşılamadan düzgün ve mutlu bir yaşam süremeyeceklerinin farkındadır ve önerdiği politikalar yoksulların düzgün ve kendilerini geliştirebilecekleri bir yaşam sürmelerini sağlayabilecek potansiyellerini arttırmaya yöneliktir. Buna ek olarak Aristoteles adil bir devlet olmakla, yoksulluğu azaltmaya çalışmak arasında doğrudan bir bağlantı olduğunun da farkındadır. Şimdi adalet konusuna biraz daha yakından bakalım.

Aristoteles'in genel adalet tanımına göre, adalet "kendi amacını kendinde taşıyan bir erdemdir", dolayısıyla da tam erdemdir (Aristoteles, 1998, s. 90-91; 1129b 25). Öte yandan "mutluluğu yaratan ve koruyan şeylere de 'adil' demekteyiz" (a.g.y.s., 1129b 15). *Eudaimonia* (mutluluk) kavramının Aristoteles'in ahlak felsefesinde sahip olduğu öneme yukarıda değinmiştik. Bu bağlamda Aristoteles bir devletin amacının vatandaşlarının kendilerini "her yönden geliştirebilecekleri şartları yaratmak" olduğunu belirtir (Aristoteles, 2015 s. 221-222; 1324a 24-25). Söz konusu amaca sahip olmak, Aristoteles'e göre, adil bir devletin en önde gelen sorumluluklarından biridir. Aristoteles devleti asıl olarak, erdemli insanlar arasında var olan, etik açıdan doğru bir ortaklık (ya da işbirliği) olarak görür. Vatandaşlar böyle bir devlette yasalara uymalıdırlar, ancak yasalar da "erdemli sayılabilecek eylemlerle uyum içinde" olmalıdırlar (Aristoteles, 1998, s. 90-91; 1129b 15- 1130a). Örneğin bir insan savaşta cesur davranmalı, günlük yaşamında ölçülü olmalı veya zina yapmamalıdır.

Aristoteles adaleti daha özel bir anlamda, eşitlikle ilgili konuları gündeme getirerek de ele alır. Onun adaleti bu özel anlamda ele alışı, genel adalet teorisinden ayrı düşünülemez. Aristoteles burada dağıtıcı adaletle ilgili konuları işler (a.g.y.s. 91; 1130a 15). Dağıtıcı adaletten konuşurken devletin aslında bir yönüyle "ayrı parçaların arasındaki denge" olduğunu belirtir (Aristoteles, 2015, s. 50; 1261a 25-35). Aristoteles dağıtıcı adaleti, herhangi bir vatandaşın devlete yaptığı katkılardaki dengeli ve karşılıklılık içeren bir eşitlik olarak değerlendirir. Onun bu görüşlerini, bir ülkede sahip olunan zenginliklerde büyük dengesizlikler olmasının o ülkenin istikrarı için tehlikeler içerdiği görüşüyle kolaylıkla örtüştürebiliriz.

Aristoteles'in yoksulluğa karşı nasıl bir duruş içinde olunması gerektiğiyle ilgili söylediklerine geçmeden önce onun mülkiyet konusuyla ilgili olarak sahip olduğu görüşlere kısaca bakmakta yarar vardır. Aristoteles, denetimli olmak şartıyla özel mülkiyetin adil bir devlet için gerekli bir şart olduğunu belirtir. Buna ek olarak, bir devletin özel mülkiyet karşısındaki temel tutumunun, var olan mülkiyeti "eşitlemeye" çalışmaktan çok, insanları "açgözlü olmayacak şekilde yetiştirmek" olduğunu da vurgular (a.g.y., s. 66-67; 1267a 37-1267b 7). Aristoteles, insanların özel mülkiyete sahip olmalarının gereklilikleri üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Ancak bunu yaparken, bir devlette mülkiyetle ilgili en başarılı düzenlemenin özel mülkiyetin 'ortak' kullanımı olduğunu da belirtmeyi unutmaz:

> (…) mülkiyet bir yere kadar ortak olmalı ama işin temelinde yine de özel mülkiyet olmalıdır. Eğer bir mülkiyetin sorumluluğu çeşitli ailelere verilirse burada kargaşa olmaz, aksine herkes kendi kısmıyla ilgileneceğinden üretim de artar. Atasözüne göre dostlar arasındaki her şey ortaktır ama burada ortak kullanımda bulunmayı kolaylaştıran kişilerin kendileridir (a.g.y., s. 55-56; 1263a 26-30).

Yeniden dağıtım için devletin zenginlerin mülkiyetine el koymasına karşı olan Aristoteles (a.g.y.s. 209; 1320a 4), yine de zenginlerin sahip oldukları mülkiyeti ortak kullanıma sunmalarının "iyi bir şey olacağını" da ekler (a.g.y.s. 210; 1320b 9). Yasal bir zorunluluk şeklinde olmasa da, eğer erdemli bir yaşama sahip olmak isteniyorsa, zenginlerin mülkiyetlerini ortak kullanıma sunmaları Aristoteles tarafından tavsiye edilir. Bu ayrıca, zenginlerin kent yaşamına katılmalarını sağlayacak ve kente olan aidiyetlerinin artmasını kolaylaştıracaktır. Özet olarak, mülkiyetin ortak kullanımı, Aristoteles'in yoksulluğu azaltmak için yaptığı önerilerden belki de en önde gelenidir.

Aristoteles'in yoksulluğu azaltma konusundaki diğer önerilerine geldiğimizde, bunlardan nüfus kontrolüyle ilgili söyledikleriyle başlayabiliriz.

> Belki de miras tutarından fazla çocuk yapılmasını engelleyerek daha akıllıca davranmış oluruz. Bu hesapta kimi bebeklerin ölmesi kimilerinin çocuğunun olmaması gibi faktörleri de düşünmek gerekir. Çoğu ülkede olduğu gibi çocuk sayısına karışmamak fakirliği ve dolayısıyla suç oranını arttırır (a.g.y.s. 62; 1265b 5)

Ayrıca vatandaşları etikle ilgili konularda terbiye etmek, onları düzgün bir şekilde eğitmek ve ilgili yasaları çıkartmak da Aristoteles'e göre yoksulluğu azaltmada devletin sorumlulukları arasındadır. Çok açıktır ki Aristoteles, devletin vatandaşlarındaki erdemleri geliştirmesi gereğine vurgu yapmaktadır. Çünkü birlikte yaşamanın insanlara kazandıracağı tek şey, bireysel çıkarların tatmin edildiği bir birliktelik olmamalıdır. Birlikte yaşam, "erdemli insanların mutlu yaşamı" olmalıdır (a.g.y.s. 102; 1280b 5-12). Aristoteles konuyu şu şekilde özetler: "Bize göre iyi yaşamak mutlu ve asilce bir yaşam sürmektir. Yani devlet adı verilen siyasi birlik yalnızca birlikte yaşamak için değil aynı zamanda asil davranışlarda bulunmamızı da sağlamaya çalışır" (a.g.y.s. 103; 1280b 39).

Aristoteles, farklı yönetim şekillerindeki ekonomik sınıfların toplum içinde sahip oldukları güçlerin de yoksulluk sorununda önemli bir rol oynadığını düşünür. Yönetim şekilleri üzerinde dururken aşağıdaki sınıflandırmayı yapar:

> Daha önceden de belirttiğimiz gibi tiranlık devletin tek bir kişinin keyfiliğiyle yönetilmesidir. Eğer yöneticiler sadece zenginlerden oluşuyorsa o zaman yönetim şekli oligarşiye dönüşür. Yönetim malı mülkü olmayan fakirlerin elindeyse o zaman da demokrasi vardır (a.g.y.s. 100; 1279b 38-42).

Bu yönetim şekillerinden demokrasi ve oligarşide, Aristoteles'e göre, zenginlerle yoksullar arasındaki çatışma siyasete damgasını vurur. Zenginlerle yoksullar arasındaki çatışmayı engelleyebilmek için Aristoteles, orta sınıfın varlığına vurgu yapar. Güçlü bir orta sınıfın varlığı hem zenginlerle yoksullar arasındaki çatışmanın devletçe denetimini kolaylaştırır hem de anayasada mülkiyet konularıyla ilgili var olan ılımlılığın hayata geçirilebilmesini sağlar (a.g.y.s. 142; 1295a 35-1296a 21). Dolayısıyla Aristoteles'in en iyi toplumun "orta sınıfın güçlü olduğu toplum" olduğunu söylemesi bir sürpriz değildir (a.g.y., s. 142-143; 1295b 34-1296b 10).

Yoksullukla mücadelede yoksullara verilmesi gereken sosyal hizmetlerin niteliği de Aristoteles açısından önem taşımaktadır. Söz konusu sosyal hizmetlerin sağladığı yardım ve destek yapıcı olmalıdır, başka bir deyişle yoksulların yaşamda kendi ayakları üzerlerinde durmalarını sağlamaya yönelik olmalıdır. Örneğin, yapılan yardımlar yoksulların kendi işlerini kurmalarını ve böylelikle başkalarına bağımlı olmamalarını sağlamalıdır. Sözü edilen bu tür yardım ve destek daha çok devlet tarafından verilirken,

ülkedeki zenginler de isteğe bağlı olarak farklı sosyal hizmet faaliyetlerine katılabilirler. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, sahip oldukları özel mülkiyetlerini ortak kullanıma açarak da yoksulları destekleyebilirler.

Her ne kadar Aristoteles'in bugün anladığımız anlamda bir 'refah devleti'ni önerdiğini söyleyemesek de, yoksulluğa karşı duyarlı yaklaşımının dikkat çekici olduğunu rahatlıkla vurgulayabiliriz. Özellikle de yoksulluk sorunundaki sorumlulukların sadece yoksullarda değil, önemli ölçüde devlette ve zenginlerde bulunduğunu belirtmesi, onun bu duyarlı tutumunun en önemli işareti olarak değerlendirilebilir.

Aristoteles'in yoksulluk ve mutlu bir yaşam karşısındaki duruşunda 'dışsal iyiler' üzerine yaptığı vurgu, tezimizdeki amaçlarımız açısından son derecede önemlidir. Onun yoksulluk ve mutlu bir yaşam karşısındaki duruşuna değindiğimiz bu bölümü onun 'dışsal iyiler' hakkındaki düşünceleri ve bu düşüncelerin yoksulluk konusuyla olan bağıyla bitireceğiz.

Aristoteles'e göre iyi bir talih mutluluğu arttırır. Dolayısıyla, eğer bir insan zengin bir ailede doğma talihine sahipse, erdemli olabilmek için daha fazla fırsatı vardır. Buna ek olarak, zengin bir insan, yaşamını denetim altında tutabilmek için daha fazla olanaklara da sahiptir. Söz konusu durum da doğal olarak daha fazla mutluluk getirebilecektir. Öte yandan eğer bir insan yoksul olarak doğduysa, her ne kadar erdemli bir insan olma şansına sahipse de, erdemlerini hayata geçirmede ve dolayısıyla da mutlu olmada zorlanacaktır (a.g.y., s. 138-139; 1294a 15-20).

'Dışsal iyiler' kavramına geldiğimizde, güzellik, zenginlik, iyi bir ailede doğmak ve iyi bir sağlık, Aristoteles tarafından tarif edilen 'dışsal iyiler'den bazıları olarak sayılabilir.

> Ama daha önce de söylediğimiz gibi, (mutluluğun) dış iyileri de gerektirdiği görünüyor; çünkü yaşamak için yeterli bazı destekler olmadan, iyi erdemlerde bulunmak olanaksızdır ya da pek kolay değil. Dostlarla, zenginlikle, siyasal güçle pek çok şey yapılır, aletlerle yapıldığı gibi; bazı şeylerden -sözgelişi soyluluktan, iyi çocuklardan, güzellikten- yoksun olmak ise kutluluğu lekeler. Nitekim çok çirkin olan, iyi soydan gelmeyen, ya da sipsivri olan çocuksuz biri pek mutlu olmaz; çok kötü çocukları ya da dostları olan ise ya da iyi dostları olduğu halde onların ölümlerini gören, daha az mutlu olur herhalde. Öyleyse mutluluk,

> dediğimiz gibi, ayrıca böyle koşulları da gerektirir gibi görünüyor. Bundan ötürü mutluluğu kimi talihlilikle, kimi erdemlerle aynı yere koyuyor (Aristoteles, 1998, s. 14; 1099b).

Aristoteles her ne kadar iyi bir talihin mutluluğu tek başına getiremeyeceğini bilse de, yukarıdaki alıntıda sayılan dışsal iyilerin insanların iyi bir yaşamdan pay alabilmelerini kolaylaştırdığına inanır: "Hem kişiler hem de kentler için en iyi yaşam erdemli davranmayı sağlayacak maddi varlıkla beraber yürüyen yaşamdır" (Aristoteles, 2015, s. 221; 1323b 40-1324a 3).

Aristoteles iyi talihin insan yaşamındaki önemine vurgu yapmaktadır. Ancak burada hemen belirtilmelidir ki, söz konusu iyi talih yaşamda kalıcı ve yerleşmiş bir unsur olmalıdır. Dolayısıyla iyi talihi, 'şanslı olmak'la karıştırmamalıyız. Aristoteles'in en özenli şeklinde vurguladığı nokta ise dışsal iyiler sadece kendileri itibarıyla değerli değildirler, aynı zamanda araçsal olarak da yararlıdırlar. Çünkü erdemli bir insanın erdemlerini hayata geçirmesini ve böylelikle de erdemli bir yaşama sahip olmasını kolaylaştırırlar.

Şimdi dışsal iyilerin, iyi talih bağlamında, yoksulluk sorunu açısından önemine değinelim. Aristoteles'e göre, yoksul olarak doğan insanların, kendi suçları olmamasına rağmen yaşamla ilgili seçenekleri kısıtlıdır ve erdemli bir yaşam sürme yeterliklerine âdeta gölge düşmüştür. Yoksul kişi, yaşamı süresince birçok zorlukla ve tehditle karşılaşmaktadır. Elbette ki bu durum onları erdemli olma konusunda doğrudan engellemez. Ama zamanlarını ve sahip oldukları yetenekleri bu zorluk ve tehditlerle baş etmek için kullandıklarında, yaşamlarında önemli bir olumsuzluğu deneyimlemek zorunda kalmaktadırlar. Bu duruma şöyle bir örnek verilebilir: Birden fazla işte birden çalışmak zorunda olan ya da bir hayli derin mali güçlükleri olan bir insan, başkalarına karşı hayırsever davranışlarda bulunmaya zaman ve/veya kaynak bulamayabilecektir.

Zenginlerin yoksulları hor görmesine, kötüye kullanmasına ve şiddet uygulamasına karşı Aristoteles'in tavrı bir hayli serttir (a.g.y.s. 179; 1309a 20). Aristoteles, bu olumsuzlukların önlenmesi için devletin yapacağı yasaların önemine vurgu yapar. Devlet, yaptığı yasalarla zenginlerin yoksullara karşı doğru yaklaşımı içselleştirmesini sağlamalıdır. Bunu da zenginlerin toplum içindeki davranışlarını ılımlı

hale getirerek, diğer bir deyişle örneğin onları açgözlülükten uzak duracak bir şekilde eğiterek yapmalıdır. Yoksulluğun azaltılmasıyla ülkede adaletin sağlanma ideali arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Devletin sağlayacağı adalet, insanların kendilerini geliştirebilecekleri ve mutluluğu bulabilecekleri bir ortam yaratacaktır. Tekrarlamak gerekirse, kendini geliştirmek ve mutluluğu bulmak için bazı insansal gereksinimlerin giderilmesi Aristoteles açısından büyük önem taşımaktadır. Bu gereksinimler giderilmedikçe, sağlıklı bir toplumun yaratılması olası değildir.

Yoksulluk bağlamında Karl Marx'ın kapitalizm eleştirisi

Karl Marx'ın kapitalizme yapmış olduğu eleştiri "günümüze kadar gelmiş geçmiş tüm kapitalizm eleştirileri içinde en kapsamlısı ve radikali" olarak kolaylıkla görülebilir (Gülenç, 2016, s. 19). Bunun nedenleri çeşitlidir. Karl Marx, öncelikle, 19. yüzyılda etkisini giderek arttıran üç olguya tanık olmuş bir düşünürdür: Sanayi Devrimi, serbest piyasa ekonomisi ve sömürgecilik. Ayrıca Marx, bu üç olguya paralel bir biçimde gittikçe artan verimlilik ve yoksulluğu da gözlemleme şansına sahip olmuştur. Söz konusu gözlemlerinin sonucunda, kapitalizmin dünyada var olan mülkiyet eşitsizliklerini gideremeyeceğini noktasına gelmiş, dolayısıyla da böylesi bir ekonomik sistemi "kapsamlı" ve "radikal" bir şekilde (a.g.y.s. 19) eleştirmiştir.

Marx'a göre, kapitalizmin "gelişmesi" için gerekli şartlardan bir tanesi, "yoksulluğun artmasıdır" (Marx, 1978, s. 798-799). Bir başka deyişle, ancak yoksulluk arttıkça kapitalizm gelişebilir. Dolayısıyla böyle bir toplumda yoksulluk kaçınılmazdır. Marx, daha da ileri giderek, kapitalizmin bir sömürü düzeni olduğunu savunur. Bu sömürü düzeni, üretim araçlarının özel mülkiyetinden ileri gelmektedir. Üretim araçlarıyla yaratılan zenginlik proletaryaya karşı kullanılmakta, bu sırada proletaryanın kendisi de bir araç olarak görülmektedir. Kendisinin bir araç olarak görüldüğü sürecin sonundaki hedef de "kâr maksimizasyonu aracılığıyla sermaye birikimidir" (a.g.y.s. 798-799). Bu süreçte de burjuva sınıfı ve proleter sınıfın arasında bir antagonizma ortaya çıkar. Bu antagonizmanın kökeninde de "emek gücünü alanlar ve satanlar arasındaki çatışmalar" yatmaktadır (a.g.y.s. 801-802). Sermaye birikiminin hiçbir zaman bitmemesi gereği, proleteryanın sürekli sömürüsüne ve sürekli yoksulluğuna yol

açar. Bu bağlamda yoksulluğu ortadan kaldırabilecek şartlar, sermaye birikiminin durmasına ya da gerilemesine yol açacaktır.

Kapitalist sistemde işsizler ve yarı-zamanlı çalışanlar, bu sistemin "yedek emek ordusunu" oluştururlar (a.g.y.s. 785). Bu grup, yaşamını sürdürebilmek için "sömürülmeye hazırdır" ve kapitalistler tarafından "el altında" bulundurulur ki, yeri geldiğinde diğer üretim alanlarına bir zarar vermeden, ihtiyacın olduğu alanlara kaydırılabilsin (a.g.y.s. 785). Yedek emek ordusunun el altında tutulmasının bir başka nedeni de, Marx'a göre, çalışanların daha fazla çalıştırılabilmesinin önünü açmasıdır. Çünkü çalışanlar, yedek emek ordusunun varlığını bildikçe, işini kaybetmeme korkusuyla, daha fazla çalıştırılmalarına pek fazla ses çıkarmayacaklardır. Bunların yanında, yine Marx'a göre, kapitalistler daha az paraya çalışmaya hazır olan, ama nitelikli olmayan işgücünü de kullanabilmektedirler. Bu nitelikli olmayan ama daha az paraya çalışmaya hazır olan grup, gerekli görüldüğünde nitelikli çalışanların yerini alabilmektedir. Benzer şekilde, yüksek işsizliğin ve düşük maaşların olduğu bölgelerden emek transferi de kapitalistlerin sermaye birikimini arttırmak için başvurduğu yollardan bir tanesidir. Yedek emek ordusu içinde varolan ve sistem tarafından sömürülen çalışanlar arasında önemli bir grubu da, her ne kadar söz konusu yedek ordu içinde "etkin" bir konumda olmasalar da, "yoksulluk içinde yaşayan insanlar" oluşturmaktadır (a.g.y.s.797).

Marx, belki de kendisinden önceki hiçbir filozofun değinmediği şekilde, kapitalistlerin bir toplumdaki sadece serveti değil, "aynı zamanda o toplumda hâkim olan fikir ve inanışları da denetim altında tuttuklarını" öne sürer (a.g.y.s. 172-173). Bu denetleme durumu da her zaman, o toplumda var olan mülkiyet ilişkilerinin meşrulaştırılması yönünde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kapitalistler proletaryanın "hem fiziksel hem de zihinsel yaşamlarını" denetlemektedirler (a.g.y.s. 172-173). Marx'ın 'yabancılaşma' teorisi de bu durumla bağlantılıdır ayrıca. Proletarya, "hem kendine hem emeğine hem de diğer çalışanlara" karşı yabancılaşmıştır (a.g.y.s. 75-76). Bu yabancılaşmasında, fiziksel ve zihinsel yaşamının kapitalistlerce denetim altında tutulmasının çok büyük payı bulunmaktadır. Marx, yine bu konuyla bağlantılı olarak, sadece mutlak yoksulluğun değil, göreli yoksulluğun da insan açısından büyük

olumsuzluklar taşıdığını ve dolayısıyla da azımsanmaması gerektiğini belirtir. Çünkü bireyin sahip olduğu hazlar ve tutkular önemli oranda içinde yaşadığı toplumdan edinilir. Bu yüzden de insanlar yaşamdan ne kadar tatmin olduklarını ölçmek için toplumun standartlarına başvururlar. Tatmin derecesi ve "toplumun kabul ettiği standartlar" arasında ciddi bir fark varsa bu, insanlarda olumsuz duygular uyandıracaktır (a.g.y.s. 94). Kapitalizmde geçerli olan özel mülkiyet, insanların sahip oldukları kaynak ve olanakları hep başkalarının sahip olduğu kaynak ve olanaklarla karşılaştırmasına yol açmaktadır. Bu durum da, beraberinde getirdiği birçok olumsuzluğun yanında, yabancılaşmanın artmasında ve yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Yabancılaşma konusuna biraz daha yakından bakalım. Marx'ın kapitalist toplumdaki yabancılaşmayla ilgili görüşlerini özetleyecek olursak öncelikle Marx'ın insanlık tarihinin bir özelliğine dikkat çektiğini görürüz: İnsan, Marx'a göre, bir yandan doğayı kendi egemenliği altına almış ve onu kontrol etmiş, ama bir yandan da kendini giderek artan bir yabancılaşmanın içinde bulmuştur. Bu yabancılaşma, insanın yaratmış olduğu kapitalist toplumun insanı egemenliği altına almasıyla en yüksek noktasına ulaşmıştır. Bu noktada insan, kendi yaratmış olduğu toplumsal kurumları yine kendisinin değiştirebileceğine olan inancını kaybetmiş durumdadır. Kendini güçsüz ve yalıtılmış hissetmekte, bir toplum olarak yaşamın anlamsız olduğunu düşünmektedir. Bunun sonucunda da insan toplumsal yaşama karşı kayıtsızlaşmış ve "toplumsal kurumların tamamıyla kendisinin kontrolünün ötesinde olduğunu sanmaya" başlamıştır (a.g.y.s. 145). Söz konusu yabancılaşmanın ekonomik yaşam boyutunda ise insan "hem emeğinin nesnesine, hem üretim sürecine, hem kendisine, hem de birlikte çalıştığı iş arkadaşlarına" karşı yabancılaşır (a.g.y.s. 341). Bu tabloda kendi varlığı, bir başka deyişle potansiyelleri üzerindeki kontrolünü kaybeden insan, "hiçbir şekilde kontrol edemediği ekonomi yasalarının yönettiği bir sistemde" yabancılaşmış bir şekilde yaşamaya devam eder (a.g.y.s. 201).

Marx'ın yoksullukla ilgili görüşlerine dönecek olursak, Marx'ın yoksulluğun alt edilmesiyle ilgili olarak önerdiği çözümün net olduğunu görürüz: Kapitalist düzenin yıkılması. Söz konusu düzen yıkıldığında yerine kurulacak olan yeni düzen ise komünizm olacaktır. Çeşitli aşamalardan geçilerek kurulacak olan komünist sistemde

"herkesten yeteneğine göre alınacak, herkese ihtiyacına göre verilecektir" (a.g.y.s. 531). Bu düzende artık yoksulluktan da söz edilemeyecektir. Marx'ın komünist toplum tartışmasına, Marx'la ilgili başlığımızın sonunda tekrar döneceğiz.

Marx'ın yoksulluk tartışmasındaki önemi Sharon K. Vaughan'a göre iki farklı şekilde belirtilebilir. Öncelikle Marx, "insanın fiziksel ve zihinsel sağlığına önem atfeden" bir düşünürdür ve kapitalist sistemin yarattığı yoksulluğun insanları her iki bakımdan da "sağlıksız kıldığını" düşünmektedir (Vaughan, 2009, s. 156). Bu sağlıksız durumun birbirini tamamlayan, dolayısıyla da birbirinden ayrı düşünülemeyecek iki boyutu vardır. Yoksulluk, öncelikle, insanların potansiyellerini yaşama geçirmelerine engel olmaktadır. Buna ek olarak, insana yaraşır bir yaşam sürmelerini engellemekte ve hayattan haz alamamalarına yol açmaktadır. Birinci boyutta, Marx'ın insan potansiyellerine yaptığı vurgu, önceki bölümde ele aldığımız Aristoteles'in 'insanlaşma' vurgusunu andırır. Anımsayacağımız üzere Aristoteles, tür olarak insanın ötesine geçme durumu şeklinde değerlendirdiği insanlaşmayı, insanların bilim, sanat ve felsefeyle uğraşmaları ekseninde ifade eder. Marx da biraz sonra aşağıda göreceğimiz gibi, insanların potansiyellerini değerlendiremedikleri bir yaşantıyı, başka deyişle düşünsel uğraşlara zaman ayıramadığı, sadece ekonomik kaygılarla günlerini geçirdiği bir yaşamı insana yakışır bir yaşam olarak görmez. Kapitalist sistem sadece yoksulları değil, her bireyi hem belirli bir yabancılaşma içine sokmakta, hem de kendi yaşamında sahip olduğu insansal potansiyelleri hayata geçirmesine engel olmaktadır. Bu engel olmanın temel nedenini, kapitalist sistemin insanı *homo economicus* olarak gören anlayışında bulabiliriz. *Homo economicus* anlayışında iki yönlü bir mekanizmanın çalıştığından söz edilebilir. Sistem bir yandan bireyi bu anlayışa göre değerlendirmekte ve dolayısıyla da onu kendi ekonomik temelli amaçları doğrultusunda bir araç olarak kullanmakta, öte yandan da birey bu anlayışı içselleştirerek kendi kendisini *homo economicus* olarak görmekte ve yaşamını yalnızca ekonomik temelli kaygıların yönetmesine bilinçli ya da bilinçsizce izin vermektedir. Bu sırada da kendi insansal potansiyellerini hayata geçirmeyi bir kenara bırakıp âdeta insanlığını unutmaktadır.

Kapitalist sistemin yarattığı yoksulluğun insanları ittiği sağlıksız durumun ikinci boyutuna geldiğimizde ise öncelikle bir noktayı görmek önemli olabilir: Marx, insanın

"en büyük mutluluğa ancak toplumun tamamının esenliği için çalışırsa ulaşabileceğine" inanmaktadır; oysa kapitalizmde bireysel çıkarlar kamu yararına göre önceliklidir (a.g.y.s. 103). Söz konusu bireysel çıkarların ağırlıklı olarak ekonomik temelli kaygılarla bağlantılı olduğunu belirtmiştik. Bu bireysel çıkarların kamu yararına öncelik tanımadan takip edilmesi ortaya sorunlu bir toplumsal yapı çıkarmaktadır. Bu yapıyı Marx sert bir şekilde eleştirir ve radikal bir çözüm önerisi ortaya atar. Bu çözüm önerisinin merkezinde komünist toplum vardır. Komünist toplumda, genel olarak konuşursak, kapitalist sistemin yarattığı (ve yoksulluğun da dahil olduğu) olumsuzlukların insanları ittiği sağlıksız durum ortadan kalkacaktır. Marx'a göre, sadece yoksulların değil, kapitalist sistemde yaşayan tüm insanların komünist topluma gereksinimi vardır.

Sharon K. Vaughan'a göre, komünist toplum yapısını incelediği *Alman İdeolojisi* adlı eserinde Marx, *homo economicus* olarak değerlendirdiği insanın tanımlamasında "temel öneme sahip bir unsur olan 'meslek' sahibi olma olgusunu radikal bir eleştiriden geçirir" (a.g.y.s. 146). Marx, bununla bağlantılı olarak, bir 'işe' sahip olma durumunun başlığı altında beraber düşünülebilecek iki iddiada da bulunmaktadır: "Bir işe sahip olmanın insanı belli bir alana hapsetmesi ve dolayısıyla da onu o alanda sınırlandırması, ortadan kaldırılmalıdır. Bu, insanın özgürlüğü açısından büyük önem taşımaktadır" (a.g.y.s. 146). Marx'ın *Alman İdeolojisi* başlıklı kitabındaki ikinci iddiası ise "insanın 'işiyle' bağlantılı olarak sahip olduğu kimliğin" silinmesi gereğidir (a.g.y.s. 146). Bu silinme de insanların "bireysel farlılıklarının tanınması bakımından önemlidir" (a.g.y.s. 148). Yoksulluğun olmadığı bir toplum olarak tasarlanan komünist toplumda yoksulluğun olmamasıyla Marx'ın belirttiğimiz iki iddiasının ne gibi bağlantılar içerdiği ilginç bir soru olabilir. Yoksul insanların durumlarını tanımlarken neredeyse tamamının ya işsiz olduklarını ya da düşük ücretli bir işe sahip olduklarını, dolayısıyla da durumlarının genel anlamda 'iş' üzerinden tanımlandığını anımsarsak, Marx'ın sözünü ettiğimiz iki iddiasının konumuz açısından anlamlı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca yoksulluk durumunun insanların bu dünyadaki varoluşları ve dolayısıyla sahip oldukları potansiyellerle de yakından bağlantılı olduğunu kabul edersek, Marx'ın Alman İdeolojisi kitabındaki iddiaları daha da anlamlı

olabilir. Çünkü Marx söz konusu iddialarında insanın dünyadaki varoluş tarzlarına ve kendi üzerlerindeki denetimlerine göndermede bulunmaktadır.

Tıpkı Aristoteles gibi, insanın 'insanlaşma' sürecine ve dolayısıyla da insana yakışır bir şekilde yaşamasına temel önem atfeden Karl Marx'ın yoksullukla bağlantılı görüşlerini bu bölümde kısaca ele almaya çalıştık. Şimdi, yoksulluğun etik ve insansal boyutunu ele aldığımız ana başlığın son bölümünde insan hakları bağlamını değerlendireceğiz.

Yoksulluk sorununda insan hakları bağlamı

Bir dünya sorunu olarak yoksulluğun temelde insanların gereksinimleri ve haklarıyla ilgili bir konu olduğu açıktır. Çünkü şu ana dek göstermeye çalıştığımız gibi, yoksulluk kimi gereksinimlerin giderilememesine ve bazı hakların dolaylı ya da doğrudan çiğnenmesine yol açar. En temel insansal gereksinimlerden olan beslenmeyi ele alalım. Yoksul ülkelerdeki nüfusun önemli bir kısmı yetersiz beslenmekte, hatta içecek temiz su dahi bulamamaktadır. Bu ülkelerde açlık yaygındır ve özellikle de çocuklar açlıktan ya da yetersiz beslenmenin yol açtığı hastalıklardan ölebilmektedirler. Düzgün bir eğitim alma hakkını ele alırsak, günümüzde yoksul ülkelerdeki eğitim düzeyinin düşük olduğunu, okuma yazma dahi bilmeyen yüzbinlerce insanın bulunduğunu görürüz. Çocuklarının düzgün bir eğitim almasını isteyen birçok ebeveyn bunu yoksulluktan dolayı gerçekleştirememektedirler. Aynı zekâ düzeyine sahip ama biri zengin diğeriyse yoksul bir ülkede yaşayan iki çocuktan yoksul olanın eğitim hakkı, ülkede geçerli şartlardan ötürü çiğnenebilmektedir.

Yoksulluk insanın en önemli gereksinimlerinden biri olan eşit haklar bakımından eşitliğe bir tehdit oluşturduğu için, insanların gereksinimleri ve sahip oldukları haklarla ilgili durumları anlamanın "en temel aracı" olan etik bilgi ve insan hakları bilgisi (Çotuksöken, 2018, s. 218), yoksulluk sorununda kendilerine başvurulacak en temel bilgi türleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Tezimizin başından beri, ama özellikle de yoksulluk sorununu etik ve insansal boyutuyla ele alan üçüncü bölümde bu noktayı özellikle vurgulamaya çalışmaktayız. Bu çalışmalarımız sırasında ön plana çıkan kavramlardan belki de en önde gelenlerden bir tanesi 'gereksinimler' olmuştur.

> Belli bir gereksinim çözümlemesi yapmak özellikle günümüzde oldukça güç görünmektedir. Ancak yine de insan dünyasında özellikle insan hakları bilgisi ölçüt olarak alındığında, insan olarak varolmanın olmazsa olmazları ile insanın zorunlu gereksinimleri arasında bir koşutluk kurulabileceği açıktır. İnsanın salt biyolojik varlık olarak varlığını sürdürmesi bile en temel gereksinimlerinin karşılanmasıyla doğrudan bağlantılıdır; kaldı ki diğer gereksinimleri de yine insanın kendisini, olanaklarını yaşama dünyasına geçirmesiyle doğrudan ilişkilidir (a.g.y.s. 218).

Görüleceği gibi, belirli bazı (sağlık ve eğitim gibi) temel gereksinimlerle haklar önemli oranda örtüşmektedir. Buradan insan gereksinimleriyle insan hakları kavramının da örtüştüğü sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla insan haklarını "değer ve ilke olarak benimseyerek" (a.g.y.s. 219), yoksulluk sorununu onun ışığında ele alabiliriz. Bu uğurda *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* bize kolaylıkla rehberlik edebilmektedir. Özellikle de yaşama, özgürlük, kişi güvenliği, aile kurma, bir işe sahip olma, dinlenme, eğlenme, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve eğitim görme haklarını düzenleyen maddeler, bize bu konuda en fazla yardımcı olacak maddelerdir.

Etik değerler içeren, bir başka deyişle sadece hukuksal değil etik temele de sahip ilkeler olan insan haklarının, "insansal eylemlerin ve ilişkilerin ardındaki istemenin dayandığı ilkeler" (a.g.y., s. 221) olması halinde "yoksulluk ve beraberinde getirdiği yoksunluk karşısındaki duruş da dayanışma ve adalet olacaktır" (a.g.y.s. 221). Söz konusu dayanışma ve adalet de, daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi, küresel boyutta olmak durumundadır. Çünkü yoksulluk sorunu bir dünya sorunudur, başka bir anlatımla, küresel ölçekte bir sorundur ve ağırlıklı olarak küresel düzeydeki siyasetin öznelerinin ve buradaki karar vericilerin yaratmış olduğu bir sorundur. Kökeninde "eşitsizlik, savaş, bilgi yoksunluğu, özellikle etik ve insan hakları bilgisi yoksunluğu" bulunduğu çok açıktır (a.g.y.s. 225).

Yoksulluğun kökeninde yatan unsurlardan belki de en önemlisinin, insan hakları bilgisi yoksunluğu olduğu düşünülebilir. Çünkü insan hakları, "diğer tüm gerekliliklerin yerine getirilmesinin kendisine dayandığı temel gereklilik" olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 2007, s. 26). Bu durumu konumuzla bağlantılı olarak şu şekilde yorumlayabiliriz: Herhangi bir dünya sorununu çözmeye çalışırken o sorunun insan hakları boyutunda yer alan gereklilikler halledilmedikçe, söz konusu sorunun kalıcı ve

sağlıklı bir şekilde çözülebilmesine olanak bulunmamaktadır. Bu yorumdaki 'insan hakları boyutunda yer alan gereklilikler' ifadesini açarsak, insan haklarının, "insanlara nasıl davranılması gerektiğiyle ilgili etik prensipler" olduğu gerçeğini görürüz (a.g.y.s. 26). İoanna Kuçuradi, söz konusu davranış gerekliliğinin hem "aktif" hem de "pasif" düzeyde ele alınması gerektiğini belirtir. İnsan hakları öncelikle "bireylerin birbirlerine nasıl davranması gerektiğinin minimum şartlarını" ifade eder (a.g.y.s. 26). Aynı zamanda insan hakları, insanların kendi potansiyellerini nasıl hayata geçirecekleri ve o potansiyelleri nasıl geliştirecekleriyle de ilgilidir. Potansiyellerle ilgili bu iki durumun gerçekleşebileceği şartların oluşmasını da insan hakları "talep etmektedir" (a.g.y.s. 26). Söz konusu potansiyellerin yaşama geçirilmesinin ve geliştirilmesinin, insanı diğer canlılardan ayırması bakımından ne kadar önemli olduğunu önceki bölümlerde, özellikle de Aristoteles'in yoksullukla ilgili görüşlerini incelediğimiz bölümde, ele almıştık. Kuçuradi, bu önemli olma durumuna değinirken, söz konusu potansiyellerin "insanlık tarihindeki insan başarılarının gerçekleşmesinde sahip olduğu belirleyici rolü" de ekler (a.g.y.s. 26).

İnsan haklarının temel önemine değinmeye çalıştık. Şimdi de insan haklarının adalet kavramıyla olan ilişkisini kısaca ele almaya çalışalım. İnsan haklarını, daha önceki bölümlerde incelemeye çalıştığımız ve yoksulluk konusunda temel öneme sahip olan adalet kavramıyla ilişkilendirdiğimizde önemli bir noktayla karşılaşırız. Adalet, Kuçuradi'nin ifadesiyle, bir 'talebi' dile getirir:

> Adaletin talep ettiği, adalet teorilerinin sandığı gibi, belirli içerikli ilkelerin etkili kılınması değildir; talep ettiği şey, belirli bir istemedir; değişik ve değişken, ama belirli nitelikte olan düzenleri oluşturan bir koşullar zincirini sürekli geliştirmeyi isteme. Bu belirli nitelikteki düzenler, yani mevcut gerçek durumlara göre *insan haklarından* (italik bana aittir, T.Ö.) türetilen ilkelerin belirlediği toplumsal-siyasal ilişki bütünlerinden oluşan düzenlerdir (Kuçuradi, 2016, s. 35).

Adaletin kendine özgü belirli ilkelerinin olmadığının farkına varmak ve ondaki insan hakları boyutunu görmek; örneğin, adaleti tamamıyla eşitliğe indirgeme riski gibi riskleri de ortadan kaldırabilmektedir. Çünkü adalet tamamıyla eşitliğe indirgendiğinde eğer çeşitli hak ihlalleri oluşuyorsa, orada hakkaniyetten söz etmek güçleşmektedir. Söz konusu durum konumuz açısından da önem taşımaktadır. Bunun nedeni, daha önceki

bölümlerde de gördüğümüz gibi, yoksulluğun kökenindeki en önemli unsurlardan biri her ne kadar eşitsizlik de olsa, yoksulluğun giderilmesinde sadece eşitliğe indirgenmiş bir adalet algısı da işe yaramamaktadır. Herkesin yoksul, bu anlamda birbirine 'eşit' olduğu bir toplumda bireylerin insana yakışan, bir başka deyişle canlılar arasında ona özel yerini sağlayan olanaklarını gerçekleştirmesini sağlayan bir hayatı yaşaması söz konusu olamaz. Adaletin eşitlikte olan bağından daha çok, insan haklarıyla olan bağı öncelikli ve önemlidir.

Yoksulluk konusunda değindiğimiz ve temel önemde yer alan bir başka sorun da sosyal adaletsizlikti. Sosyal adaletsizliğe insan hakları perspektifinden baktığımızda, bu sorunun önemli oranda insan haklarının taleplerine karşı sahip olunan duyarlılık derecesiyle bağlantılı olduğu görülecektir.

> Sosyal adaletsizlik, bir ülkede sosyal ve ekonomik haklar tanınırken, temel insan haklarıyla bağlantılı kurulup kurulmaması sorunuyla ilgilidir. Bu, eğitim, sağlık v.b. gibi bir tür temel hakların korunma olanaklarının ülkedeki bütün yurttaşlar için eşitçe -aynı derecede, bu derece ne olursa olsun- sağlanmadığı durumdur (a.g.y.s. 217).

Günümüzde empirik verilerin de varlığını tespit etmekte bize yardımcı olduğu sosyal adaletsizlik durumu, eğitim ve sağlık hakları gibi temel haklar alanında eşit haklar bakımından eşitliğin gerçekleşememesine yol açmaktadır. Sosyal adaletsizlik, insanların yoksulluğa düşmelerinin ve yoksulluktan kurtulamamalarının önemli nedenlerinden biri olmaktadır. Günümüzde yaygın sosyal adaletsizliğin, dünyada hâkim olan ve her ne olursa olsun ekonomik gelişmeye öncelik veren anlayışla olan ilişkisi üzerinde durmaya değerdir. Anımsanacağı üzere, tezimizin 'gelişme' kavramını ele alan bölümlerinde, gelişmeyle sosyal adaletsizlik arasındaki etkileşimler üzerinde durmuştuk. Serbest pazar anlayışında ekonomik büyümeyle neredeyse eşit tutulan gelişme, etik kaygıların ölçüsüz bir büyüme arzusundan dolayı önemli oranda dışarıda bırakıldığı bir olgu haline gelmiş ve bu haliyle, bir dünya sorunu olarak yoksulluğun en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Yeryüzündeki insanların temel haklarına değil, ekonomik temelli bireysel çıkarlara öncelik veren bu anlayış kuşkusuz yoksulluk sorunuyla önemli bir bağa sahiptir. Bu bağlamda, söz konusu olumsuz durumun kaynağında yer alıyor görünen serbest pazarın insan hakları perspektifinden incelenmesi

de konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden de öncelikle serbest pazar anlayışının bu bağlamdaki duruşuna bakmakta yarar vardır.

> ‘Serbest Pazar’la ilkece dile getirilmek istenen, çok yalın bir şekilde söylenirse: devletin ya da yönetimlerin kişilerin ekonomik etkinliklerine karışmaması, onları rahat bırakması talebidir. Bu durumda sosyo-ekonomik ilişkiler düzeni, yani bu ilişkilerin kurulması ve değişmesi, kendiliğinden oluşan bir süreç izleyecektir. Bu süreçte kişiler, yalnızca kendi çıkarlarını daha iyi korumakla kalmayacaklar, aynı zamanda başka kişilerin çıkarlarını da korumak zorunda kalacaklardır, diye düşünülüyor (a.g.y.s. 221).

Ancak bu düşünce bir yanılgıyı da içinde barındırmaktadır:

> Bu anlama gelen “serbest Pazar”ın insan haklarıyla bağlantılandırılması, kişilere ait olduğu farzedilen ekonomik “özgürlüğün”, temel bir hak gibi görüldüğünü ve ancak bir tür temel hakların (benim doğrudan doğruya korunan haklar dediğim “düşünce özgürlüğü”, “kanaat özgürlüğü” gibi hakların) korunabileceği biçimde korunmak istendiğini gösteriyor (a.g.y.s. 221).

Özgürlüklerin yanlış anlaşılmasının en önemli olumsuz sonucu, önceki bölümlerde değindiğimiz güç ilişkilerini ve konumlanmalarını gözden kaçırması ve bunun da önemli eşitsizliklere ve haksızlıklara yol açmasıdır. Ekonomik özgürlüğün insanların bir hakkı olarak ortaya çıktığı doğru olabilir. Ancak bunun ‘temel’ bir hakmış gibi alınması, bu hakkı başka hakların önceliediği gerçeğini gözden kaçırmaya yol açar. Hayatı boyunca eşit eğitim hakkına sahip olamamış bir insanın, ekonomik özgürlük hakkından önce eğitim hakkının ele alınması gerekmektedir. Çünkü empirik verilerin de gösterdiği üzere, alınan eğitimin derecesi ve niteliği, insanların ekonomik durumun önemli oranda belirlemektedir. Eğer ekonomik özgürlüğün yukarıdaki alıntıda belirtildiği gibi korunması gerektiği düşünülüyorsa, özneler arasındaki güç farklılıklarının da göz önünde tutulması gerekmektedir. Bu güç farklılıkları da temel haklara ne ölçüde sahip olunduğuyla yakından ilintilidir. Güce sahip öznelerin ekonomik özgürlüğü, güce sahip olmayan öznelerin ekonomik özgürlüğü önünde avantajlı durumdadır. ‘Ekonomik özgürlük’ kavramının yüceltilmesi gerçek hayatta kaçınılmaz olarak, güce sahip olanların ekonomik özgürlüğünün yüceltilmesi anlamına gelmiştir. Bunun sonucu olarak da eşitsizlikler derinleşmekte, yoksulluk artmaktadır. Ekonomik ilişkilerin düzenlenmesinde “temel hakları belirleyici kılma imkânı” ortadan

kalkmıştır (a.g.y., s. 223). Temel haklar geri planda kalınca da, örneğin yoksulluk gibi dünya sorunlarıyla mücadeledeki temel gereklilik de yerine getirilmiş olmamaktadır. Temel gerekliliğin yerine getirilmemesi de hem sorunun çözülememesine hem de onun daha da derinleşerek sürüp gitmesine yol açmıştır. İoanna Kuçuradi, durumu aşağıdaki şekilde özetlemektedir:

> Serbest pazarı (dayandığı özelleştirmeyi ve yöneldiği globalleşmeyi), şu andaki yoksulluk çıkmazından çıkaracak bir yol saymanın temelinde, özgürlüklerin yanlış anlaşılması bulunuyor; çünkü serbest pazar, aşağı yukarı aynı ekonomik gelişme düzeyinde olan ülkelerin ekonomik ilişkilerinde işleyebilir, ama gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan borçlu ülkeler arasındaki ilişkilerde bir tuzak gibi görünüyor (a.g.y.s. 223).

Yoksulluk konusunda insan hakları bağlamını ele alırken, bireysel düzeydeki insani boyuta da kısaca vurgu yapmakta yarar olduğunu düşünüyoruz. Bu konuyla ilgili olarak Hüseyin Özel, piyasa ekonomisinin insanların birbirlerini araç olarak görmelerine yol açtığını belirtmekte, bunun da "bireylerin kendi insani olanaklarının toplumsal bir ortamda gerçekleştirmesini sağlayacak haklar anlamındaki insan haklarının korunmasında sıkıntı yarattığı"nı belirtmektedir (Özel, 2004, s. 32). Günümüzde dünyada varolan sistem, insanların sadece "ekonomik nitelikteki olanakları gerçekleştirmesine izin vermektedir" (a.g.y.s. 32).

> Piyasa alanı toplumu kendisine tabi kıldığından, hem birey olma hem de toplumsal bir varlık olma biçimindeki özelliklerini, ya da insanların "otantik olma" özelliklerini (Taylor, 1991) ancak piyasa sınırları içerisinde tanıma eğiliminde olacaktır. Bu "insanlıktan çıkarma" süreci kişinin "otantikliğinin" de ihlal edilmesi demektir, çünkü bireyin benzersiz olma özelliğini, yalnızca eğer bu özellik bir "piyasa değerine" sahip ise yaşamasına olanak vermektedir (a.g.y.s. 32).

Özel, sistemin bireysel özerklik, otantiklik ve güçlülük duygusu bakımından "yeni olanaklar yaratmasının" (a.g.y.s. 32) bir gerçek olduğunu kabul etmekte, ancak sistemin "dayandığı kurumsal yapının aynı zamanda bu olanakların ortadan kalkmasına yol açtığını" önemle vurgulamaktadır (a.g.y.s. 32).

Yoksulluğun insansal boyutuyla ilgili bir başka olumsuz durum daha vardır. Şimdi kısaca bu duruma bakalım: Bugünkü boyutları ve niteliğiyle yoksulluğun piyasa sisteminin -doğru ya da yanlış- işleyişi sonucunda ortaya çıktığı bugün birçok insan tarafından kabul edilmektedir. Öte yandan yoksulluğun ulaşmış olduğu düzey, tezimizin Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, gerçekten de vahim boyutlardadır. Bu vahim boyutlardan dolayı, onunla etkin bir şekilde mücadele etmek, "varolan piyasa sisteminin işleyişini güçleştirmektedir" (Özel, 2011, s. 42). Çünkü böylesine etkin bir mücadeleye büyük kaynakların ayrılması ve daha da önemlisi, belki de sistemin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Durum böyle olunca, günümüzde hâkim konumda olan neoliberal politikaların yoksulluğa bakışında bir çarpıklık oluşmaya başlamıştır. Yoksulluk, Hüseyin Özel'in deyişiyle, "yalnızca piyasa dışı güçlerin (ya da hayırseverlik duygularının) ilgi alanına giren sevimsiz ama kaçınılmaz bir durum" olarak görülmeye başlanmıştır (a.g.y.s. 42). (Hüseyin Özel 'piyasa dışı güçler'e vurgu yaparken, bu güçlere elbette ki devletin dahil edilmediğini de vurgulamış olmaktadır). Ancak bu çarpık bakış, "insanın olanaklarını kısıtlayan, onları ancak piyasa alanı içinde tanıyan, dolayısıyla da bir insan hakları ihlali olarak kendini gösteren yoksulluğun gerçek 'insani' boyutunun gözardı edilmesi" anlamını taşımaktadır (a.g.y.s. 42).

Meryem Koray da yoksulluk sorununu insan haklarıyla olan ilgisine yerel-küresel geriliminden bakar. Koray, öncelikle ulusal hükümetlerin "yoksulluğu geriletmek ve sosyal hakları hayata geçirmek" (Koray, 2011b, s. 84) konusunda sahip oldukları gücün önemli oranda küresel dinamiklere bağlı olduğunu belirtir. Tezimizin kurumlarla ilgili bölümünde de değindiğimiz gibi, gerçekten de ülkelerdeki kurumların işleyişiyle küresel işleyiş arasında birbirinden ayrılması olanaksız bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla yerel kurumların yoksulluk gibi sorunlarla mücadele etme gücü çok önemli oranda küresel aktörlerin eylemleri sonucunda belirlenmektedir. Koray, bu noktada bir zorluğa daha dikkat çeker:

> Zaten ulusal düzeyde yoksulluğun insan hakkı ihlali olduğunu söylemden öte bir ciddiyetle ele almanın, kökten bir tutum ve politika değişikliğine gitmek anlamına taşıyacağı da ortada. Oysa az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke hükümetlerinin bu kadar radikal bir değişikliğe gitmeleri, dünya sisteminde bir değişiklik olmadan pek beklenemez (a.g.y.s. 84).

Koray'ın belirttiği bu zorluk da beraberinde önemli bir sorunu getirmektedir: "Bunu yapamayacaklarsa, yoksulluk ile insan hakkı arasında ilişki kurmanın, çok zor durumda olana yardım etmenin ötesinde ne gibi bir anlama geleceğini bilmek de zorlaşmaktadır" (a.g.y.s. 84). Gerçekten de hem Hüseyin Özel'in hem de Meryem Koray'ın belirttiği üzere, yoksullukla mücadelede uzun yıllardır en popüler yöntem hayırseverlik yaklaşımıdır. Aslında sadece yoksulluğun belirtilerini gidermeye yönelik bu yaklaşımın neden bu kadar popüler olduğunu anlayabilmek ise, serbest piyasa sisteminin mantığını ve işleyişini anlamaktan geçmektedir. Serbest piyasa sistemi, bu bölümde değindiğimiz gibi, yoksulluk sorunundaki insansal ve etik boyutu görememekte ve bunun doğal bir sonucu olarak da yoksulluğu bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirmeye yanaşmamaktadır. Oysa, göstermeye çalıştığımız üzere, bir dünya sorunu olarak yoksulluk, gözden kaçırılmayacak kadar önemli bir etik ve insansal boyuta sahiptir. Daha da önemlisi, yoksulluk beraberinde çeşitli insan hakları ihlalleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü yoksulluk, tekrar özetleyecek olursak, insanların sahip oldukları potansiyellerini kullanmalarını ve insana özgü olanaklarını hayata geçirebilmelerini engelleyici bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Yoksulluğun bu olumsuz özelliğini tezimizin Sonuç bölümünde İoanna Kuçuradi'nin insanın değeri görüşüyle insan hakları arasında kurduğu ilgi bağlamında tekrar vurgulayacağız.

Tezimizin son ana başlığında, yoksullukla mücadelede farklı öznelerin sorumlulukları üzerinde duracağız ve 'etkin' özneler olmanın bu sorunla mücadeledeki önemine değineceğiz.

Yoksullukla Mücadelede Sorumluluklar

Bir dünya sorunu olarak yoksulluk konusunda, çok genel olarak ifade edersek, 'kimin ne yapması gerektiği' konusuna geldik. Bir başka deyişle etik sorumluluk konusuyla yüzleşmiş durumdayız. Bu noktada söz konusu durumla ilgili duruşumuzu belirleyebilmek için, kimin ya da nelerin yoksulluk sorununda adaletin öznesi olması gerektiği sorusunu sormalıyız.

Adaletin öznesi konusuyla bağlantılı olarak öncelikle iki temel soru karşımıza çıkmaktadır: Birinci temel soru, bu özneler sadece insanlar mıdır, yoksa ulus-devletler,

şirketler ya da kuruluşlar da özne sayılabilirler mi, sorusudur. Bu temel soru beraberinde, insan olan öznelerle insan olmayan özneler arasında sorumluluklar ve haklar bakımından ne gibi farklar ve benzerlikler olduğu sorusunu da getirmektedir. İkinci temel soru ise sözü edilen özne olmayı gerçekleştirme sorunudur, başka bir anlatımla insanlar ya da kurumlar nasıl özne olurlar sorunu.

Sorumluluklarla bağlantılı olarak öncelikle yukarıdaki iki temel sorunun ekseninde, yoksullukla mücadele konusunda farklı özneleri ele alacağız. Ardından farklı öznelerin sorumluluklarının doğasına değineceğiz. Son olarak da yoksullukla mücadelede 'etkin' özne olmanın önemi üzerinde duracağız.

Farklı öznelerin sorumlulukları üzerine

Yoksullukla mücadelede sorumluluklar konusu tartışılırken bireyler ve kurumlar üzerine yapılan vurgular birbirlerinden çeşitli farklılıklar gösterirler. Bireylerin davranışlarına vurgu yapanlar öncelikle, bireylerin yoksullukla mücadelede yeterli katkıları yapıp yapmadıklarına önem vermektedirler. Örneğin, hayırseverlik konularında bireyin yoksullara yardımda bulunmaya ne kadar istekli olup olmadığı bu noktada önem taşımaktadır. Bireyin sorumluluklarına vurgu yapan görüşlerin dikkat çektiği bir diğer nokta da, belirli bir kurum içinde yer alan bireylerin davranışlarıdır. Eğer söz konusu bireyler kendi çıkarlarını ön planda tutma yoluna gidiyorlarsa bu durum, içinde bulundukları kurumların işleyişini de olumsuz olarak etkilemektedir.

Yoksullukla mücadelede kurumların işleyişine yapılan vurgu ise, daha önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi, kurumların küresel adaletin sağlanması konusunda sahip oldukları duyarlılıkla ilgilidir. Eğer kurumlar, örneğin, güçlü ülkelerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde eylemlerde bulunuyorlarsa, bu durum yoksulluğun derinleşmesine ve kalıcı bir hal almasına yol açmaktadır. Bu bağlamda kurumların yapıları ve küresel düzeyde yaptıkları anlaşmalar gözden geçirilmeli ve değiştirilmelidir.

Bireylere ve kurumlara yapılan vurgular karşımıza temel önemde bir soru çıkarır: Yoksullukla mücadelede kimin ya da nelerin eylemleri değişmelidir? Bir başka

deyişle, yoksullukla mücadelede esas olarak kimin ya da nelerin eylemleriyle yakından ilgilenmeliyiz?

Bu noktada, daha önce de değindiğimiz, 'güç' kavramına bakmakta yarar olabilir. Eğer yoksulluk belirli bir 'güçsüzlük' sorunu olarak anlaşılırsa, o zaman bizim asıl bakmamız gereken yer güç kavramı olacaktır. Böyle olursa da konu, yoksulların özne olmayı nasıl gerçekleştirebilecekleri konusuna dönüşür. Bir başka deyişle, yoksulların varolan sistemden bazı değişiklikleri talep edebilme gücüne nasıl ulaşabilecekleri konusuna. Durum böyle olunca, aralarında belirgin bir fark gözetmeksizin diğer bütün birey ve kurumların en önemli sorumluluğu, yoksulların böyle bir güce ulaşabilmelerini engelleyebilecek her türlü eylemden kaçınmak olacaktır. Kaçınılması gereken eylemlerden en başta geleni ise varolan ekonomik sistemi güçlendirmek ve bu şekilde onun sürmesini sağlamaktır.

Ayrıca, adaletin öznesi olabilmenin iki katmanlı bir sorun olduğunu düşünüyoruz. Bu sorunun varlığı sadece zenginlerin sorumlulukları anlamına gelmemektedir; aynı zamanda yoksulların hakları anlamına da gelmektedir. Öyleyse, bölümün başında dile getirdiğimiz iki temel sorudan ikincisini tekrar sormalıyız: Bireyler (ya da kurumlar) nasıl özne olurlar, özne olmayı nasıl gerçekleştirirler? Rainer Forst, bu temel soruyu yanıtlandırırken, kurumların değil de daha çok bireylerin özne olmayı gerçekleştirme durumlarına vurgu yapar. Burada Forst'a göre asıl sorun, "bireylerin hükümetlerden ya da kurumlardan haklarını ve gereksinim duydukları metaları elde edebilecek pozisyona nasıl gelebilecekleri" sorunudur (Forst, 2005, s. 45). Söz konusu bireylere "hayırseverlik yaklaşımı sergileyerek yardımda bulunmak ya da kaynakların yeniden dağıtımıyla onları desteklemek" Forst'a göre yeterli değildir (a.g.y.s. 45). Bireyin adaletin öznesi olabilmesi için öncelikle hakkı olanı elde edebilmesi gerekmektedir. Buna ek olarak, "hem kendisinin ne olduğunu hem de hangi konumda bulunduğunu tanımlayabilecek bir *güce* (italik bana ait, T.Ö.) sahip olması da" gerekmektedir (a.g.y., s. 57). 'Güç' ile ilgili son noktayı kısaca açacak olursak, Forst'un, bireylerin içinde bulundukları yoksulluk sorununu kendi dilleriyle, kendilerine ait olan bir söylemle tanımlayıp ortaya koymalarının önemine vurgu yaptığını ileri sürebiliriz. 'Güç' konusuyla bağlantılı olarak, günümüz dünyasından seçilmiş bir örnek, güç ilişkilerinin

ve konumlanmalarının yoksulluk sorunundaki önemini göstermesi açısından yararlı olabilir. Thomas Pogge, Afrika'daki yoksul ülkelerden biri olan Nijerya'dan söz ederken önemli bir noktaya işaret eder:

> (…) Nijerya'da iptal edilen 1993 seçimlerinin galibini hapse atan ve bir sürü siyasal muhalifi idam ettiren General Sani Abacha'ya petrol için para ödemekle, petrolü açıkça çalmak arasında ahlaken nasıl bir fark olabilir ki? Aslında, Abacha'ya para ödenerek, sefalet içindeki Nijeryalılar'ın haksız yere ikinci bir zarara daha uğramalarına neden olunmaktadır. Kendimiz tüketmek için, rızaları olmadan bu insanların elinden petrollerini almakla kalmıyoruz (buna, petrolü tüketirken çevreye verdiğimiz zararı da ekleyebiliriz), onların zorba liderlerine, kendi yönetimini güçlendirmek için silahlara ve askerlere harcayacağı parasal kaynağı da sağlamış oluyoruz (Pogge, 2006, s. 233-234).

Söz konusu zorba Nijerya liderine verilen destek, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tür ilişkilerin içinde yer aldığı varolan sistemin ayakta kalmasına ve sürüp gitmesine yol açmaktadır. Bu durum da yoksulların güçlü bir konuma gelebilmelerini ve haklarını alabilmelerini engellemektedir. Pogge'un işaret ettiği örneği daha da geliştirirsek, güç ilişkileri ve konumlanmalarıyla ilgili daha ilginç ve önemli saptamalara ulaşabiliriz. Nijerya hükümeti ve bu ülkedeki ayrıcalıklı sınıfla yakın çıkar ilişkileri bulunan Shell şirketini ele alalım. Söz konusu ilişkiler sayesinde Nijerya'nın sadece ekonomik değil, sosyal ortamında da önemli bir güce sahip olan Shell, örneğin ülkede yaşanan ciddi bir besin kıtlığında etkin bir rol oynayabilmektedir. Böyle bir kıtlık yaşanırken Nijerya'ya yapılan gıda yardımlarının ülkeye ulaştırılmasında ve hatta dağıtımında Shell en etkili özne olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan aynı şirket, Nijerya'daki petrol çıkarma ve taşıma işlerinde de âdeta bir tekel konumundadır. Ne var ki bu faaliyetleri sırasında büyük boyutlarda çevre kirliliğine de yol açmaktadır. Örneğin, neredeyse her yıl Nijerya karasularında ciddi petrol sızıntıları meydana gelmekte ve bu sızıntılar çevreye ciddi düzeyde zararlar vermektedirler. Özetle, Shell'in Nijerya'daki etkin rolüyle ilgili tabloda iki farklı tür sorumluluğun birbirlerine karşı konumlandığını görürüz: Petrolle ilgili faaliyetlerden dolayı yerel halka zarar vermemeyle ilgili negatif sorumluluk ve bir besin kıtlığında yine aynı yerel halka besin ulaştırmakla ilgili pozitif sorumluluk. Bu sorumluluklardan hangisinin önceliğe sahip olduğu konusu, ilginç bir tartışmaya yol açmaktadır.

Shell şirketinin Nijerya halkı karşısındaki iki farklı tür sorumluluğundan, yukarıda belirttiğimiz negatif sorumluluğun, başka bir anlatımla zarar vermeme sorumluluğunun daha önce geldiğini söyleyebiliriz. Bunun nedeni, ikinci tür olan pozitif sorumluluğun (halka besin sağlamak) doğasında yer alan bir çarpıklıktır. Shell'in Nijerya'da bir besin kıtlığı olduğunda besin ulaştırma ve dağıtma konusunda tek güç odağı olması hiç kuşkusuz normal bir durum olarak değerlendirilemez. Böyle bir durumun neden kabul edilmesi gerektiği de önümüzde zorlu bir soru olarak durmaktadır. Dolayısıyla Nijerya örneğiyle bağlantılı olarak sadece Shell şirketinin değil, diğer öznelerin de ilgili olması gereken nokta, söz konusu şirketin yoksul Nijerya halkı karşısında onlara negatif anlamda zarar vermeme sorumluluğudur.

Yoksulluk içinde yaşayan öznelerin, kendilerine yapılan yardımları alan edilgin özneler olarak değerlendirilmemesi, çeşitli gereksinim ve haklara sahip olan ve bu gereksinimlerini gidermek, ayrıca haklarını elde edebilmek için uğraşan etkin özneler olarak görülmesi yoksullukla mücadele konusunda temel öneme sahiptir. Bu durum, yukarıda da değindiğimiz gibi, dünya düzeninde kimin ne yapmaya gücünün olduğu sorusuyla da yakından ilintilidir ve her zaman bu soruyla birlikte ele alınmalıdır.

Sorumlulukların doğası

Bir önceki bölümde Nijerya örneğinde değindiğimiz negatif ve pozitif sorumluluklar konusu, "Yoksullara karşı olan sorumluluklarımızın doğası nedir?" sorusunun yanıtında başlangıç noktamız olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak öncelikle Christian Barry'nin genel olarak sorumluluklarla ilgili görüşlerine yer vereceğiz

Barry, bir özneyi diğer öznelerin içinde bulunduğu durumdan sorumlu tutmanın üç nedeni üzerinde durur. Söz konusu nedenler üzerinde dururken de bunları birbirlerinden ayırır. Bu nedenlerin birincisi, "cemaat ilkesi" olarak nitelendirdiği nedendir (Barry, 2005, s. 153). Cemaat ilkesine göre, bireylerin, aynı grup, toplum, vs.'nin üyesi olduklarından dolayı diğer üyelere karşı sorumlulukları vardır. Sorumluluklarla ilgili çok yaygın bir düşünce tarzı olan cemaat ilkesi "kozmopolit anlayışa sahip insanlar tarafından, milliyetçiliğin kökeninde yer aldığı eleştirisine" uğramaktadır (a.g.y.s. 153). Bu eleştirinin nedenlerini anlamak hiç kuşkusuz zor değildir, çünkü cemaat ilkesi, belli bir oranda örtülü de olsa, diğer gruplardaki bireylere

zarar vermeyi, üyesi olunan grubun esenliği adına meşrulaştırmanın önünü açabilmektedir.

Barry'nin sorumlulukların nedenleri sınıflandırmasında "kapasite" ve "katkı" prensipleri, "cemaat" prensibiyle karşılaştırıldıklarında daha ağırlıklı olarak yer alırlar. Bunlardan ilki olan "kapasite" ilkesinin anlamını Peter Singer şu şekilde belirtmektedir: "Eğer kötü bir şeyin olmasını engelleyebilmek bizim gücümüzün sınırları içerisinde yer alıyorsa, o kötü şeyin olmasını engellemek ahlaki sorumluluğumuzdur" (Singer, 2000, s. 107). Bu ilke, söz konusu kötü şeye 'neden olma' açısından kişinin sorumluluğunun olup olmamasına bir gönderme yapmaz. Bir başka deyişle, nedeni olmadığımız bir kötülüğü engelleyebilmek bizim gücümüzün içinde yer alıyorsa, başka bir anlatımla bunu engellemek bizim kapasitemizi aşmıyorsa, o zaman bir sorumlulukla karşı karşıyayız demektir. Örneğin bu düşünceye göre, boğulmakta olan bir kişinin o duruma düşmesinde payım olmasa da, onu boğulurken gördüğümde eğer yardım etmek benim gücümün sınırları içindeyse, onu kurtarmalıyım.

Kapasite ilkesinin temel bir sorunu vardır: Sorumlulukların sınırsız olma tehlikesi. Bir başka deyişle, eğer kapasite ilkesini uygularsak, belirli bir sorunla ilgili olarak sahip olduğumuz sorumluluğun hangi noktada bittiğinin sınırını çizmek her zaman kolay olmayabilir. Örneğin, zengin bir ülkenin maddi bakımdan refah içinde olan bir vatandaşı sahip olduğu serveti, yoksulluğu engelleyebilme adına nereye kadar paylaşmalıdır? Eğer yardım etmenin artık onun gücünün ötesinde olduğu noktaya kadar beklersek, bu kişinin de yoksullaşmasına da yol açmış olmaz mıyız?

Barry'nin sorumlulukların nedenleri sınıflandırmasında ağırlıklı olarak yer verdiği ikinci ilke "katkı" ilkesidir. Bu ilkeye göre bir özne, eğer "doğrudan ya da dolaylı bir şekilde herhangi bir zarardan dolayı sorumluysa, o zararın giderilmesinde de sorumluluğa sahiptir" (Barry, 2005, s. 165). Bu tanımda, bir zararın oluşmasında, katkıda bulunmak bağlamında, sorumlu olmanın yeterli koşulu, o zarara yol açan nedenler zincirinde yer almaktır. Örneğin Thomas Pogge, adil olmayan bir küresel düzeni etkin bir şekilde sürdürdüğümüz için yoksulların çektiği acının sürmesine katkıda bulunmakta olduğumuzu öne sürmektedir.

Bu noktada, David Miller'ın sorumluluklarla ilgili olarak yaptığı bir ayrım, katkı ilkesi tartışmasında dikkat çekici olabilir. Miller, 'nedensel sorumluluk' ve 'ahlaki sorumluluk' kavramlarının birbirlerinden farklı olduğunu belirtir (Miller, 2005, s. 88). Örneğin, trafikte arabasıyla yol alan bir sürücü, önündeki kamyondan fırlayan bir kalastan dolayı direksiyon kontrolünü kaybedip kaldırımda yürüyen bir yayaya çarpıyorsa, burada nedensel sorumluluk ve ahlaki sorumluluğu birbirinden ayırt etmek durumundayız. Sürücü, yayanın kazada gördüğü zararın nedensel sorumlusu olsa da ahlaki bir sorumluluğu bulunmadığını fazla zorlanmadan söyleyebiliriz. Ancak trafikle ilgili bir görevlinin alması gereken bir önlemi almamasından dolayı gerçekleşen bir trafik kazasında, kazaya uğrayan tarafların uğradığı zararda bu yetkilinin her ne kadar nedensel bir sorumluluğu olmasa da (çünkü arabaları kullanan ve kazayı yapanlar başkalarıdır), tedbirsizlikten dolayı ahlaki sorumluluğu vardır. Miller'ın yaptığı ayrım, her ne kadar bizi 'zarara katkıda bulunmak' konusunda uyarma bakımından yararlı olsa da, nedensel sorumluluk konusunda her zaman kullanışlı olmayabilir. Örneğin, az önce sözünü ettiğimiz trafik görevlisinin ihmali kazada 'neden' olarak görülemese de temelde yine de konuyla yakından ilgilidir.

Barry'nin yapmış olduğu çözümleme, kısmen negatif ve pozitif sorumluluklar tartışması üzerinde de temellenmiştir. Örneğin Peter Singer, yoksullara karşı pozitif sorumluluklarımıza vurgu yaparken gelirimizin önemli bir bölümünü yoksullara vermemiz gerektiğini belirttiğinde aslında kapasite ilkesini destekler bir duruş sergilemektedir. Benzer bir duruşu Gerhard Overland da sergilemektedir. Overland öncelikle, yoksulluk sorununun ulaşmış olduğu düzeyden dolayı yoksul insanların çektiği acının, "kendilerine yardım etmenin aciliyetini beraberinde getirdiğini" vurgular (Overland, 2017, s. 301). Bu da onlara ilişkin olan, gücümüz ölçüsünde yardım etmeyle ilgili pozitif sorumluluklarımızın ağır bastığı anlamına gelmektedir. Her ne kadar yoksullara verilen zarara katkıda bulunmaktan kaçınmayla ilgili negatif sorumluluklarımız önem taşısa da, Overland'a göre, yardım etmeyle ilgili pozitif sorumluluk "önceliğe" sahip olmalıdır (a.g.y.s. 301). Overland ayrıca, zararı verenin zararı görenlere karşı sorumluluğunun üçüncü kişilere oranla her zaman daha fazla olması gerektiğini de vurgular.

Zarar vermekten kaçınma sorumluluğuyla yardım etme sorumluluğu arasındaki farkı görebilmek yoksulluk tartışmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu iki tür sorumluluğun birbirlerinden ayrı sorumluluklar olduğuna dikkat etmekte büyük yarar vardır. Örneğin, etik açıdan doğru davranmayan ve bu yolla da yoksul bir ülkedeki yerel halka dolaylı yoldan zarar veren bir şirketin ürünlerini alıp almama kararını düşünelim. Burada zarar vermekten kaçınma ve o şirketin ürünlerini almama etik açıdan doğru bir davranış olacaktır. Bu konuda sahip olunan sorumluluk, yoksullara karşı hayırseverlik faaliyetlerinde bulunma sorumluluğundan ayrı düşünülmelidir. Yoksul insanlara bir yandan yardımda bulunup, öte yandan onlara bir şekilde zarar verenleri güçlendirmek ve böylelikle de yoksullara verilen zarara katkıda bulunmak, çelişkili bir tutum olarak görülebilir. Bu tutumun temelinde, yoksulları ne tür özneler olarak gördüğümüzün yattığını düşünüyoruz.

Yoksullarla bağlantılı etik ilişkimizi tartışmak istiyorsak, onları ne tür özneler olarak gördüğümüzün hesabını vermek gerçekten de tartışma açısından büyük önem taşıyacaktır. Yoksulları sadece, kendilerine belirli aralıklarla belirli miktarlarda maddi yardım yapılması gereken edilgin özneler olarak mı görmekteyiz? Yoksa, onları çok çeşitli gereksinim ve haklara sahip olan, bu gereksinimleri gidermek ve haklarını elde etmek için güçleri oranında çaba harcayan -bir yönüyle- 'etkin' özneler olarak mı görmekteyiz? Eğer yoksulları pasif özneler olarak değerlendiriyorsak, onların yoksulluğunu yaratan şartları değiştirmek için sahip olduğumuz negatif sorumlulukları, örneğin onlara zarar verecek davranışlardan uzak durmayı, asıl sorumluluğumuz olarak görmeyebiliriz. Böylesi bir duruş, yoksulluk sorunu karşısındaki sorumluluğumuzu dar bir bakış açısından değerlendirmek demektir. Çünkü böyle yaparak, yoksulluğun sadece belirtilerini gidermek için bir çaba göstermiş, ama onu doğuran ve sürmesine yol açan nedenleri ortadan kaldırmak için bir şey yapmamış oluruz. Öte yandan eğer yoksulları, insansal gereksinimlerini gidermek ve haklarını elde etmek için güçleri oranında çaba harcayan etkin özneler olarak değerlendirirsek, soruna daha geniş bir bakış açısından bakıyoruz demektir. Çünkü ancak bu durumda, onların gösterdiği söz konusu çabanın nasıl ve kimler tarafından engellendiğini ve bu yolla da kendilerine hangi ölçülerde zarar verildiğini görebiliriz.

Sorumluluklar tartışmasında bir parantez açıp zarar verme konusuna bu sorumluluklar bağlamında kısaca değinmek istiyoruz. Değineceğimiz yerler, kurumların ve bireylerin zarar verme durumlarındaki sorumluluklarıyla ilgili olarak ortaya çıkan iki noktadır. Öncelikle belirtmeliyiz ki, kurumların yoksullukla ilgili sorumluluklar açısından değerlendirilmelerinde zarar verme konusu karmaşık hale gelir. Çünkü kurumların eylemleriyle belirli bir zararın oluşmasına nasıl 'yol açtıkları' bilinse de, doğrudan nasıl zarar 'verdikleri'ni açık bir şekilde görebilmek zordur. Bu yüzden de kurumlar açısından zarar verme eylemi, zarara etkin bir şekilde katkıda bulunmak şeklinde alınabilir. Yapılan katkı, zarar vermenin başka öznelerin, örneğin yoksul ülkelerdeki zorba yönetimlerin kazançlı çıkmalarını sağlayacak siyasal şartları oluşturmak olarak değerlendirilebilir. Böyle bir değerlendirme yapılmadığı sürece kurumların yoksullara nasıl zarar verebildiklerini görebilmek çok zor olacaktır.

Sorumluluklar bağlamında bireylerin zarar verme eylemleriyle ilgili olarak da değinilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Yoksulluğa ve onun sürmesine yol açan süreçler hakkında her bireyin bilgili olmasını bekleyemeyiz. Dolayısıyla haklarında fazla bilgi sahibi olmadıkları süreçlerle ilgili olarak bu bireyleri nasıl sorumlu tutabiliriz sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar, Peter Singer'ın da belirttiği gibi, sonuç odaklı bir duruşla bu bireyleri yaptıkları eylemlerin sonuçlarından sorumlu tutabilmemizin mümkün olduğunu iddia edebilsek de sorun pratik düzeyde karmaşıktır. Çünkü öncelikle, eylemlerimizin sonuçları hakkında tam bilgi sahibi olmamız çoğu zaman güçtür. Bu, sadece yoksullukla ilgili değil, günlük hayatta karşılaştığımız birçok konuda da böyledir. Yoksullukla ilgili bir örnek verirsek, eğer para yardımında bulunduğum hayır kurumu benim bilgim dışında yoksulların durumunu daha da kötüleştiren eylemlere kalkışmışsa etik açıdan yanlış bir eylem mi gerçekleştirmiş olurum? Ayrıca, eylemin sonuçlarından dolayı sorumlu tutulmanın gerekliliğini düşünmenin ek bir güçlüğü olarak şunu da ileri sürebiliriz: Söz konusu eylemlerin sonuçları çoğunlukla yoksullar açısından doğrudan bir zarar yaratmayabilmekte, ancak zararın doğmasını teşvik edici nitelikte olmaktadır. Dolayısıyla da eylemde bulunanın sorumluluğu konusu tartışmalı bir hal alabilmektedir. Eylemim başkalarını zarar vermeye teşvik eden sonuçlara yol açıyorsa benim burada ne

türden sorumluluğum vardır sorusu önemli ve özellikle de sonuç odaklı yaklaşıma sahip olanlar açısından güç bir soru olarak karşımızda durur.

Yukarıda saydığımız nedenlerden ötürü ahlak felsefesinde sonuç odaklı yaklaşımları benimseyen Peter Singer gibi filozoflar bile deontolojik bir bakış açısına başvurabilmektedirler. Bu bakış açısına göre, yardımların iyi niyetle yapmak ve bu yardımların yoksulların durumunda olumlu bir değişiklik yaratacağını varsaymak, eylemin -sonuçları ne olursa olsun- doğru bir eylem olarak görülmesini sağlayabilecektir.

Etkin Özne Olma

Tezimizin bu aşamasında güç kavramına geri dönmemiz gerekmektedir. Yoksullukla mücadele konusunda kullanılacak her yöntemin öncelikle, yoksulların başta siyaset alanında olmak üzere, toplumsal hayatın birçok alanında güçlendirilmesine yönelik olması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü yoksullar ancak bu sayede daha fazla talepte bulunabilecek ve sahip oldukları endişeleri daha iyi bir şekilde seslendirebileceklerdir. Yoksullukla mücadele, tezimizin girişinde de sözünü ettiğimiz gibi, sadece yapılan 'insani' yardımlarla gerçekleştirilecek bir mücadele değildir. Etik ve insansal boyutuna ayrıntılı şekilde değindiğimiz bu dünya sorunu, ancak küresel düzeyde uygulanacak ve önemli oranda siyasal içerikli düzenlemelerle çözülebilir.

Empirik verilere baktığımızda yoksulların çoğunlukla siyasi değişimlere gereksinim duyduklarını görürüz. Örneğin, dünyanın hâlâ birçok bölgesinde toprak sahibi olmayla ilgili haklar yoksullar açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bölgelerde toprak sahibi olmayla ilgili düzenlemeler, topraksızların kendi ürünlerini yetiştirebilmelerini ve yoksulluktan kurtulmalarını sağlamaktan çok, ihracata yönelik ürünlerin yetiştirilmesini sağlamak yönünde yapılmaktadır. Bu yüzden de dünya çapında hâlâ yaklaşık olarak 500 milyon topraksız köylü yaşamaktadır. Konuyla ilgili bir başka örnek daha verilebilir: Azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde yönetim anti-demokratik ve yozlaşmış yöneticilerin elindedir. Bu yöneticiler kısmen küresel düzenden destek almaktadırlar. Üstelik, tezimizin gelişmeyle ilgili bölümünde gördüğümüz gibi, bu ülkelerin gelişmesiyle ilgili projelerin hiçbiri de söz

konusu olumsuzluğu düzeltememekte, tam tersine bu olumsuzlukları, eşitsizliği arttırarak körükleyebilmektedirler.

Siyasal değişim bir başka yönden de gereklidir. Ağırlıklı olarak sadece siyasal değişimler insanların siyasal haklarını yaşama geçirmelerini ve yeni hakları talep edebilmelerini sağlayabilmektedir. Yoksullara yapılan maddi yardım onlara, örneğin incinebilirliklerini ortadan kaldıracak hakları sağlamaz. Bir kişinin bugün doymasının önemi ikincil konumdadır; asıl önemli olan, bu kişinin yarın da doyabileceğinden emin olabilmesidir. Dolayısıyla yoksulluktan kurtulmak, kişinin haklarını elde edebilmesini gerektirmektedir. Örneğin, etkili bir sosyal güvenlik sistemi, temel bir gelir hakkını sağlayacak bir mekanizma olarak görülebilir. Burada elbette ki devletin sorumlulukları ön plandadır.

Devletin yoksullukla ilgili sorumluluklarına geldiğimizde öncelikle Osvaldo Guariglia'nın genel olarak devletin sorumluluklarıyla ilgili belirttiklerine değinmekte yarar vardır:

> (…) yurttaşların temel özgürlüklerini koruyan açık ve tutarlı bir yurttaş hakları sistemi yoksa, onlara kendi hayatlarını yaşama olanağını sağlayan etik ve hukuksal fırsatlardan yararlanmaları da pek mümkün değildir (Guariglia, 1999, s. 39).

Hiç kuşkusuz böylesine bir sistemi oluşturup yaşatacak olan devlettir. Guariglia bu noktada, yurttaşların da çok önemli görevleri olduğunu bildirip, savını desteklemek için John Rawls'tan bir alıntı yapar:

> "Demokratik bir toplumun yurttaşları, özel hayatın özgürlüklerini koruyan yurttaş haklarını da kapsayan temel hak ve özgürlükleri korumak istiyorlarsa, yeterli derecede "siyasal erdemlere" de sahip olmalı ve kamu hayatında yer almaya istekli olmalıdırlar… Demokratik özgürlüklerin güvence altına alınması, anayasal bir rejimi yaşatmak için gerekli siyasal erdemlere sahip yurttaşların *etkin* (italik bana aittir, T.Ö.) katılımını gerektirir" (Rawls 1993: 205) (a.g.y., s. 39-40).

"Kamu hayatında yer almaya istekli" ve "etkin katılım"da bulunan yurttaşların önemini vurgulamak için Guariglia, kendi kıtası olan Güney Amerika'yı örnek gösterir:

> Güney Amerika'nın güneyindeki ülkelerin çalkantılı demokrasilerinin uzun deneyimi, bu iddianın doğruluğuna tanıklık ediyor. Bu deneyim, gerçekten de,

> insan haklarının uygulanması mücadelesinin, asla yalnızca kendi yurttaş haklarını savunmanın bir aracı olmadığını; aynı zamanda toplumun sosyal ve siyasal yapılarını değiştiren kendi başına siyasal bir amaç olduğunu, o ülkelerin yurttaşlarına öğretti. (a.g.y., s. 40).

Guariglia'nın çizdiği tabloyu yoksulluk konusuyla koşut bir duruma getirmeye çalışırsak, bu sorunun çözümü için devletin ve yurttaşların birbirini tamamlayan sorumlulukları olduğunu görürüz. Yurttaşlar öncelikle, yoksulluğun nedenlerinin saptanmasında ve bu nedenlerin çözümlenmesinde kamusal tartışmalara katılmak anlamında "kamu hayatında yer almaya istekli" olmalıdırlar. Ancak devlet de bu istekliliğe 'yanıt verebilecek' bir anlayışta olmalıdır. Yurttaşlar aynı zamanda, toplumdaki başta siyasal olmak üzere yoksulluğun çözümüyle ve bu çözüm için yapılacak değişikliklerle ilgili tüm süreçlere "etkin katılım"da bulunan yurttaş örneğini sergilemelidirler. Devlete burada da rol düşmektedir. Devlet, bu etkin katılım talebine de yanıt verebilmeli ve yurttaşlarını karar süreçlerine katabilmelidir.

Guariglia'nın (ve de Rawls'un) tarif ettiği yurttaş portresinin de kendiliğinden gelişmeyeceği açıktır. Bu konuda da devletin çok önemli bir sorumluluğunun olduğunu belirtebiliriz. Aristoteles'in yoksullukla ilgili görüşlerine yer verdiğimiz bölümde Aristoteles'in önemle vurguladığı gibi, devlet her zaman yurttaşlarının çeşitli erdemleri edinebilmesi için çalışmalı, bu konudaki sorumluluklarını yerine getirmelidir.

Yoksullukla mücadelede siyasal değişimlerin önemine geri dönecek olursak, yoksullara sadece maddi yardımda bulunmanın beraberinde getirdiği iki tartışmalı konuya kısaca değinmek gerekir. Birincisi, bu tip yardımların güvenilir bir doğaya sahip olmamasıdır. Bunun en temel nedeni de yardımın, yardımı alan kişinin o yardımı hak etme durumunda olduğunun düşünülmesinden çok, yardım edenin sahip olduğu 'insani' duygulardan kaynaklanıyor olmasıdır. Duyguların değişken olduğu ve sadece duygulara dayanılarak gerçekleştirilen eylemlerin belirli bir süreklilik gösteremeyebileceği açıktır. Maddi yardımlarla ilgili ikinci tartışmalı konu ise yapılan yardımların, yardım yapılan ülkedeki yoksulluğa yol açan yapısal sorunları çözebilecek durumdan uzak olması gerçeğidir. Bir hayat kurtarmak elbette önemlidir ancak bu hayatı kurtardıktan sonra hem hayatını kurtardığımız kişinin hem de onun yakınındaki birçok kişinin hâlâ tehlikede olduğunu bilmek etik açıdan zor bir sorunu karşımıza koyar. Bu sorunun

anlamını belki şu şekilde okuyabiliriz: Öyle görünüyor ki, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleriyle ilgili etik sorumluluklarımızı kaçınılmaz bir şekilde yerine getiremeyeceğimiz bir durumla karşı karşıyayızdır. Bu durumla ilgili bir etki yaratabilmenin tek yolu, öncelikle söz konusu durumun arkasında yatan nedenleri değiştirmeye çalışmak ve bununla koşutluk içinde bir duruş geliştirmek olmalıdır.

Yoksullukla mücadelede sorumluluklar konusunun zorlayıcı noktalarından biri de, zengin bireylerin ya da ülkelerin sorumluluğunun ne olacağı sorunudur. Yoksulların varolan siyasal yapılardan dolayı zarar görmekte olduklarını daha önce belirtmiştik. Bu zarar kendini, yoksul insanların potansiyellerini hayata geçirememeleri ve dolayısıyla da insana yaraşır bir yaşamdan uzak kalmaları şeklinde göstermektedir. Ancak bu durumun zengin özneler açısından ne gibi sorumluluklar yarattığı sorusu hâlâ tam olarak yanıtlanabilmiş değildir. Söz konusu soruya daha doyurucu bir yanıt verebilmek için iki türlü çabanın gösterilmesi gerekmektedir: Öncelikle, yoksulluğa yol açan ve onu sürdüren koşullarla zenginlerin konuya ilişkin eylemleri arasındaki bağa daha yakından bakılmalı ve bu bağın hesabı ayrıntılı bir şekilde verilmelidir. Ayrıca, sorumlulukların farklı özneler arasında nasıl bölüştürüleceği konusu da daha özenli bir şekilde ele alınmalıdır.

Thomas Pogge, zengin öznelerin sorumluluklarıyla ilgili olarak yukarıda belirttiğimiz zorlu soruya verdiği yanıtta, bu konuda zenginlerin sorumluluklarının "negatif karakterli" olduğunu belirtmiştir (Pogge, 2005, s. 266). Çünkü küresel düzenden yararlanıyor olmak, yoksulluğa neden olan ve onu sürdüren düzeni ayakta tutmak anlamına gelmektedir. Küresel düzeyde adaleti getirecek olan düzenlemelerin yapılmasını desteklememek, başka bir deyişle, "düzenin aynı kalmasına neden olmak", yoksullara verilen zarara "katkıda bulunmak anlamına" gelmektedir (a.g.y.s. 266).

Pogge'un yukarıdaki görüşleri, zarara katkıda bulunan öznelerle zarar gören öznelerin arasındaki nedensel bağın çok net olmamasından dolayı eleştirilebilir. Örneğin, bireylerin dolaylı ya da doğrudan bir biçimde petrol tüketimine dayalı bir yaşam tarzını benimsemesi, petrol üreticilerini daha fazla petrol üretmeye teşvik edecektir. Bu durum da baskıcı yönetimlerin petrol gelirlerini güvence altına alabilmek için güce daha çok sarılmasına ve yerel halkın yaşam alanını artan petrol çıkarma

faaliyetleriyle kirletmesine yol açabilir. Fakat dikkat edilmelidir ki, bu sadece bir olasılıktır. Tüketici bireylerin davranışlarıyla yerel halkın zarar görmesi arasında doğrudan bir nedensel bağ yoktur. Tüketicilerin davranışları sadece zararın meydana gelmesinin olasılığını arttırmaktadır ya da zarar veren öznelere bu zarar vermeyi devam ettirecek bazı nedenler sağlamaktadır. Dolayısıyla 'teşvik etmek'le 'neden olmak' arasındaki farkın, Pogge ve benzer düşünceye sahip olanlar için belirli bir sorun yarattığını ileri sürebiliriz. Zaten yaratılan 'teşvik'in nedensel bir bağ sonucu oluştuğunu söylemenin kendi içinde taşıdığı bir tehlike de söz konusudur. Eğer böyle bir nedensel bağa aşırı vurgu yaparsak, zarara yol açan öznelerin verdikleri zarardaki sorumluluk paylarını da azaltma tehlikesini de beraberinde getirmiş oluruz.

Teşvik olgusuna yakından bakarsak, teşvikin öncelikle piyasa sistemi aracılığıyla gerçekleştiğini görürüz. Belirli malların sürekli olarak satın alınması, bu malın üreticilerini o malı daha fazla üretmek için teşvik edecektir. Ayrıca bir teşvikin yaratılması, etik açıdan doğru olmayan dürtülere yol açan siyasal sistemlerin sürdürülmesiyle de gerçekleşmektedir. İşte bireylerin teşvik yaratmada yoksulluk konusuyla ilgili sorumluluğu da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bireyler yoksulluğa yol açacak ve onu sürdürecek zararlı dürtülere neden olacak teşviklerden kaçınmalıdırlar. Bunu başarmak için hem günlük hayatta belirli bir çaba gösterilmeli hem de küresel düzeni etkileme konusunda istekli olunmalıdır. Söz konusu çaba gösterilirken, yukarıda belirttiğimiz yurttaş-devlet etkileşiminin de rolü hiç kuşkusuz üst düzeyde önemli olacaktır.

Bu bağlamda, öncelikle belirtmeliyiz ki, bir dünya sorunu olarak yoksulluğun beraberinde getirdiği sorumluluklar tartışılırken, uzun yıllar sadece hayır kurumlarına yardımda bulunma sorumluluğuna vurgu yapılmıştır. Bu yaklaşıma hemen iki temel eleştiri yapılabilir: Birincisi, hayırseverlik yaklaşımının yapısal güç dengesizliklerini gideremediği belirtilmiştir. Bu eleştiriyle bağlantılı olarak, ikinci eleştiri de hayırseverlik yaklaşımıyla ilgili gerçekçi olmayan beklentilerin geliştirilmiş olması üzerinde durur. Söz konusu eleştirilere hak vermekte, bu tezimizde yoksullara karşı olan asıl sorumluluğumuzun onlara zarar verilmesine katkıda bulunmaktan kaçınma olduğunu vurgulamaya çalışmaktayız. Bu, görüşlerine daha önce değindiğimiz Christian

Barry'nin sözcükleriyle, sorumlulukların 'katkı ilkesi' temelinde varolduğunu söylemek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yoksullukla ilgili sorumluluklarımızın ağırlıklı olarak negatif nitelikli olduğunu düşünmekteyiz. Bu da beraberinde yoksullukla mücadelede farklı türden çözüm önerilerini getirmektedir. Söz konusu çözüm önerilerinde öncelik kime yardım edileceğinde değil, nasıl ve ne şekilde yardımda bulunulacağındadır. Eğer yoksulluk sorunu beraberinde güç eşitsizliklerini ve yoksulları bütün çabalarına rağmen gereksinimlerini gidermede engelleyici mekanizmaları getiriyorsa, o zaman asıl önemli olan bu süreci tersine çevirebilmektir. Bir başka deyişle, küresel düzeni değiştirebilecek etkin bir eylemliliğin içinde bulunmaktır. Hayırseverlik yaklaşımının etkili olduğu ortamlar olabilir ancak, yoksullukla mücadelede öncelik ve ağırlık, daha önce belirtmiş olduğumuz nedenlerden dolayı, kesinlikle hayırseverlik yaklaşımında olmamalıdır.

Etkin eylemlilikten söz ettiğimiz bu noktada etkin özneler olmanın da önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Eğer yoksulluk sorunu güç bağlamında görülüyorsa (ve biz de böyle görmekteyiz), o zaman yoksulluk çeken insanların Guariglia ve Rawls'ın belirttiği anlamda etkin özneler olabilmelerini sağlayabilmek büyük önem taşımaktadır. Metaların dağıtımıyla ilgili sorumlulukları kurumsal öznelere düzgün bir şekilde bölmeye çalışmaktan çok, edilgin kalmış öznelerin güçlendirilmesi ve etkin öznelere dönüştürülmesi yoksullukla mücadelede önceliğe sahip olmalıdır. Kaldı ki güç eşitsizliklerini giderme gerekliliği kendini kurumsal düzeyde de göstermektedir. Küresel düzeyde, bütün kurumların arasındaki güç eşitsizlikleri giderilmedikçe yoksullukla etkili bir mücadele söz konusu olamayacaktır.

Sonuç olarak, bir dünya sorunu olarak yoksullukla ilgili sorumluluklarımız, yoksullara maddi yardımda bulunma sorumluluğu şeklinde ortaya çıkmamaktadır. Bu sorumluluklar ekonomik ve siyasi alanda etkin özneler (ya da Rawls'un deyimiyle, gerekli siyasi erdemlere sahip yurttaşlar) olma sorumluluğu şeklinde ortaya çıkarlar. Etkin öznelerin yoksulluğu ve yoksulları değerlendirme tarzları da yoksulluk konusundaki eylem tarzlarıyla koşutluk gösterecektir. Böyle özneler, yoksulluğu küresel düzendeki yapısal sorunlara bağlamayı bilecek ve bununla ilişkili olarak da yoksulları edilgin özneler olarak değil, çabalarına rağmen yoksulluktan kurtulamayan ve bu

anlamda da aslında etkin olan özneler olarak değerlendirebileceklerdir. Gerçek bir dağıtım adaletinin sağlanabilmesi de yoksullukla mücadelede etkin öznelerin eylemleriyle sağlanabilecektir. Çünkü kaynakların dağıtımıyla ve bu dağıtımın hayata geçirilmesiyle ilgili kararlar bu özneler aracılığıyla ve onların denetiminde alınacaktır.

Yoksulluk Karşısındaki Duruş

Tezimizin bu bölümünde öncelikle sosyolog Pierre Bourdieu'nün yoksulluğun insansal ve etik boyutunu ilgilendiren, ancak mesleği itibarıyla ağırlıklı olarak sosyolojik kaygılarla yaptığı kimi saptamalara kısaca yer vereceğiz. Ardından söz konusu sosyolojik temelli saptamaları tezimizin felsefi çerçevesine oturtmaya çalışacağız. Bu saptamalara yer vermemiz, tezimizde değinmeye çalıştığımız en can alıcı noktaları hem yeniden anımsamamızı sağlayacağını hem de onları çeşitli bakımlardan tamamlayacağını düşünmemizden kaynaklanmaktadır.

Pierre Bourdieu'nün, ağırlıklı olarak şehir yoksulluğunu ele aldığı *Dünyanın Sefaleti* adlı kitabında şehirlerde yaşayan yoksul insanların durumu üzerine yaptığı saptamalar, genel olarak dünyanın her yerinde yaşayan yoksulların içinde bulundukları durum ve bu insanların söz konusu "durum" karşısında geliştirdikleri "duruş" hakkında (Çotuksöken, 2018, s. 215) önemli noktalar içerir. Bourdieu, örneğin, yoksulların maruz kaldıkları sınırlanmışlık türlerinden biri olan mekânsal sınırlanmışlığa dikkat çekerken aşağıdaki önemli ifadeleri kullanır:

> (…) sermayesi olmayanlar ise toplumsal olarak nadiren bulunabilen metalardan fiziki veya sembolik olarak uzak tutulurlar; en istenmeyen ve en az nadir görülen kişi ve metalarla birlikte yaşamaya zorlanırlar. Sermayesizlik, sınırlanmışlık hissini arttırır; kişiyi belirli bir mekana bağlar (Bourdieu, 2015, s. 229).

Mekânsal sınırlanmışlıkla koşutluk gösteren ve onu bir anlamda tamamlayan marjinalleştirme de Bourdieu'nün mercek altına aldığı olgulardan biridir. Yasadışı yollardan para kazanan Amerika Birleşik Devletleri'nde bir yoksul olan Rickey'in yaşamını incelerken Bourdieu, bu marjinalleştirme sürecinde önemli bir noktaya da dikkat çekmektedir:

> (…) Rickey'nin, bir nebze güvence sağlayabilecek, "yasal", düzenli ve iyi ücretli bir iş sahibi olmak gibi bir beklentisi gerçekten de hiç olmamış. Marjinalleştirme

> *eşyanın tabiatı* haline gelince kişi, dışlandığının bilincinden de yoksun kalır. Dahası, Rickey bunun sorumluluğunu üstlenmeye hazır. Hiperaktif olduğunu ve enine boyuna düşündüğünde ücretli emek disiplinine girebilecek becerisi olmadığını ifade ediyor (a.g.y., s. 269).

Söz konusu bilinçsizlik (ya da Engels'in deyimiyle 'yanlış bilinç') kendini, toplumdaki egemen sınıflarla diyaloğa girdikleri zamanlarda da ilginç bir şekilde göstermektedir:

> Bu insanlar (yoksullar) konuşmaktan çok konuşulurlar ve egemenlerle konuştuklarında da ödünç bir söylem kullanırlar: tam da egemen grubun onlar hakkında konuşurken kullandığı söylemi. Bu, özellikle televizyonda konuştuklarında böyledir. Bir gün önce haberlerde veya banliyölerdeki huzursuzluğu güncel olaylar münasebetiyle işleyen özel yayınlarda duydukları şeyleri tekrarlar ve bazı zamanlarda kendilerinden üçüncü şahış kipinde bahsederler (örneğin bir haberde "gençler bir araya gelebilecekleri bir mekan istiyor" demektedir o gençlerden biri) (a.g.y., s. 109).

Benzer durum, yoksulların medyayla olan ilişkilerinde de olumsuz bir içselleştirme şeklinde kendini açığa vurur:

> Gene de bölge sakinlerinin ekserisi, büyük ölçüde kültürel mahrumiyetlerinden ötürü, bu çıkar sahibi ve bir bakıma da röntgenci seyirci kitlesinin, yani tabiatıyla gazetecilerin kendilerine dair ürettiği bakış açısını içselleştirir ("burası bir getto", "bizim bir kıymetimiz yok" vb.) (a.g.y, s. 115).

Bourdieu, tezimizin özellikle de üçüncü bölümünde değindiğimiz devletin sorumlulukları konusuyla ilgili de önemli saptamalar yapmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan gettolar üzerinde dururken son derecede vahim bir durumu ortaya koyar:

> Gettoda piyasa ekonomisinin geri çekilmesi ve yaşam koşullarının genel olarak kötüleşmesiyle birlikte, kamu sektörü de artık güvenlik, sağlık, eğitim, barınma ve adalet gibi temel kamusal hizmetleri temin edemez hale gelmiştir. Daha da kötüsü, kullanıcıları artık, beyaz olmayan proleteryanın en marjinalize edilmiş kesimlerinden oluşan kent içi kamu hizmetleri, terk edildiği yozlaşmış bölgelerde gözden ırak tutulması gereken nüfusun gözetimi ve denetimi için kullanılabilecek araçlara dönüştürülebilir. Bu hizmetler, kullanıcıların maruz kaldığı eşitsizlikleri hafifletmek şöyle dursun, onların daha da fazla tecrit edilip damgalanmasına neden olmaktadır. Öyle ki bu hizmetlerin *gettoyu* gerçek anlamda, *fiilen* toplumun

> geri kalanından ayırdığını söyleyebiliriz. Kamu makamı, yoksulluğa karşı savaşmak yerine, yoksula karşı kullanılan bir savaş makinesine dönüşmüştür (a.g.y., s. 245).

David Harvey de Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan Baltimore şehrinin 1970'li yıllardan itibaren neoliberalizmin etkisi altında geçirdiği değişimi incelerken, Bourdieu'nün yukarıdaki saptamalarına paralel saptamalarda bulunur.

> Devlet tahakkümü sistemlerinin her türünün yayılmasıyla dünyada koskoca bölgeler ve buralarda yaşayan nüfusun belirli kesimleri, köleliğe yakın koşullara itilir. Özellikle kamusal kaynakların bazı uzamlarda yoğunlaşması, her ölçekte artan coğrafi eşitsizlikler üretmektedir. Tüm bunlar, serbest piyasaların işlerliğini temin eden devlet iktidarının ekonomik kaynaklarını muhafaza etmek adına yapılır. Bunun paradoks ve çelişkileri her yerde açıkça görülmektedir. Buna rağmen, ütopyacı özgürlük, serbestlik ve piyasa retoriği öyle başarılı bir maskedir ki, altta yatan cebri işbirliği örüntüsünü ifade etmekte zorlanırız. Oysa bu örüntü tam da gözümüzün önündedir (Harvey, 2008, s. 223).

Pierre Bourdieu ve David Harvey'in vurguladıkları bu 'vahim' durumun kökeninde ise öncelikle, tezimizin geride bıraktığımız bölümlerinde İoanna Kuçuradi'nin da dikkat çektiği, ekonomik hak ve özgürlüklerin yanlış yorumlanması sorunu yatmaktadır. Bu yanlış yorumlama beraberinde, devletin ekonomik hayata müdahalesinin âdeta 'şeytani' bir eylem olarak görülmesine yol açmıştır:

> Ekonomik liberalizm siyasi özgürlüğün yeter şartı addedilerek devlet müdahaleciliği "totaliterizm"e indirgenir; sosyalizm Sovyetçilikle özdeşleştirilerek, eşitsizliklerin kaçınılmaz olduğu, eşitsizliklerle mücadelenin de etkisiz olduğu (bu durumun en iyilerin şevkini kaçırdığını belirtmekten de geri durmadan) ve her halükarda ancak özgürlük pahasına sürdürülebileceği iddia edilir; verimlilik ve modernlik özel sektörle, arkaizm ve hantallık da kamu sektörüyle bağdaştırılarak, ilişki kurulan kişinin artık kullanıcı olarak değil de daha eşitlikçi ve etkin bir ilişki kurmak adına müşteri olarak düşünülmesi istenir ve "modernleşme", kamu hizmetlerinden en karlı olanların özel sektöre devredilmesi, kamu sektöründeki "hantallık" ve verimsizlikten sorumlu tutulan alt kademe çalışanlarının da tasfiye edilmesi veya hizaya getirilmesiyle özdeşleştirilir (a.g.y., s. 309).

Aristoteles'in de vurguladığı gibi, asli görevleri yurttaşlarda çeşitli erdemlerin gelişmesini ve onların mutlu bir yaşam sürmesini sağlamak olan devletin Bourdieu'nün

yukarıda belirttiği şekilde geri çekilmesi (ya da 'gerilemesi'), hiç kuşkusuz etik ve insansal boyutta son derecede olumsuz sonuçlara yol açacaktır. Bu olumsuzlukları Bourdieu'nün kendisiyle söyleşi yaptığı bir işsiz, işsizliğin zararları bağlamında, net bir şekilde özetlemektedir: "Çalışmak, bizi bir araya getirip kardeşlik ve dayanışmayı sağlarken işsizlik bizi birbirimizden ayırıyor ve içimizdeki en kötü yanları ortaya çıkarıyor: bireyselliği, bencilliği ve kıskançlığı…" (a.g.y.s. 519). Etik açıdan olumsuzluklar taşıyan bu duygular, yurttaşların devletleriyle birlikte mutlu, erdemli ve insana yakışır bir yaşam sürmesini tehdit edecek "kolektif umudun yitimini" de (a.g.y., s. 445) beraberinde getirmektedir.

Devletin geri çekilmesiyle ilgili yukarıdaki saptamaları 1990'lı yılların başlarında yapmış olan Bourdieu, 2018 yılında dünyanın içinde bulunduğu ve yoksulluğun derinleşmesinde önemli payı olan demokrasi krizini de yaklaşık 25-30 yıl öncesinden öngörmektedir:

> Devletin elini çekmesi veya geri çekilmesinin beklenmedik ya da en azından planlanmamış birtakım sonuçlar doğurduğu aşikardır. Devletin dile getirdiği niyetleri hayata geçirecek olan gerekli kaynakları temin edecek kararlı bir devlet politikası acilen devreye girerek karşılarına çıkmazsa, ortaya çıkan bu sonuçlar, demokratik kurumların işlevlerini gerektiği gibi yerine getirmesinin önüne geçecektir (a.g.y., s. 317).

Bourdieu'nün yoksullukla ilgili saptamalarına, onun bu dünya sorunuyla ilgili olarak bilim insanı ve felsefecilerin sorumluluklarına dolaylı bir şekilde yaptığı vurguya değinerek son vermek istiyoruz.

> (…) Hipokratçı geleneğe göre, gerçek tıp, görünmeyen rahatsızlıkları -yani hastanın bahsetmediği, bilincinde olmadığı ya da dile getirmeyi unuttuğu olguları- bilmekle başlar. Kendini çıplak gözlere, görünürde son derece aşikar olmalarından ötürü yorumlanmaları zor olan toplumsal belirtilerle ifade eden rahatsızlığın gerçek sebeplerini bilmeyi ve anlamayı dert eden bilim ve felsefe için de aynısı geçerlidir (a.g.y., s. 949).

Yoksulluğun "gerçek sebeplerini bilmeyi ve anlamayı dert edinen" felsefe, bu nedenleri insanların dikkatine sunmayı ve bunların tartışılmasını sağlamayı da hiç kuşkusuz kendine hedef edinmiştir. Söz konusu nedenlerin insanların dikkatine sunulması ve bunların tartışılmasının sağlanması da asıl olarak, bizim tezimizde

yapmayı denediğimiz üzere, yoksulluk sorunun etik ve insansal boyutuna odaklanarak mümkün olabilecektir. Çünkü yoksulluk sorunuyla ilgilenen diğer disiplinlerin aksine, yalnızca felsefe bu boyutlara odaklanabilecek özelliklere sahiptir. Yoksulluğun etik ve insansal boyutu, Bourdieu'nün yukarıdaki alıntıda belirttiği üzere, günümüz toplumunun (yani "hasta"nın), "bahsetmediği, bilincinde olmadığı ya da dile getirmeyi unuttuğu" bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Bir dünya sorunu olarak yoksulluğun, diğer tüm boyutları (ekonomik, sosyolojik, psikolojik, siyasal, vs.) yanında etik ve insansal boyutu da vardır ve bu boyut asla göz ardı edilemez. Çünkü yoksulluk, insanların sahip oldukları kimi temel gereksinimlerin giderilememesi ve yine sahip oldukları kimi hakların verilmemesi ve/veya çiğnenmesiyle ilgili bir sorundur. Söz konusu gereksinimler ve hakların neler oldukları ve insana yakışır şekilde yaşamak açısından taşıdıkları önemle ilgili olarak tezimizde ayrıntılı bir araştırma yapmaya çalıştık. Dolayısıyla bu gereksinimler ve hakların doğası üzerinde burada tekrar durmayacağız. Ancak söz konusu gereksinim ve hakların önemi bağlamında yoksulluğun etik ve insansal boyutu hakkında tamamlayıcı nitelikte birkaç görüşe daha yer vermek istiyoruz. Burada asıl amacımız, yoksulluk sorununun gelecekteki toplumumuzu nasıl etkileyebileceğiyle ilgili bazı özet niteliğinde değerlendirmelerde bulunmaktır. Bu toparlayıcı değerlendirmelerden sonra, bağlantılı olarak, tezimizin Sonuç bölümüne geçeceğiz.

Ivan Krastev, dünyanın geleceğiyle ilgili tartışmalarda sıklıkla gündeme gelen, bu arada yoksullukla mücadelede üretilen çözüm önerilerinde de adı geçen 'evrensel yurttaşlık ilkesi'ni ele aldığı metninde iyimser bir tablo çizmez.

> On yıl önce, Macar filozof ve eski muhalif Gaspar Miklos Tamas, Avrupa Birliği fikrinin entelektüel kökenini oluşturan Aydınlanma'nın evrensel vatandaşlık ilkesini zorunlu kıldığını gözlemlemişti. Ancak evrensel vatandaşlığa iki türlü ulaşılabilir: ya yoksul ve sorunlu ülkelerin yaşanmaya değer hale gelmesiyle, ya da Avrupa'nın sınırlarını tüm dünyaya açmasıyla. Bunların ikisi de yakın zamanda (ya da herhangi bir zamanda) gerçekleşecek gibi görünmüyor. Bugün dünya, kimsenin vatandaşı olmak istemediği başarısız devletlerle dolu; Avrupa'ya gelince, sınırlarını açık tutma kapasitesi olmadığı gibi, vatandaşlarından/seçmenlerinden bu konuda onay alması da mümkün görünmüyor (Krastev, 2017, s. 96).

Krastev'in dünyanın genel durumuyla ilgili olarak çizdiği tablonun ve bu tabloyla bağlantılı olarak belirttiği üzere, evrensel yurttaşlık ilkesinin hayata geçirilmesinin günümüz dünyasında artık neredeyse olanaksız bir hale gelmesinin, yoksulluk sorununun etik ve insansal boyutu açısından hiç kuşkusuz belirli bir anlamı vardır. Krastev'in sözleri örtülü de olsa şu gerçekleri dile getirmektedir: Dünyada yaşayan insanların önemli bir bölümünün temel haklarının verilmemesi ve/veya çiğnenmesi devam edecektir. Buna ek olarak, söz konusu insanlar kendi potansiyellerini ve insani olanaklarını gerçekleştirememekten dolayı insana yakışır şekilde yaşamaktan da uzak kalacaklardır.

Krastev bu noktada yoksulların kendi durumlarını yorumlayışlarıyla ilgili olarak da ilginç bir saptama yapar. Bu saptama, tezimizde değinmiş olduğumuz ve yoksulluk türlerinden biri olan göreli yoksullukla da yakından bağlantılıdır. Dolayısıyla, yoksulluğun en belirgin özelliği olan yoksunluğa da önemli bir göndermede bulunur.

> 1981'de, Michigan Üniversitesi'nde araştırmacılar ilk kez Dünya Değerler Araştırmasını yaptıklarında, milletlerin mutluluğunun maddi refahla ilgili olmadığını bulmuş ve şaşırmışlardı. O zamanlar, Nijeryalılar Batı Almanlar kadar mutluydu. Ancak bugün, 35 yıl geçtikten sonra, durum değişti. Son anketlere göre, çoğu yerde insanlar gayri safi milli hasılaları kadar mutlu. Bu değişmeyi sağlayan, Nijeryalıların televizyona ulaşması ve internetin yayılmasıyla genç Afrikalıların Avrupalıların nasıl yaşadığını, nasıl okul ve hastanelere sahip olduklarını görmesi oldu. Küreselleşme dünyayı bir köye çevirdi, ancak bu köy bir diktatörlük tarafından yönetiliyor- küresel karşılaştırmalar diktatörlüğü. İnsanlar artık yaşamlarını komşularıyla değil, dünyanın en zenginleriyle kıyaslıyorlar (a.g.y.s.).

Eğer "karşılaştırmalar diktatörlüğü" argümanı doğruysa, dünyamızın yoksullukla bağlantılı olarak girmiş olduğu yolun gerçekten de gelecek adına önemli riskler içerdiğini söyleyebiliriz. Çünkü böyle bir dünyada insanlar sahip oldukları yoksunluklar oranında, o yoksunluğu çekmeyenlere karşı belirli bir oranda hınç besleyebilecekler, kıskançlık ve bencillik sarmalına kolaylıkla kapılabileceklerdir. Özellikle de devletin geri çekildiği, kamu hizmetlerini gerektiği gibi veremeyerek sosyal devlet olma niteliğini kaybettiği bir dünyada, yurttaşlık bilincini de kaybeden insanlar bireyciliğe

saplanıp kalabilecekler ve "içlerindeki en kötü yanlar"ın dışarı çıkmasına engel olmakta da gittikçe daha fazla zorlanacaklardır.

Yoksulluğun, diğer dünya sorunlarıyla da birlikte, toplumumuzu götürdüğü yeri öngörebilmek gerçekten de kolay değil. Ancak bu noktanın, içinde bulunduğumuz durumda, olumlu bir yön olmayacağı da açık bir şekilde görünüyor. Gittiğimiz yerin bir "felâket" noktası olduğunu düşünen Cesar Rendueles, söz konusu gidişatın durdurulabilmesinin çaresini önerdiği metninde, tezimizde değindiğimiz, kendi yaşamlarını kendi ellerinde tutabilen 'etkin özne'ler olmanın önemine değinir. Varolan sistemi eleştirmenin ve onu değiştirebilmenin yolu olarak edilgin olmayan bir duruş sergileyebilmeye vurgu yapar. Rendueles için öz eleştiri de yaşamsal önemdedir:

> Felaketi engellemek istiyorsak normalliğin radikalizasyonundan kopuşun normalliğine geçmek zorundayız, bu da açıktan açığa çatışmak anlamına geliyor; hem de sadece küresel ekonominin kumarhanesinde sürekli kazanan bir avuç şanslıyla değil, kendi hayatlarımızın kapitalist barbarlığa katılan taraflarıyla da. (Rendueles, 2017, s. 181).

Kapitalizmin bir "barbarlık" olduğu elbette ki tartışılabilir bir iddiadır. Söz konusu iddiayı burada tartışmak tezimizin sınırları dışına çıkmak anlamına gelecektir. Ancak Rendueles'in yukarıdaki alıntıda yer alan ifadesini, "kendi hayatlarımızın *tüketim toplumuna* katılan taraflarıyla" şeklinde değiştirmek bize uygun görünmektedir. Gerçekten de kapitalist toplumun en dikkat çekici niteliklerinden biri olarak değerlendirebileceğimiz 'tüketim toplumu' olma özelliğinin, dünyanın gidişatını değiştirme başlığı altında da merkezi bir unsur olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda, Rendueles'in önerdiği çözümün anlamlı olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Bunun nedeni yalındır: Günümüzde bir dünya sorunu olarak karşımızda duran yoksulluğun kökeninde yer alan ve onun sürüp gitmesine yol açan küresel düzen ağırlıklı olarak tüketim toplumu ve bu toplumun sahip olduğu tüketim kültürüyle ayakta durmaktadır. Dolayısıyla varolan küresel düzenin ve ona eşlik eden ekonomik sistemin değişebilmesi için söz konusu tüketim kültürüyle mücadele de yoksullukla mücadelenin en asli unsurlarından biri olmak durumundadır.

Özetle, insan haklarını koruyan, adaleti talep eden bir istemenin her zaman için insan haklarıyla temellendirilen bir isteme olduğu ve Aristoteles'in yüzyıllar önce vurguladığı 'insanlaşma' sürecinde herkesin önünde engel olmaksızın ilerleyebildiği bir dünyanın oluşturulması bizlerin sorumluluğu altındadır. Bu sorumluluğu ne derecede yerine getireceğimiz, dünyanın geleceği açısından son derecede belirleyici olacaktır.

SONUÇ

Yoksulluk ile etik ve insanlaşma arasında varolduğunu gözlemlediğimiz bağın, yoksulluk tartışmasında en yaşamsal nokta olduğunu gösterebilmek tezimizin temel amaçlarından belki de en önde geleniydi. Bundan dolayı tezimizde, söz konusu noktayı gösterebilmek için öncelikle yoksulluk ile etik ve insanlaşma arasında gerçekten de bir bağın varolduğunu ortaya koymaya çalıştık. Empirik verilerin de yardımıyla yoksulluğun etik açıdan önemli sorunlara yol açtığını ya da zaten varolan sorunları derinleştirdiğini belirttik. Yoksulluk ve beraberinde getirdiği kimi olumsuzlukların insanların 'insanlaşma' süreçlerinde çok ciddi engeller oluşturduğunu göstermeye çalıştık.

Etik ve insanlaşma ile yoksulluk arasında varolduğu gösterilen bağın yoksulluk tartışmasındaki en yaşamsal nokta olduğunu ortaya koymak ise apayrı bir başlık olarak karşımızda durur. Çünkü böyle bir bağ olduğu gösterilse bile, söz konusu bağın -bugün birçok insanın düşündüğü gibi- yoksulluk tartışmasında ikincil bir öneme sahip olduğu iddia edilebilir. Yoksulluk ile etik ve insanlaşma arasındaki bağ, örneğin eşitlik ve adalet gibi konularda farklı düşüncelere sahip insanlar tarafından çok da 'yaşamsal' bir unsur olarak görülmeyebilir. Bir başka deyişle, yoksulluğa karşı oluşturulan duruşlarda çeşitli nedenlerden dolayı büyük farklılıklar söz konusu olabilir. Dolayısıyla, son derecede önemli bir soru olan "Yoksullukla neden mücadele edilmeli?" sorusu, farklı öznelerce farklı şekillerde yanıtlanabilir.

Yoksulluk ile etik ve insanlaşma arasındaki bağın yoksulluk tartışmasında en yaşamsal noktayı oluşturduğunu düşünüyorsak, "Yoksullukla neden mücadele etmeli?" sorusuna da "Çünkü yoksulluk ile etik ve insanlaşma arasında bir bağ vardır ve bu bağ söz konusu tartışmadaki en canalıcı noktadır" şeklinde yanıt vermemiz doğaldır. Ancak böyle bir yanıt vermek, bir önceki paragrafta belirtmeye çalıştığımız başlığı tekrar karşımıza getirir: Yoksulluk ile etik ve insanlaşma arasındaki bağ, yoksulluk tartışmasında neden en 'canalıcı', ya da en yaşamsal noktadır? Bir başka deyişle, yoksullukla mücadele etmenin gerekliliği neden başka herhangi bir noktadan değil de,

söz konusu bağdan çıkmaktadır? Tezimizin Sonuç bölümünde bu kritik başlıkla ilgili görüşlerimize ana hatlarıyla yer vermeye çalışacağız.

Öncelikle belirtmeliyiz ki, "Yoksullukla neden mücadele edilmeli?" sorusunun yanıtını, tezimizin daha önceki bölümlerinde yapmaya çalıştığımız gibi, insan hakları bağlamında vermeyi denemek temel yaklaşımımızdır. Çünkü yoksulluk ile etik ve insanlaşma arasındaki bağın öncelikle insan hakları temelli bir anlayışla ele alınabileceğini düşünmekteyiz. Bu düşüncemizi daha ayrıntılı bir biçimde aktarmaya çalışırsak karşımıza şu temel noktalar çıkar: İnsan hakları her şeyden önce insan dediğimiz varlıkla ilgili kimi zorunlulukları dile getirmektedir. Söz konusu zorunluluklar, İoanna Kuçuradi'nin konuyla ilgili görüşlerine başvururursak, insanın değerini bilme, anlama ve en önemlisi de onu koruma istemi olarak görünür hale gelirler. Bir başka deyişle bu zorunluluklar insanı, başka hiçbir özelliğine bakmadan yalnızca insan olduğu için koruma dürtüsüyle ortaya çıkarlar. Bu noktada, 'insanın değeri', çok önemli bir nokta olarak karşımıza çıkar. Tezimizin önceki bölümlerinde, özellikle de 'insan felsefesi' bağlamında ayrıntılı bir biçimde değindiğimiz üzere, insanın canlılar dünyasının bir üyesi olduğuna, ancak onu bu dünya içerisinde özel yapan kimi özelliklere de sahip olduğuna vurguda bulunmuştuk. İnsana, üyesi bulunduğu canlılar dünyasında bu özel yeri veren, onu diğer tüm canlılardan ayıran olanaklarıydı. Söz konusu olanaklara hızlı bir biçimde verilebilecek bir örnek, insanın hayalgücü olabilir. Hayal kurabilme olanağı ve bu olanağın bir ürünü olan bir sanat eseri insanı, diğer canlılardan ayrı, özel bir yere konumlandırabilmektedir.

İnsanın özelliklerinin bütününe baktığımızda bu özelliklerin bir kısmının diğer canlılarca da paylaşıldığını, bir kısmının ise tamamıyla insana özgü, onu başka canlılardan ayıran bazı özellikler olduğunu görürüz. İnsanın değerini ve bağlantılı olarak da onurunu oluşturan özellikler de işte tam da bu fazladan, salt ona ait olan özelliklerdir. Bir başka deyişle insan, diğer canlıların sahip olmadığı bazı ek özelliklere sahip bir varlıktır. 'İnsan' olmayı tarif etmek, diğer canlılarla paylaşılan özelliklere eklenmiş ve insanın değerini oluşturan bu ek özelliklerin hesaba katılmasıyla yapılacak bir şeydir.

Yukarıdaki paragrafta belirtilen durumun sonucu olarak da insanın bütünlüğü içinde yapısal özelliklerini korumak, Kuçuradi'nin ifadesiyle "kişilerde insanın olanaklarını geliştirmek", türümüzün en önemli sorumluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tezimiz açısından temel öneme sahip 'insanlaşma' süreci de zaten insanın sahip olduğu ek özelliklerin geliştirilmesi ve hayata geçirilmesiyle çok yakından ilgilidir. Yoksulluk sorunundaki etik boyutun kendini gösterdiği yer tam da bu insanlaşma noktasıdır. İnsanlaşma sürecinin yoksulluk dolayısıyla zarar görmesi ya da engellenmesi, beraberinde insan haklarıyla bağlantılı çok önemli etik sorunlar getirmektedir. Bu etik sorunlar genel olarak kendilerini, insanlara yukarıda sözü edilen yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesini engelleyecek biçimde davranılması şeklinde gösterir. Gerçekten de bugün dünyada insanların önemli bir bölümü başka insanlara etik açıdan sorunlu bir biçimde davranmaktadırlar. Bu durumu yoksulluk bağlamında tezimizde çeşitli örnekler de vererek göstermeye çalıştık.

*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*nin ilk maddesinde "bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmışlardır ve birbirine kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar" denmektedir. Söz konusu madde, yukarıdaki paragrafta belirtmeye çalıştığımız ve insanların birbirlerine davranışlarıyla ilgili etik olumsuzlukların nasıl giderilebileceği açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu madde insanların birbirine 'kardeşçe' davranmaları gereğine yaptığı vurguyla, insan haklarının insanların ne tür eylemlerde bulunması gerektiğini belirten, pratiğe yönelik bir ilkeler bütünü olduğunu belirtir. Gerçekten de insan haklarına tek tek baktığımızda bu maddelerin hem insanların nasıl davranması, hem de insanlara nasıl davranılması gerektiğini ortaya koymaya çalışan, pratiğe yönelik maddeler olduğunu görürüz.

"Yoksullukla neden mücadele edilmeli?" sorusuna yoksullukla etik ve insanlaşma arasında yer alan bağ eksenli ve insan hakları temelli verilecek yanıtın başlangıç noktasında, Kuçuradi'nin belirttiği şekliyle, insan haklarının insanların birbirine nasıl davranmaları gerektiğini anlatan etik ilkeler olmaları gerçeğinin yattığını düşünmekteyiz. İnsanların birbirine nasıl davranması gerektiğini anlatma çabası insan haklarında sadece bu düzlemde de kalmamaktadır. İnsan hakları aynı zamanda, toplumsal-siyasal yaşamın yer aldığı düzleme de etikle bağlantılı talepler getirmeye

çalışır. Toplumsal-siyasal düzlemin yoksulluk sorunuyla ne kadar yakından bağlantılı olduğu açıktır; tezimizin önceki bölümlerinde söz konusu düzlemin yoksulluk açısından taşıdığı öneme çeşitli boyutlarıyla değinmeye çalıştık. İşte bu noktada insan haklarının taleplerine dönecek olursak, söz konusu talepler yoksulluk boyutunda, toplumsal-siyasal yaşamda insanın olanaklarının hayata geçirilmesinin sağlanması şeklinde ortaya çıkar. İnsan hakları, yoksulluğun insanın olanaklarının yaşamın her boyutunda ve sürekli bir biçimde hayata geçirilebilmesinin önünü tıkayacak engellerin kaldırılmasını talep etmektedir.

"Yoksullukla neden mücadele etmeli?" sorusuna verilecek yanıtın başlangıç noktasının insan haklarının yukarıda belirttiğimiz 'taleplerinin' olduğunu belirttikten sonra, bu sorunun yanıtının düğüm noktasının, insan haklarına söz konusu yaklaşımın doğasına biraz daha yakından bakmak olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir bakışta ilk önemli sözcük 'değer' sözcüğü olacaktır. İnsan haklarına sözü edilen yaklaşım, İoanna Kuçuradi'nin anlatımıyla, "antropolojik" bir yaklaşımdır ve bütün antropolojik yaklaşımlarda olduğu gibi, belirli bir değer anlayışını kendisine temel alır. Söz konusu değer kavramına Sonuç bölümümüzün giriş kısmında değinmiştik. Anımsayacak olursak, insanın değeri, içinde bulunduğu canlılar ailesi içindeki 'özel' yeriyle ortaya çıkar. Bu özel yer de diğer canlılarda olmayan bazı fazladan, başka bir deyişle 'ek' özelliklerin varlığıyla oluşur. Söz konusu ek özellikler insanın yapısal olanaklarını içeren özelliklerdir. İnsan hakları da bu tabloda, bir canlı türü olarak insanın değerini ortaya koyan bu çeşit olanakların hayata geçirilebilirliğinin koşullarını oluşturan etik ilkelerdir.

'İnsan onuru' da bu noktada karşımıza çıkar. Bu kavram, "Yoksullukla neden mücadele edilmeli?" sorusuna verilecek yanıtın kilit önemdeki unsurudur. İnsan onuru, yukarıda sözünü ettiğimiz insanın nesnel değerinin "öznel karşılığıdır ve tür olarak insanın değerinin felsefi/antropolojik bilgisinden, yani insan türünün belirli yapısal özellikleri ile olanaklarının ve bunlardan kaynaklanan ve ona evrendeki yerini sağlayan tarihteki başarılarının bilgisinden oluşur" (Kuçuradi, 2016, s. 72). Söz konusu bilgiye sahip olmanın yoksullukla neden mücadele edilmesi gerektiğiyle olduğu kadar, yoksullukla nasıl mücadele edilmesi gerektiğiyle de yakından ilgisi bulunmaktadır. Eğer

bu bilgiye sahipsek ve bütün insanlara bu bilgiye göre davranıyorsak, insanlar arasında ayırımcılık yapmıyoruz demektir. Ancak bu bilginin yardımıyla bütün insanların sadece insan olmalarından dolayı doğuştan eşit olduklarını görebiliriz. İnsanlara, sahip oldukları ve doğuştan ya da sonradan gelen her türlü özelliğe rağmen, söz konusu değer bilgisiyle bakmanın gerekliliğini anlayabiliriz. Bazı insanlar bu değer bilgisini önemsemeseler ya da onun hiçbir şekilde farkında olmasalar bile yine de kendilerine bu bilgiyle bakılmaları gerektiğini içselleştirebiliriz. Dolayısıyla, yoksullukla bağlantılı olarak, insanların her şeyden önce insan olduklarının bilincinde olunması ve bütün insanların yaşam şartlarının insana yakışır bir duruma getirilmesi yoksullukla mücadelede en yaşamsal noktadır. Barınma, beslenme, eğitim gibi temel haklar insan onurunun beraberinde getirdiği gerekliliklerdir. Bu gereklilikler mutlaka bireyler ve ilgili kurumlar tarafından pratiğe geçirilmelidirler. Söz konusu pratiğe geçirme ise, daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi, belirli bir sürekliliğe sahip olmalıdır; çeşitli kişisel, ulusal ya da şirketsel çıkarlara göre değişmemelidir.

Görüldüğü gibi, insan onurunun bilgisi, hepimizin ortak özelliği olan 'insan' olmanın farkına varmamızı sağlayan bir bilgidir. Bu yüzden de bütün doğuştan gelen ve sonradan edinilen bütün özelliklerimiz ve bu özelliklerimizin yarattığı farklılıklarımızla birlikte paylaştığımız toplumsal-siyasal yaşamı düzenleyen ilkeler insan hakları temelli ve bütün insanların onurunu kollayan ilkeler olmalıdırlar. Böyle bir toplumdaki bireylerin bir bölümü, örneğin Jürgen Habermas'ın vurguladığı ve insan onurunun özünün kendisinde yattığını iddia ettiği kendi geleceğini bağımsız bir şekilde belirleyebilme kapasitesini yaşama geçirme konusunda çok çeşitli nedenlerle yetersizlikleri olabilir. Başka bir örnek vermek gerekirse, Friedrich Nietzsche'nin efendi ve kölelik ahlakı dinamiği içerisinde ele aldığı biçimde, toplumda kimi bireyler özgür ve değer yaratan kişiler olmaktan sadece rızaya dayalı nedenlerle değil, yapısal olarak da çok uzak bir durumda bulunabilirler. Bu iki örnekte anlatılan bireyler, tezimizde Aristoteles, Marx ve insan hakları bağlamında değindiğimiz gibi, 'insanlaşma' sürecini kusursuz bir biçimde sürdürememiş bireyler olarak görülebilirler. Dolayısıyla onları, insanın canlılar dünyasında özel bir konuma sahip olmasını sağlayan ek özellikleri bakımından ciddi sorunlara sahip insanlar olarak da değerlendirebiliriz. Ancak her

toplumsal-siyasal sistem, bu insanların onurunun da diğer insanlarınki gibi korunmasını sağlayabilecek ilkelere sahip olmalı, daha da önemlisi, bu ilkeleri hayata geçirmelidir.

Tezimizde, yoksulluğu ortadan kaldırmak için yapılan mücadelede negatif sorumlulukların pozitif sorumluluklara göre önceliğe sahip olduğunu ileri sürmüştük. Bunun temel nedeni olarak da pozitif sorumluluklar başlığı altında sunulan sorumluluklar içinde yer alan ve yoksullukla mücadelede uzun yıllar boyunca en etkili ve neredeyse tek yöntem olarak gösterilmiş 'Hayırseverlik' yaklaşımının zayıflıklarını öne sürmüştük. Bu zayıflıklar içinde en kapsamlısı ve önemlisi, söz konusu hayırseverlik yaklaşımının yoksulluk sorununu ortaya çıkaran temel nedenlerle fazla ilgilenmediği gerçeğiydi. Orta ve uzun vadeyi düşünmeden, sadece 'vermek' mantığı üzerine kurulu ve yoksulluğun yarattığı sorunlara palyatif ve çoğunlukla yerel çözümler sunmaya çalışan hayırseverlik yaklaşımı bu yönüyle, yoksulluğun kaldırılmasında sürdürülebilir bir mücadele yöntemi olma özelliğini önemli oranda kaybediyordu. Görüşümüze göre ise, yoksullara doğrudan ya da dolaylı 'zarar' veren/verecek davranış ve eylemlerden kaçınmak, yoksulluğun ortadan kaldırılmasında çok daha etkili ve kalıcı sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilecektir. Böylesi davranış ve eylemlere verilebilecek en iyi örnekler, 'etkin özne'ler olmamızı sağlayacak davranış ve eylemlerden çıkacaktır. Toplumsal-siyasal yaşama etkin bir biçimde katılan yurttaşlar olmak, varolan sistemi sorgulamak ve eleştirmekten geri kalmamak, ya da kendimizi tüketim toplumunun mümkün olduğunca dışında konumlandırabilmek gibi.

Negatif sorumluluklara odaklanma elbette pozitif sorumlulukları hiçbir şekilde dikkate almamayı gerektirmez. Burada vurgulamaya çalıştığımız bir öncelik sorunudur. Negatif sorumlulukların günümüz dünyasında fazlasıyla ihmal edildiğini ve yoksulluk sorununun yalnızca pozitif sorumluluklarla çözülebileceğinin sanıldığını düşünüyoruz. Pozitif sorumlulukların yerine getirilmesinin özellikle acil durumlarda yararının olduğu açıktır, ancak sadece bu tip sorumlulukların ön plana getirilmesi, yoksullukla mücadelenin etkili olamamasına yol açmaktadır. Çünkü böylesi bir yaklaşımda sadece kısa vadeli çözümler elde edilmekte, bir dünya sorunu olarak yoksulluğun kökenlerine inilememektedir. Bizim önerdiğimiz yaklaşım, negatif sorumlulukların önceliğe sahip

olduğu, ancak pozitif sorumlulukların da tamamıyla unutulmadığı bir yaklaşım olmaktadır.

Tezimizin Sonuç bölümünün bu son kısmında, yoksullukla mücadelede negatif sorumluluklara öncelik vermenin olası bazı kısıtlarına kısaca değinmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Bu konuyla ilgili olarak, dünyamızdaki içecek su sorunuyla ilgili bir örnek üzerinde durmak yararlı olabilir: Dünyanın özellikle de azgelişmiş ülkelerinde birçok insanın içecek temiz su bulamamaktan ötürü hastalandığı ya da öldüğü empirik bir gerçektir. Bu olumsuz durumla mücadele etmek için, bir gelişmiş (ya da gelişmekte olan) ülke vatandaşının kendi ülkesinde içme suyunu idareli kullanmasının, temiz su bulamamaktan dolayı hastalanan ya da ölen insanlara ne gibi bir somut yararı olacağı sorulabilir. Söz konusu soruya elbette ki farklı düzlemlerde yanıtlar verebiliriz. Bizim verebileceğimiz ilk yanıt ise, konunun insan onuruyla ilgisini ön plana alacak olan yanıttır.

İoanna Kuçuradi'nin birçok kez dikkati çektiği gibi, hukuk ve insan hakları metinlerinin önemli bir kısmında işkencenin, işkenceye uğrayanın değil, işkenceyi yapanın onuruna zarar verdiği gösterilmiştir. Kuçuradi bu noktayı şu şekilde temellendirir: "İnsan onuruna, kendi onurumuza, uğradıklarımızla değil, yaptıklarımızla zarar veririz, çünkü yaptıklarımızdan sorumluyuz, başkalarının bize yaptıklarından değil. Bir şeyi yapmak veya yapmamak kendi elimizdedir. Başka insanlarla ilişkilerimizde insan onurunun gerektirdiği gibi eylemde bulunmak, eylemimiz başkasına yönelse de, kendimizle ilişkimizin bir sonucudur" (a.g.y.s. 69). İşkencenin insan onuruna olan etkisiyle ilgili olarak yapılan bu temellendirmeyi, yoksullukla bağlantılı temiz su sorununa karşı geliştirilen ve negatif sorumluluğu ön plana alan duruşun yansıtıldığı örneğimize uyarlamaya çalışırsak şunları diyebiliriz: Gelişmiş bir ülkenin vatandaşı olarak kendi ülkemde içme suyunu idareli kullanmam, etik bağlamda, kendimle olan ilişkimin bir sonucudur. Kendi insanlık onuruma zarar vermemek adına bulunduğum bir davranıştır. Çünkü dünyanın birçok köşesinde, insan olma temelinde benimle eşit olan insanlar içecek temiz su bulamadıkları için ölürlerken, benim kendi ülkemde ölçüsüzce su tüketmem, vicdanımı rahatsız edip etik açıdan yanlış bir eylemde

bulunduğumu fark etmeme yol açacaktır. Bu farkındalık sonucunda da suyu ölçülü bir şekilde kullanmaya başlamam kaçınılmaz olacaktır.

Suyu ölçülü kullanma davranışı, ayrıca, kısa vadede olmasa da orta ya da uzun vadede yoksulluğun ortadan kaldırılmasında etkili olabileceği empirik olarak da ortaya konulabilecek bir davranıştır. Çünkü içme suyunun dünyanın bir kısmınca ölçüsüz miktarlarda tüketilmemesi ve bunun sürekli bir hale getirilmesi, suya ulaşmakta büyük sorunlar yaşayan insanlara düşecek su miktarını arttırabilecektir. Böylelikle de gerekli miktarda suyu bulamayan diğer kısmın suya erişimi için gerekli olan şartlardan bir tanesi sağlanmış olacaktır.

Negatif sorumluluklarımızı pozitif sorumluluklarımıza göre ön plana çıkartarak yoksullukla mücadele etmenin yoksulluğu hiçbir zaman tamamıyla ortadan kaldıramayacağı da iddia edilebilir. Bu eleştiriye verilebilecek bir yanıt, yoksulluğun tamamıyla ortadan kaldırılmasının zaten her durumda bir 'ütopya' olduğunu öne sürmek olabilir. Gerçekten de yoksulluğun tüm anlamlarıyla yeryüzünden silinip atılması günümüz şartlarında birçok nedenden ötürü pek de olanaklı görünmemektedir. Tezimizin başlarında da belirttiğimiz gibi yoksulluk, sadece tek bir türü olan, tek bir boyuta sahip bir dünya sorunu değildir. Bu bağlamda, örneğin, 'göreli' ve 'mutlak' yoksulluk ayrımını yapmak, yoksulluğun tamamıyla kaldırılıp kaldırılamayacağı tartışmasında anlamlıdır. İçinde barındırdığı eşitsizlik ve yoksunluk unsurlarıyla göreli yoksulluk insanlık tarihinde neredeyse her zaman var olmuştur ve öyle görünüyor ki, hep de var olacaktır. Bu noktada asıl hedefimizin, bir yaşam-ölüm sorunu olan ve bizden acil çözümler bekleyen mutlak yoksulluğun giderilmesi olduğu düşünülebilir. Böyle bir bağlamda, insanların açlıktan ölmelerini engelleyecek önlemlerin küresel ölçekte alınması ve bunların kalıcı bir şekilde yine küresel ölçekte hayata geçirilebilmesi yoksullukla mücadelede başarının en önemli ölçütü olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

Achterhius, Hans, (1993) "Scarcity and Sustainability", *Global Ecology: A New Arena of Political Conflict* (Ed. Wolfgang Sachs), Londra: Zed Books.

Akarsu, Bedia, (2015) *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkilâp Kitabevi.

Aristoteles (1998) *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür), İstanbul: Ayraç Yayınevi.

Aristoteles (2015) *Politika*, (Çev. Furkan Akderin), İstanbul: Say Yayınları.

Barkey, Karen; Parikh, Sunita (1991), "Comparative Perspectives on the State", *Annual Review of Sociology*, 17.

Barry, Christian, (2005) "Applying the Contribution Principle", *Global Responsibilities* (Ed. Andrew Kuper), Londra: Routledge.

Bernasconi, Robert, (2007) "The Philosophy of Poverty and the Poverty of Philosophy", *Philosophy Facing World Problems: The Proceedings of the Twenty-first World Congress of Philosophy*, (Ed. Ioanna Kuçuradi)., Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Birleşmiş Milletler Milenyum Deklarasyonu. Erişim tarihi: 30 Haziran 2017. http://www.un-documents.net/a55r2.htm#III

Bourdieu, Pierre., (2015) *Dünyanın Sefaleti*, (Çev. Levent Ünaldı, vd.), Ankara: Heretik Yayınları.

Buğra, Ayşe, (2005a) AB Müzakere Sürecinde STK'lar ve Yoksulluk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi. Erişim tarihi: 29 Temmuz 2017. https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/bugra_std_12.pdf

Buğra, Ayşe, (2005b) Yoksulluk ve Sosyal Haklar, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. Erişim tarihi: 29 Temmuz 2017. http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/y/o/yoksulluk-ve-sosyal-haklar-ayse-bugra.pdf

Buğra, Ayşe, (2008) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, Ayşe, (2015) Yoksulların Vatandaşlığı. Erişim tarihi: 29 Temmuz 2017. https://m.bianet.org/bianet/toplum/161266-yoksullarin-vatandasligi

Cohen, Gerald Allan, (1993) "Equality of What? On Welfare, Goods and Capabilities", *The Quality of Life* (Ed. Amartya Sen & Martha Nussbaum), Oxford: Oxford University Press.

Çotuksöken, Betül, (2018) *Antropontoloji ya da İnsan-Varlıkbilgisi*, İstanbul: Notos Kitap.

Çotuksöken, Betül, (2016). "Antropontolojik Açıdan Yoksulluk, Dayanışma ve Adalet", *IV. Uluslararası Felsefe Kongresi: Yoksulluk, Dayanışma ve Adalet*, (Ed. Mehmet Fatih Elmas & Metin Becermen), Bursa: ASA Kitabevi.

Dichter, Thomas, (2003) *Despite Good Intentions: Why Development Assistance to the Third World Has Failed*, Amherst: University of Massachussets Press.

Easterly, William, (2006) *The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much İll and So Little Good*, Londra: Penguin Press.

Escobar, Arturo, (1995) *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Thirld World*, New Jersey: Princeton University Press.

Forst, Rainer, (2005) "Justice,Morality, and Power in the Global Context", *Real World Justice: Grounds, Principles, Human Rights and Social Institutions* (Ed. Andreas Föllesdal & Thomas Pogge), New York: Springer.

Frank, Andre Gunder, (1971) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Londra: Penguin Books.

Fraser, Nancy, (2005) "Reframing Justice in a Globalising World", *New Left Review*, 6/2005.

Gasper, Des, (2005) *Ethics of Development*, Yeni Delhi: Vistaar Publications.

Geremek, Bronislaw, (1994) *Poverty: A History*, New Jersey: Blackwell Publishers.

Griffiths, Rudyard, (2017) *Gelecek Daha Güzel Günler Mi Getirecek?*, İstanbul: Domingo Yayınları.

Guariglia, Osvaldo, (1999) "Üniversalizm ve Partikülarizm Arasında İnsan Hakları", *Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları*, (Ed. İoanna Kuçuradi ve Bülent Peker), Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü.

Gülenç, Kurtul, (2016), *Marksizmde Ahlak Tartışmaları*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Habermas, Jürgen, (2003), *The Future of Human Nature*, Cambridge: Polity.

Hancock, Graham, (1989) *Lords of Poverty: The Power, Prestige and Corruption of the International Aid Business*, Atlantic Monthly Press.

Harvey, David, (2008) *Umut Mekanları*, İstanbul: Metis Yayınları.

Hayek, Friedrich, (1973) *Law, Legislation and Liberty Vol.1: Rules and Order*, Londra: Routledge & Kegan & Paul.

Jamieson, Dale, (2005) "Duties to the Distant: Aid, Assistance and Intervention in the Developing World", *Current Debates in Global Justice* (Ed. Gillian Brock & Darrel Moellendorf), New York: Springer.

Jawara Fatourmata & Kwa, Aileen, (2003) *Behind the Scenes at the WTO: The Real World of International Trade Negotiations*, Londra: Zed Books.

Koray, Meryem, (2011) *Dünya Ahvali*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Koray, Meryem, (2011b) "Büyüyen Yoksulluk ve Yoksunluk Sorunu Karşısında İnsan Hakları Tartışmaları", *21. Yüzyılın Başında İnsan Haklarını Korumada Karşılaşılan Sorunlar*, (Ed. İoanna Kuçuradi), İstanbul: Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü.

Krastev, Ivan, (2017) "Çoğunluklu Gelecekler", *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma* (Ed. Heinrich Geiselberger), (Çev. Merisa Şahin, vd.), İstanbul: Metis Yayıncılık.

Kuçuradi, İoanna, (2007) "Philosophy Facing World Problems", *Philosophy Facing World Problems: The Proceedings of the Twenty-first World Congress of Philosophy*, (Ed. Ioanna Kuçuradi)., Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna, (2016) *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Lakoff, George & Johnson, Michael, (1980) *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.

Lummis, Douglas, (1996) *Radical Democracy*, Ithaca: Cornell University Press.

MacIntyre, Alasdair, (1984) *After Virtue: A Study in Moral Theory*, Londra: Duckworth.

Mandeville, Bernard, (1997) *The Fable of the Bees and Other Writings*, Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc.

Marx, Karl, (1978) *The Marx Engels Reader*, (Ed. Robert Tucker), New York: W. W. Norton & Company, Inc.

McMurty, John, (1998) *Unequal Freedoms: The Global Market as an Ethical System*, Paris: Garamond & Westport.

Miller, David, (2005) "Against Global Egalitarianism", *The journal of Ethics*, 9: 55-79.

Nietzsche, Friedrich, (1974) *Gay Science*, New York: Vintage Books.

Nisbet, Robert, (1984) *A History of the Idea of Progress*, New York: Basic Books.

Nozick, Robert, (1974) *Anarchy, State, and Utopia*, New York: Basic Books.

OECD Verileri (2002) Indicators to Measure Decoupling of Environmental Pressure from Economic Growth, OECD.

Overland, Gerhard, (2017) *Responding to Global Poverty: Harm, Responsibility and Agency*, Cambridge: Cambridge University Press.

Özcan, Muttalip, (2016) *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Özel, Hüseyin, (2004) "Yoksulluk, Piyasa Sistemi ve İnsan Hakları", *Yirmibirinci Yüzyılın Başında İnsan Haklarına Yönelik Tehditler*, (Ed. İoanna Kuçuradi), Ankara:

Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü.

Özel, Hüseyin, (2011) "İnsan Haklarına Yönelik Bir Tehdit Olarak Yoksulluk", *21. Yüzyılın Başında İnsan Haklarını Korumada Karşılaşılan Sorunlar*, (Ed. İoanna Kuçuradi), İstanbul: Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü.

Parfit, Derek, (1997) "Equality and Priority", *Ratio* 10:202-21.

Peet, Richard, (1999) *Theories of Development*, New York: Guilford Press.

Perkins, John, (2004) *Confessions of an Economic Hit Man*, Oakland: Berrett-Koehler.

Pinzani Allesandro, (2005) "Its the Power, Stupid ! On the Unmentioned Precondition of Social Justice", *Real World Justice: Grounds, Principles, Human Rights and Social Institutions* (Ed. Andreas Föllesdal & Thomas Pogge), New York: Springer.

Pogge, Thomas, (1989) *Realizing Rawls*, Ithaca: Cornell University Press.

Pogge, Thomas, (2005) "Severe Poverty as a Violation of Negative Duties", *Ethics & International Affairs*, Vol. 19.1

Pogge, Thomas, (2006) *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları: Kozmopolit Sorumluluklar ve Reformlar* (Çev. Güneş Kömürcüler), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Pogge, Thomas, (2011). "A cosmopolitan perspective on the global economic order", *Applied Ethics; A Multicultural Approach* (Ed. L. May, K. Wong & J. Delston), New Jersey: Prentice Hall.

Ravallion, Martin, (1998) "Poverty Lines in Theory and Practice", *Living Standards Measurement Study Working Paper*, World Bank.

Rawls, John, (1972) *A Theory of Justice*, Boston: Harvard UniversityPress.

Rawls, John, (2006). *Halkların yasası ve 'Kamusal akıl düşüncesinin yeniden ele alınması'*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Rendueles, Cesar, (2017) "Küresel Gerilemeden Postkapitalist Karşı-Hareketlere", *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma* (Ed. Heinrich Geiselberger), İstanbul: Metis Yayıncılık.

Rist, Gilbert, (1997) *A History of Development: From Western Origins to Global Faith*, Londra: Zed Books.

Robert, Jay, (1992) "Production", *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (Ed. Wolfgang Sachs), Londra: Zed Books.

Sachs, Wolfgang, (1992) "Development", *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (Ed. Wolfgang Sachs), Londra: Zed Books.

Sachs, Wolfgang, (1999) *Planet Dialectics: Explorations in Development and Environment*, Londra: Zed Books.

Sachs, Jeffrey, (2006) *The End of Poverty: Economic Possibilities of our Times*, Londra: Penguin Books.

Sardar, Ziauddin, (1999) "Development and the Locations of Eurocentrism", *Critical Development Theory* (Ed. Ronaldo Munck & Denis O'Hearn), Londra: Zed Books.

Savaş, Vural, (2004) "Poverty as a Threat to Individual Rights", *Yirmibirinci Yüzyılın Başında İnsan Haklarına Yönelik Tehditler*, (Ed. Ioanna Kuçuradi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi UNESCO İnsan Hakları İçin Felsefe Kürsüsü.

Sen, Amartya, (1992) *Inequality Re-examined*, Boston: Harvard University Press.

Sen, Amartya, (2004) *Özgürlükle Kalkınma*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Singer, Peter, (2000) *Writings on an Ethical Life*, Londra: Harper & Collins.

Singer, Peter, (2002) "Poverty, Facts and Political Philosophies: Response to "More Than Charity"", *Ethics & International Affairs*, Vol.16, No:1.

Singer, Peter, (2015) *Pratik etik*, (Çev. Nedim Çatlı), İstanbul: İthaki Yayınları.

Stevens, Jacob, (2006) "Prisons of the Stateless", *New Left Review*, 6/2006.

Tucker, Vincent, (1999) "The Myth of Development: A Critique of Eurocentric Discourse", *Critical Development Theory* (Ed. Ronaldo Munck & Denis O'Hearn), Londra: Zed Books.

Vaughan, Sharon K., (2009) *Poverty, Justice, and Western Political Thought*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Woodward, David & Simms, Andrew, (2006) *Growth isn't Working: The Uneven Distribution of Benefits and Costs from Economic Growth*, Londra: New Economics Foundation.